

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

Türkiyat Araştırmaları Yüksek Lisans Programı

**TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKALARI (1990 - 2000):
TBMM TUTANAKLARINA GÖRE**

Dilara ÜNAL

Ankara, 2018

TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKALARI (1990 - 2000):
TBMM TUTANAKLARINA GÖRE

Dilara Ünal

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

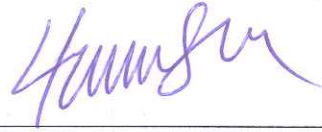
Türkiyat Araştırmaları Tezli Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

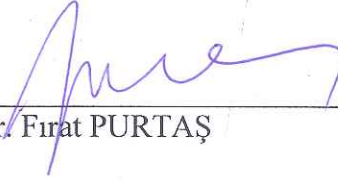
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Dilara Ünal tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Orta Asya Politikaları (1990 – 2000): TBMM Tutanaklarına Göre” başlıklı bu çalışma, 01/08/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yunus KOÇ (Başkan)

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Doç. Dr. Erkin EKREM (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10.08.2018

İmza

Dilara ÜNAL

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- Tezimin/Raporumun .../.../.... tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- Tezimin/Raporumun .../.../.... tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

10./08/2018

İmza

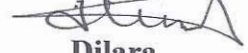
Dilara ÜNAL

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Erkin EKREM danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

15/08.2018

İmza

**Dilara
ÜNAL**

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması sürecinde, bilgi birikimi ve bakış açılarıyla beni ve tezimi geliştiren, yaőadığım olumsuzluklara rağmen anlayışını ve hoőgörüőünü esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Erkin EKREM'e desteğinden dolayı teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde destekleri için Prof. Dr. Yunus KOÇ'a, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü akademik ve idari personeline destekleri için çok teşekkür ediyorum.

Çalışmam boyunca her zaman yanımda olan aileme, tez yazım ve savunma sınavı sürecinde her türlü yardım ve fedakârlığı sağlayan biricik kardeőim Dilruba ÜNAL'a teşekkür ederim.

Her zaman yanımda olduklarını hissettiğim Dr. Tuba TOMBULOğLU, Sermin GÜLERER ve tüm arkadaőlarıma katkıları için teşekkür ederim.

ÖZET

ÜNAL, Dilara. *Türkiye'nin Orta Asya Politikaları (1990 – 2000): TBMM Tutanaklarına Göre*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, uluslararası arenada olduğu kadar Türk siyasetinde de önemli izler bırakmıştır. Sovyetler Birliği'ne sınır komşusu olan ve komşuluk ilişkileri genellikle güvenlik kaygıları üzerine kurulan Türkiye, Türk topluluklarının sorunlarını SSCB'nin iç meselesi olarak yorumlamanın ötesine geçmemiştir. 1990 yılına gelindiğinde dış politika alanında, özellikle Avrupa Birliği sürecinde istediği sonuçlara ulaşamayan ve çekingen bir tutum sürdüren Türkiye'de, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını elde etmesiyle birlikte yeni umutlar oluşmaya başlamıştır. 1990'ların ilk yıllarında Türkiye'nin Orta Asya politikaları Türk ve dünya gündeminde etkili olmuş, fakat bu durum 90'ların ikinci yarısında değişmiş ve Türk dış politikasında bir durgunluk hakim olmuştur.

Türkiye'nin bu on yıllık süreçte izlediği yol, birçok araştırmaya konu olmuştur. Türkiye'nin bu bölgeye yaklaşımında ideolojik davrandığı yönünde değerlendirmeler yapılmış, uygulanan politikalar eleştirilmiştir. Kimi zaman da politikaların doğru olmasına rağmen kamu diplomasisi alanında yetersiz kaldığı görüşüne varılmıştır. Bazı araştırmacı ve siyasetçiler ise seçilen politikaların doğru olduğu, fakat Türk ekonomisinin yetersiz olduğu sonucuna varmıştır.

Bu dönemde Orta Asya politikalarının en çok tartışmaya açıldığı yer şüphesiz Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Dönem hakkında bilgi edinilebilecek birincil kaynak olması sebebiyle de Meclis tutanakları büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, 1990 – 2000 yılı arasında kayıt altına alınan Meclis tutanakları içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, bilgisayar programı 'Concordance' ile konuşma içerikleri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, çok tartışılan dönemin birinci kaynağından incelenmesidir. Söylem farklılığı, parti politikalarının söylemlere etkisi, medyanın siyasetçiler üzerindeki etkisi de dikkate alınarak dönem analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kullanılan içerik analizi yönteminde, Condordance programında analiz edilen verilere göre söylemlerin yıllara göre değişimi tespit edilmiş, söylem-politika ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yalnızca söylemler incelenerek dönem hakkında yeterli bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle, söz konusu on yıllık süreçte yaşanan gelişmeler dahil edilerek, dönem hakkında genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri, İçerik Analizi, Simple Concordance, Türk Dış Politikası.

ABSTRACT

UNAL, Dilara. *Turkey's Central Asian Policies (1990 – 2000): According to the Turkish Grand National Assembly Reports*. Master's thesis, Ankara, 2018.

The collapse of the Soviet Union, affected Turkish foreign policy as much as international arena. Turkey used to concern about security, due to being border with former Soviet Union. Just because Turkey had non-interference policy in domestic affairs of Soviet. So she ignored Turkic people's rights. Within the 1990s, when the Turkish Republics in Central Asia gained their independence, Turkey decided to pursue a more active policy on Central Asia. Turkey's Central Asia policy in the early 1990s became effective in the Turkish agenda, however this situation changed in the second half and recession seen in Turkish foreign policy again.

Turkey's Central Asia policy, followed by the ten-year period, has been the subject of several investigations. Generally Turkey is criticized that Turkey made policies by ideologically. On the other hand, some investigators think despite the fact that the policies were correct, they were inadequate in the field of public diplomacy. Comparing to others, Turkey's economy was found insufficient.

During this period, most Central Asian policy discussions seen is the Turkish Grand National Assembly. Parliamentary reports are very important, because they are primary sources. In this study, the reports of the Assembly, recorded between 1990 and 2000, were analyzed by content analysis method. With reports, speech contents were evaluated.

The purpose of this study is to examine the most debated period with the primary sources with content analysis method. Influence of party politics to the speech and effects of media are also noted.

According to the analyzed data with Concordance computer program, the speech changing is examined.

It is not possible to get enough information about that period by only examining reports. So, economic situations and political developments are also considered.

Key Words

Central Asia, Turkic Republics, Simple Concordance, Turkish Foreign Policy, Turkey's Relations With Central Asian Republics

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	4
BİLDİRİM	5
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	6
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR, ŞEKİLLER, TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
Araştırma Kapsamı ve Yöntemi	3
Orta Asya Tanımı ve Kapsamı	3
Modern Dünya Sistemi.....	6
1. BÖLÜM: İÇERİK ANALİZİ METODU.....	10
1.1 İÇERİK ANALİZİ KAVRAMI	10
1.2. İÇERİK ANALİZİNİN AMAÇLARI VE KULLANIM ALANLARI.....	11
1.3. İÇERİK ANALİZİNİN UYGULANMASI.....	13
1.3.1. Analitik Betimleme – Kodlama	13
1.3.2. Çıkarım.....	14
1.4. İÇERİK ANALİZİNİN GÜVENİRLİĞİ VE GEÇERLİLİĞİ	15
1.5. BU ÇALIŞMADA İÇERİK ANALİZİNİN UYGULANMASI	15
2. BÖLÜM: 1990 ÖNCESİ TÜRK DÜNYASI İLE İLİŞKİLER.....	35
3. BÖLÜM: 1990 – 2000 DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI..	44
3.1. ORTA ASYA’YA YÖNELİK TBMM KONUŞMALARİ.....	44
3.2. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA’DA KÜLTÜREL FAALİYETLERİ.....	65
3.3. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI - TÜRKSOY.....	81
3.4. TÜRK İŞBİRLİĞİ KOORDİSYON AJANSI - TİKA.....	82
3.5. TÜRKİYE ORTA ASYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ	88
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	99
Ek 1. Etik Kurul Muafiyet İzin Raporu.....	105
Ek 2. Orijinallik Raporu.....	106

Ek 3. Turnitin Benzerlik İndeksi..... 107

KISALTMALAR, ŞEKİLLER, TABLOLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
- AT** : Avrupa Topluluğu
- AB** : Avrupa Birliği
- TİKA** : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- BDT** : Bağımsız Devletler Topluluğu
- TKDZS** : Türkçe Konuşan Devletler Zirvesi Sekretaryası
- KKTC** : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- BM** : Birleşmiş Milletler
- AGİT** : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- Tablo 1** : SSCB Dağılması Sonucu Ortaya Çıkan Devletler; Bağımsızlık İlan Tarihleri ve Coğrafi Konumları
- Tablo 2** : 1990 – 2000 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri
- Tablo 3** : TİKA Projeleri Ülkesel Dağılımı
- Tablo 4** : Sektörlerin TİKA Projelerindeki Dağılımı
- Tablo 5** : Yıllara göre ayrılan ve sağlanan yüksek öğretim burs rakamları
- Tablo 6** : 1990-2000 yılları arası Türkiye-Orta Asya Türk Devletleri Toplam Dış Ticaret Hacmi
- Tablo 7** : 1990-2000 yılları arası Türkiye-Orta Asya Türk Devletlerine olan İhracat Değeri
- Tablo 8** : 1990-2000 yılları arası Türkiye-Orta Asya Türk Devletlerine olan İthalat Değeri
- Tablo 9** : 1992-1998 dönemi Orta Asya Türk Devletlerinde Kullanılan Türk Eximbank Kredileri

- Şekil 1** : Simple Concordance Programı ‘Sovyet’ Teriminin İncelenmesi
- Şekil 2** : Simple Concordance Programı ‘Kazak’ Terimi Kullanım Sıklığı Şeması
- Şekil 3** : Simple Concordance Programı ‘Kırgız’ Terimi Kullanım Sıklığı Şeması
- Grafik 1** : TİKA Projeleri Ülkesel Dağılımı
- Grafik 2** : Sektörlerin TİKA Projelerindeki Dağılımı

GİRİŞ

Rus Devrimi sonrası Rus İmparatorluğu üzerinde kurulan (1922); yaklaşık 22,4 milyon km² yüzey alanıyla dünyanın toprak bakımından en büyük ülkesi ve 293.047.571 (Haziran 1991) kişi ile dünyanın en büyük üçüncü ülkesi unvanlarında, askeri güç imkânı yüksek, sosyalizm ile yönetilen “süper güç” olarak tanımlanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1991 yılında dağılarak dünya genelinde yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.

1991 senesi, Dünya tarihindeki önemi yönüyle kritik nokta değerindedir. Bu tarih itibarıyla Asya ve Avrupa siyasi haritası yeniden şekillendirerek Dünyanın jeopolitik dengesini değiştirmiştir. Komünist sistemin devlet yönetiminde etkili olamayacağı görülmüş ve serbest ekonomi modeli yeniden irdelenmeye başlanmıştır. İki kutuplu sistemin yerini Amerika'nın süper güç haline geleceği tek kutuplu sistem almaya başlamış, bu geçiş döneminde Avrupa Birliği, İran ve Türkiye'nin dahil olduğu ülkeler rol almaya çalışmış ve Türk dış politikası ile uluslararası arenada ciddi yön değiştirmeler ve dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bu sebeple ki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması, 20. Yüzyılın en önemli olaylardan biri niteliğindedir.

Dağılma sürecine kadar Sovyetler Birliği altında bulunan on beş Cumhuriyet, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanarak yeni bir yapılanma sürecine girmişlerdir. Bu ülkeler ve bağımsızlık ilanları kronolojik sırayla Tablo 1'de gösterilmektedir.

SSCB Dağılmasıyla Ortaya Çıkan Yeni Devletler	Bağımsızlık İlan Tarihleri	Coğrafi Konum
Azerbaycan	18 Ekim 1991	Kafkaslar
Gürcistan	26 Mayıs 1991	Kafkaslar
Litvanya	11 Mart 1990	Baltık Ülkeleri

Estonya	24 Şubat 1991	Baltık Ülkeleri
Letonya	4 Mayıs 1990	Baltık Ülkeleri
Rusya	12 Haziran 1991	Doğu Avrupa
Özbekistan	1 Eylül 1991	Orta Asya
Moldova	27 Ağustos 1991	Doğu Avrupa
Ukrayna	24 Ağustos 1991	Doğu Avrupa
Belarus (Beyaz Rusya)	25 Ağustos 1991	Doğu Avrupa
Türkmenistan	27 Ekim 1991	Orta Asya
Tacikistan	9 Eylül 1991	Orta Asya
Ermenistan	21 Eylül 1991	Kafkaslar
Kazakistan	16 Aralık 1991	Orta Asya
Kırgızistan	31 Ağustos 1991	Orta Asya

Tablo 1: SSCB Dağılması Sonucu Ortaya Çıkan Devletler; Bağımsızlık İlan Tarihleri ve Coğrafi Konumları

SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan bütün devletler siyasi ve ekonomik açıdan yapılanma sürecine girmişlerdir. Bu süreçte beş Türk Cumhuriyetini yönlendirmeye yönelik girişimler arasında Türkiye'nin rolü de büyüktür. Bu çalışmada Orta Asya'da kurulan Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan cumhuriyetlerine yönelik 1990-2000 yılları arasında izlenen Türk dış politikası işlenecektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmada içerik analizi yöntemiyle; kavram analizi metodunun anahtar kelime bağlamı ve kelime kullanım sıklığı tekniği kullanılarak, 1990 – 2000 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin Orta Asya politikası, Meclis tutanakları temelinde incelenmiştir. Çalışma sırasında içerik analizi programı olan Simple Concordance'dan yararlanılmıştır. Çalışmada Orta Asya bölgesi olarak beş Türk Cumhuriyeti incelemeye dahil edilmiştir. Çalışmada ayrıca modern dünya sistemi teorisinden yararlanılarak dönemin koşulları ve politikasında tespitler yapılmıştır.

Orta Asya Tanımı ve Kapsamı

19. yüzyılın sonlarına doğru Rus ve Batılı araştırmacılar arasında yaygın olarak kullanılan 'İç Asya' veya 'Orta Asya' kavramı Türkistan'ı (daha sonra Sovyetler Birliği'ne dahil olmuştur) oluşturmaktadır. Bu coğrafi ifade, şu anda Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde olan Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ni içine alan Doğu Türkistan ve Kuzey Afganistan topraklarını kapsayan ve üç parçadan oluşan 'Türkistan' terimi ile bağdaştırılmıştır. Antik Çin tarihi belgelerinde, batı bölgeleri terimi batı Çin'i tanımlamak için kullanılmıştır. Orta Asya'nın dünyanın farklı bir bölgesi olarak tanımlanması gerektiği ilk kez 1843 yılında bir yer bilimci olan Alexander von Humboldt tarafından ortaya atılmıştır (Nogayeva, 201, s. 98).

Oliver Roy'a göre Orta Asya; coğrafi açıdan değişken bir kavramdır, sadece Maveräünnehir'e de indirgenebilir, İstanbul'dan Çin'in Şincan bölgesine kadar da genişletilebilir. Fakat idari ve siyasi açıdan Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan, Sovyetler tarafından Orta Asya olarak değerlendirilmekteydi (Roy, 1009, s. 29).

M. Akif Okur ise Orta Asya sınırları için genel olarak literatürde uyuşmakla birlikte, iki baskın görüşün ortaya çıktığını belirtmiştir. Buna göre; siyasi coğrafyayı temel alan kesime göre Orta Asya, tüm İç Asya'yı hatta Merkezi Avrasya'yı kuşatacak şekilde ele almaktadır. Bir diğer yaklaşım da jeokültürel değerlendirmeyi temel alarak çevredeki tarım temelli yerleşik medeniyetlerin tarihsel etki alanlarını benimsemektedir. Buna göre "Batı, Doğu ve Güney Türkistan gibi adlandırmalar" karşımıza çıkmaktadır (Okur, 2011, s. 10).

Günümüzde, Orta Asya olarak adlandırılan ve Türk tarihinin önemli bir bölgesi olan Türkistan, batıda Hazar Denizi ile Horasan Dağları, güneyde Hindikuş ve Kuh-i Seyit Dağları, kuzeyde Kazakistan'ın kuzey sınırları arasında kalan ve 5.360.066 km²'lik alanı içine alan bölgedir (Mütercimler, 1993, s. 34). Birçok yayında Türkistan; Batı ve Doğu Türkistan olarak ikiye ayrılmıştır. Batı Türkistan; SSCB'nin dağılması ile bağımsız birer devlet olan Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinden oluşmaktadır. Doğu Türkistan ise halen Çin'in kontrolü altındaki Şincan-Uygur Özerk Bölgesi'nden oluşmaktadır (Birsell, 2006, s.12).

Birsell'e göre Orta Asya olarak adlandırılan bölgenin "Türkistan" olarak anılması daha uygun olacaktır. Çünkü Orta Asya tabirinin içinde bu bölgede yaşayan Türklerin ayrı ayrı etnik unsurlar olarak görülmesi gibi sakınca mevcuttur. Oysaki Rus Çarlığı döneminde, hatta 1924 yılında başlatılan ve 1936 yılında sona eren Türkistan'ı milli bölgelere ayırma politikası tamamlanıncaya kadar, SSCB tarafından da bu coğrafya, Türkistan olarak isimlendirilmeye devam etmiştir (Birsell, 2006, s.13).

UNESCO tarafından hazırlanan Orta Asya Medeniyetleri projesinde; Afganistan, İran'ın kuzeydoğusu, Pakistan, Kuzey Hindistan, Batı Çin, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Orta Asya sınırları içinde tanımlanmaktadır. Projeye göre Şincan Bölgesi ile İç Moğolistan da Orta Asya bölgesine dâhil edilmektedir. Sistan ve Belucistan ise Horasan'a dahil edilmektedir. Birleşmiş Milletlerin coğrafya taslağı (geo-scheme) çalışmalarında Orta Asya bölgesi beş Türk Cumhuriyetinden oluşmaktadır (Adele, Habib, 2003, s. 32).

Brzezinski, Avrasya coğrafyasındaki çatışma alanlarını 'Avrasya'nın Balkanları' olarak nitelendirmiştir. Dini ve etnik kimlik açısından çok çeşitlilik gösteren bu bölge; Güneydoğu Avrupa, Orta Asya ve Güney Asya'nın bir kısmı ile Basra Körfezi ve Ortadoğu dikdörtgeninin merkezidir. Buna göre Orta Asya bu coğrafyanın içindedir (Brzezinski, 2005, s. 175).

Orta Asya'nın sınırlarıyla birlikte jeopolitik önemi de birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir. Brzezinski, Büyük Satranç Tahtasında Orta Asya'yı Avrasya'nın Balkanları olarak tanımlayarak bölgenin önemi ve aynı zamanda karışık yapısına dikkat çekmiştir. Ayrıca çalışmasında global hakimiyete ulaşmanın ancak Avrasya'nın kontrolüyle mümkün olabileceğini öne sürmüştür (Brzezinski, 2005, s.22). Bir benzer

görüş H. Mackinder tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre; “Doğu Avrupa’yı yöneten kalpgâhı, kalpgâhı yöneten dünya adasını, dünya adasını yöneten ise dünyayı yönetebilmektedir” (Mackinder, 2013, s. 113). Burada kalpgâh olarak tanımlanan bölge Avrasya’nın merkezini yani Orta Asya’yı belirtmektedir. Mackinder kendine ait bir kara hakimiyet teorisi geliştirmiş ve bu teoriye Avrasya’nın merkezi kısmının dünya siyasetinin pilot sahası olarak belirlemiştir. Bu teoriye göre doğu Avrupa’dan başlayarak Orta Asya ve Sibiryâ, zengin doğal kaynakları nedeniyle Heartland (Kalpgâh) olarak adlandırılmıştır. Mackinder Batı Avrupa’dan başlayarak Akdeniz Bölgesi, Ortadoğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin’i içerisine alan bölgeleri kenar kuşak (hilal) olarak nitelendirmiştir. Avrasya ve Afrika’yı içerisine alan sahaları Dünya Adası olarak adlandırmış Heartland’da sahip olan ülkenin kenar hilale sahip olacağını, kenar hilale sahip olan ülkenin Dünya adasına sahip olacağını ve böylece dünya nüfusunun %90’ına hükmedeceğini ileri sürmüştür. Dünya Adasına sahip olan ülkenin aynı zamanda tüm dünyaya sahip olacağını belirtmiştir (Rimmer, P.J. ve Ward, R.G., 2016, ss. 45-69). Mackinder’in teorisinden etkilenen akademisyenlerden biri de N. Spykman’dır.

Spykman, Mackinder’in Kara Hakimiyet Teorisine karşılık, Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisini ortaya atmıştır. Spykman, dünyayı Mackinder gibi hemen hemen aynı jeopolitik levhalara ayırmış olmakla birlikte, dünya kontrolü için anahtar bölge olarak *Heartland* yerine *Rimland*’ın (kenar kuşak teorisi) jeopolitik önemini vurgulamıştır. Buna göre, merkez bölgesine değil, onu çevreleyen kuşağa hakim olan dünya adasına ve sonra dünyaya hakim olur. Balkanlardan Çin’e kadar olan bölgenin (Rimland) temel hareket noktası olması gerektiğini öne sürmüştür.

Bu iki kara hakimiyeti üzerine geliştirilen teorilerin dışında, aslında jeopolitikçi olmayan Amiral A.T. Mahan tarafından deniz hakimiyeti teorisi ortaya atılmıştır. Mahan, dünya gücü olabilmek için denizlere hakim olma gereğini vurgulamıştır. Mahan deniz gücünün korunması ve gelişimi için 6 faktörün etkili olduğunu belirlemiştir. Bunlar; coğrafik konum, ülkenin fiziksel yapısı, coğrafi alan, nüfus gücü, toplum yapısı, ülke yönetim yapısıdır (İşcan, 2004, ss. 47-49). Mahan’ın, çalışmalarında daha çok Avrupa ile Atlas okyanusunun kuzey kısmının tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Rusya’nın bulunduğu ve Asya durumundaki bölgeyi, Mackinder gibi merkezi ele geçirilemeyen bir geniş ve kesintisiz kütle olarak değerlendirmiştir ve bu bölgede gücün

kimin elinde olabileceğini tespit etmeye çalışır. Mahan, dünya hakimiyetinde, Rusya kara gücü ile İngiliz deniz gücü arasındaki mücadelenin halen devam ettiğini belirterek, bu çatışma ve mücadelenin Asya'nın 30. Ve 40. paralelleri arasında (Mançurya'dan Türkiye'ye kadar olan bölge) kalan "mücadele bölgesi"ne hakim olma amacına yönelik olduğunu iddia eder (İşcan, 2004, s. 51).

Araştırmamızda Orta Asya Bölgesi; Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan ederek ortaya çıkan ve etnik, din, kültür ve dil bakımından benzerlikler gösteren beş Türk Cumhuriyeti Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan olarak ele alınacaktır.

Modern Dünya Sistemi

Modern dünya sistemi teorisi, Immanuel Wallerstein tarafından ortaya atılan, ekonomik temelli bir uluslararası ilişkiler teorisidir. Bu teoriye göre dünya; merkez, çevre ve yarı-çevre ülkelerinden oluşmaktadır. Merkezde yer alan ülkeler sanayisi gelişmiş, hammadde alan ve sanayi ürünü ihraç eden ülkelerdir. Çevre (periferi) ülkelerse tam tersine sanayisi gelişmemiş, hammaddesini ihraç ederek sanayi ürünleri ithal eden ve fakir olarak tabir edilen ülkelerdir. Yarı-çevre ülkeleri ise iki arada kalmış, her iki taraftan da bir kaç özellik taşıyan ülkelerdir.

Teoriye göre, bu dünya homojen bir yapıda olmayıp bu yapıyı birleştiren merkez ülkeler yararına işleyen işbölümüdür. Bir dünya ekonomisinin periferisi, üretimin temelde daha düşük dereceli (yani işgücü daha az ödüllendirilen) mallarda yapıldığı, fakat üretilen mallar günlük kullanım açısından çok önemli olduğundan, genel işbölümü sisteminin bütünüleyici bir parçası olduğu coğrafi bir bölgedir (Wallerstein, 2012, s. 302). Bu duruma tarihsel örnek olarak 16. Yüzyılda Batı ülkelerinin periferisi haline gelen Doğu Avrupa'yı örnek göstermektedir.

Wallerstein bu teoriyi; sınırları, yapıları, meşruiyet kuralları olan bir sosyal sistem olarak tanımlamıştır. Buna göre dünya sistemi teorisi, özelliklerinden bazılarının belli açılardan değiştiği, diğer açılardan ise sabit kaldığı bir ömre sahip bir organizmaya benzetmektedir. Yani bir dünya-ekonomisinin büyüklüğü, teknolojinin gelişme seviyesinin ve özellikle sınırları içerisindeki ulaşım ve iletişim imkânlarının bir işleviyle

ilişkilendirilmektedir. Bu da sürekli değişen bir olgu olduğu için bir dünya ekonomisinin sınırları hep akışkandır (Wallerstein, 2012, s. 347).

Teoride söz edilen dünya ekonomileri, merkez ülke ve periferi alanları kapsamaktadır. Bununla birlikte yarı-periferi alanlar da mevcuttur ve dünya ekonomisinde gerekli bir yapısal öğedir. Bu ara bölgeler, temelde periferi bölgelerinin aksine merkez-devletlere yönelen siyasi baskıları kısmen başka yöne çevirir.

Modern Dünya Sisteminin birinci cildinde tarihsel süreçten bahsedilmektedir. Avrupa tarihinde ekonomik anlamda 16. yüzyılda bir genişleme söz konusuysa, 17. yüzyılda küçülme ya da kriz olarak adlandırılabilir bir kırılma olmuştur. Eric Hobsbawm da Past and Present adlı makalesinde 17. yüzyılı kriz olarak nitelmiştir (Wallerstein, 2015, s. 31).

İkinci cildin ana tezi; modern dünya sisteminin köklerini 16. yüzyıl Avrupa'sında bulunan bir kapitalist dünya-ekonomisi şeklini aldığı ve bunun feodal Avrupa'nın kaynaklarını yeniden tahsisine ya da haraca dayanan üretim biçiminin niteliksel olarak farklı bir sosyal sisteme dönüşümünü içerdiği şeklindedir. Kırılma dönemi sürecinde merkez, yarı-periferi ve periferi bölgeleri bir ölçüde değişmiş ve her bölge dünya üretiminden farklı derece yararlanmaya başlamıştır.

İkinci ciltte aynı zamanda hegemonya kavramının üzerinde durulmuştur. Wallerstein'a göre hegemonya, merkez olmaktan daha fazla şey içermektedir. Bu durum belli bir merkez devletin ürünlerinin çok verimli bir şekilde üretildiği ve bu sayede de diğer merkez devletlerle büyük rekabete girebildiği; bu merkez devletin en üst düzeyde, serbest bir dünya pazarından en çok yararlanan taraf olduğu bir durum olarak tanımlanabilir (Wallerstein, 2015, s. 75). Hegemonya, avantajlarını korumak için belli hareket ve ideolojileri destekleyebilir. Fakat tüm bunlara rağmen hegemonya kalıcı değildir. Bir devlet gerçek anlamda hegemonik olur olmaz gerilemeye başlar; çünkü bir devlet güç kaybettiği için değil, diğerleri güç kazandığı için hegemonyasını kaybeder. Zirvede olmak, şimdi olsa da geleceğin sizin olmayacağından emin olmaktır.

Wallerstein bu duruma örnek olarak Hollanda'yı göstermektedir. Amsterdam hisse senedi piyasası 17. yüzyılın Wall Street'i olarak görülmektedir. Böyle bir gücün üç adımda anlatılmaktadır:

Birincisi, dünya-ekonomisindeki üretim ve ticaret gücü sağlam bir kamu maliyesi için temel oluşturmuştur. İkincisi, sağlam kamu maliyesi dünya çapındaki ticari ağla

birleştğinde, özellikle dünya ekonomisinin yavaşlaması ve dolayısıyla parasal istikrarsızlık karşısında uluslararası ödeme sisteminin ve para piyasasının merkezi haline geldi. Üçüncüsü, üretim ve ticaretteki güç, uluslararası para piyasasının kontrolüyle birleştiğinde, Hollanda sermayesinin ihracını mümkün kıldı; bu da Hollandalıların kendileri için yarattıklarının çok ötesinde ve kendilerine ait önemli üretim katkıları döneminden sonra uzun süreli bir üretim artışı elde etmelerini sağladı (Wallerstein, 2015, ss. 99-100).

Wallerstein'e göre hegemonyanın düşüşü, merkez ülkeler arasında üstünlük savaşına, bu da düzenin bir süre sonra çökmesine neden olmaktadır. Bu durumun örneği ise otuz yıl savaşlarıdır. Savaşın ardından ise gerçek hegemonya ortaya çıkmaktadır. Otuz yıl savaşlarından hegemon güç olarak çıkan Hollanda, dünya vizyonu sunmaktaydı. Hollandalılar dini hoşgörü ve ulusal egemenliğe saygı önermekteydi. Hegemonya, modern dünya sisteminin işleyişinde önemli bir mekanizmadır. O olmadan, tarihsel bir sistem olarak kapitalizm hayatta kalmaz ve dünyayı dönüştüremezdi (Wallerstein, 2015, s. 121).

İki ciltte ele alınan önemli bir unsur da yarı-periferi ülkelerin durumudur. Yarı-periferiler özellikle bütünsel gerileme ya da durgunluk dönemlerinde statü değiştirebilirler. Bu, merkez devletlerin güdümünde olsa da bir ölçüde kendi inisiyatiflerinde olabilmektedir (Wallerstein, 2015, s. 165).

Modern dünya sistemi tezinin üçüncü cildinde merkez ülkelerde mücadele ve sisteme yeni bölgelere katılmadan bahsedilmiştir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Avrupa; Osmanlı ve Rus İmparatorlukları ile Batı Afrika gibi ülkeleri iş bölümüne katmıştır. 20. yüzyılda artık daha önce kapitalist dünya ekonomisine dahil olmayan bölgeler içeri çekilmiştir (Wallerstein, 2015, s. 167). Bu katılımlar, sınırların genişleme ihtiyacından, katılımcıların iradeleri dışında olmuştur. Bu katılım sürecine ulaşmada 'dış alanda' bulunan bölgenin pazar şartları, yabancı para uygulamaları ve siyasi yapı etkilidir.

Osmanlı İmparatorluğu da bu duruma örnek gösterilen bölgelerden biridir. 1683'ten itibaren coğrafi geri çekiliş başladığında Bab-ı Ali'nin Avrupa'nın diplomatik desteğini almak amacıyla kapitülasyonları kabul ederek Fransa ile ticaretini arttırmıştır. Siyasi yapı zayıfladıkça, Avrupa sistemine dahil olma gittikçe artmış ve ekonomik iflası getirmiştir. 1846'da Britanya'da Lord Palmerston'un parlamentoya söylediği "Ticari

ilişki içinde olduğumuz hiçbir yabancı ülkede gümrükler Türkiye'deki kadar düşük ve liberal değil." sözü dönemin durumunu anlatmaktadır.

Wallerstein, dört ciltten oluşan bu tezi son kitabında özetlemiştir. Bu özette de modern dünya sisteminin üç ana ideolojisinin olduğu (muhafazakarlık, liberalizm ve radikalizm) ve bu ayrışmada Fransız ihtilalinin kültürel etkisinin bulunduğu açıklanmıştır. Liberalizmin ne sağ ne de sol bir doktrin olduğu, her zaman merkezci bir yaklaşımda bulunduğu belirtilmiştir. Bu üç ideolojinin de uygulamada devlet karşıtı olmadığı savunulmuştur. Merkezci liberalizmin diğer ideolojileri dönüştürerek dünya sisteminin jeo-kültürünün egemen doktrini olduğu anlatılmıştır (Wallerstein, 2015, s. 343).

Wallerstein'in büyük ölçüde kabul gören tezine yönelik bazı eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirilerin başında kapitalizm ve sınıf ilişkileri kavramlarına yaklaşımlar gelmektedir. Robert Brenner, teorinin nitelik değil nicelik üzerine inşa edildiğini iddia eder (Brenner, 1977, s. 104). Sınıf mücadelelerinin sonucu ortaya çıkan bir kapitalizm yerine, işbölümü ve niceliksel gelişmenin –dolaşım ve mübadelenin- bir sonucu olarak sınıf mücadelelerine varılır.

Bir diğer eleştiri ise James Petras'tan gelmiştir. Petras'a göre merkez-çevre iddiaları aşırı soyuttur. Wallerstein, üreticinin ve sınıfların örgütlenmelerini görmezden gelmektedir. Petras'a göre bir ülkenin dünya ekonomisindeki yeri, sınıfsal yapı dışarıda tutularak yapılamaz (Petras, 1982, s. 3-4).

Modern dünya sistemi teorisinde yarı-çevre ülkelerden bahsedildiğinde genellikle Türkiye örnek olarak gösterilen ülkeler arasındadır. Türkiye, çoğunlukla Batı etkisinde kalmakla birlikte zaman zaman ABD ve Rusya arasında ekonomik ve politik açıdan sıkıntılı süreçler yaşamaktadır.

1. BÖLÜM: İÇERİK ANALİZİ METODU

1.1 İÇERİK ANALİZİ KAVRAMI

İçerik analizi, metin veya metin grubu içinde bir konuya yönelik kelimelerin varlık-yokluk ve sıklığını tespit edilmesini sağlayan bir araştırma metodudur.

Berelson, içerik analizini iletişimin yazılı içeriğinin “nesnel, sistematik ve nicel” tanımlarını yapan bir araştırma tekniği olarak tanımlamaktadır (Berelson, 1952, s. 18).

Krippendorff'a göre içerik analizi, metinlerden geçerli çıkarım yapılabilen, yinelenen ve metinleri nicelleştiren bir araştırma tekniğidir. Buna göre içerik analizi çalışmalarında cevaplanması gereken altı soru vardır. Bunlar: 1-Hangi veri analiz edilmektedir? 2-Veriler nasıl belirlenmektedir? 3-Ortaya çıkan verilerin yoğunluğu nedir? 4-Analiz edilen verilere ilişkin içerik nedir? 5-Analizin sınırları nedir? 6-Ortaya çıkan sonuçların temeli nedir? (Krippendorff, 1980, s. 14).

Früh, içerik analizini beyanların içeriksel ve biçimsel özelliklerini sistematik ve nesnel tasvir eden ampirik bir yöntem olarak açıklamıştır. Früh, içerik analizinin anlam ve kapsamı açısından birtakım tespitler yapmıştır. Buna göre, içerik analizinin amacı genelde çok sayıdaki metin içeriklerinin ortak yönlerini ortaya koymaktır. İçerik analizinde nitel ve nicel yöntemler birbirini tamamlamakla birlikte nitelden nicele doğru bir geçiş söz konusudur. İçerik analizinde araştırma sürecinde her bir aşama birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır (Gökçe, 2006, s. 17).

Metren, metodu sosyal gerçeğin belirgin içeriklerinin özelliklerinden, içeriğin belirgin olmayan özellikler hakkında çıkarımlar yapmak yoluyla araştırma yapan bir yöntem olarak açıklamıştır (Gökçe, 2006, s. 20)

Gökçe ise içerik analizini, yazılı hale getirilebilen her türlü metni analiz etmeye uygun bir yöntem olarak açıklamıştır. Gökçe'ye göre içerik analizinin amacı kamusal alana yönelik üretilen ve kurgulanan metinleri çözümlenektir. Araştırmacı, mantıksal bir biçimde çıkarım sayesinde iletişimin içeriklerinde gözlenen sonuçlardan, doğrudan

gözlemlenemeyen etkenlere yönelik sonuç çıkarır. Bu yönüyle içerik analizi, kendi sınıfındaki diğer yöntemlerden ayrılmaktadır (Gökçe, 2006, s. 24).

Bu tanımlardan yola çıkarak içerik analizinin, bir metin içinde geçen kelimelerin sıklığının, varlık ve yokluk ilişkilerinin belirlenip, ortaya çıkan sonuçlar ile metnin dönemi ve kültürü hakkında çıkarım yapılmasının amaçlandığı bir metot olduğu söylenebilir.

1.2. İÇERİK ANALİZİNİN AMAÇLARI VE KULLANIM ALANLARI

İçerik analizinin amacı, bir söylemin yorumlanmasında öznel etkilerden kurtulup nesnel okuma ilkesini sağlamaktır. Bu anlamda içerik analizi, metinde bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik ikinci bir okuma olarak değerlendirilmektedir (Bilgin, 2014, s. 1).

İçerik analizinin çalışmalarda üç tür ihtiyacı karşıladığı görülmektedir. Bunlar; sosyo-politik ihtiyaçlar, ekonomik ihtiyaçlar ve klinik ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçların kapsadığı alanlar şu şekilde özetlenmektedir:

1. Sosyo-politik ihtiyaçlar;

- Propaganda analizi,
- Sosyal etki süreçlerinin incelenmesi,
- Toplumların “kendini gerçekleştirme ihtiyacı”na göre incelenmesi,
- Toplumların “iç ve dış yönelimli” oluşlarına göre incelenmesi,
- Hukuki ekspertiz amacına yönelik metin analizleri,
- Dış politika kararlarının incelenmesi, v.b

2. Ekonomik ihtiyaçlar;

- Motivasyon incelemeleri,

- İşlemlerde yapısal analizler,
- Problem çözme gruplarının işleyişinin analizi,
- Çeşitli durumlarda (normal, ivedi, v.b.) karar süreçlerinin analizi,
- Örgütlerde enformasyon dolaşımının incelenmesi,
- İş analizleri,
- Satın alma davranışlarının incelenmesi,
- Reklamların algılanmasının analizi, v.b.

3.Psikolojik ihtiyaçlar;

- Kişilerin analizi,
- İdeolojilerin analizi,
- Konuşma bozukluklarının analizi,
- Düşmanlık ve kaygının analizi,
- Etkileşimlerin analizi,
- Diğer spesifik ölçümler (Bilgin, 2014, s. 5-6).

Bu kategorilere bakıldığında muhteva analizinin psikologlar, sosyologlar, siyaset bilimcileri, pazar araştırmacıları, reklamcılar, tarihçiler ve edebiyatçılar gibi birçok meslek grubunun araştırmalarına hitap ettiği görülmektedir.

İçerik analizinin özenle ve titizlikle çalışmayı gerektiren uzun süreç gerektiren bir yöntem olduğu düşünülürse bu zahmete girmenin nedenleri sorgulanabilir. Bunun temel nedeni, kendiliğinden ve kolay kavrayışın sakıncalar taşımada aranabilir (Bilgin, 2014, s. 7).

İçerik analizi teknikleri, aynı tutumu izlemek amacıyla genel olarak iki hedefe yöneliktir:

1.Kesinlik sağlama, kuşkuları giderme: İçerik analizi sayesinde bazı sorulara cevap aranır. Kişilerin mesajı okuyuşu geçerli mi? Bu okuma, diğerlerine genelleştirilebilir mi? Kişinin mesajda gördüğünü sandığı şeyler, mesajın gerçek içeriği mi? Onun gördükleri diğerleri için de geçerli mi?

2.Okumayı zenginleştirme, görüneni aşma: İçerik analizi ikinci dereceden bir okumadır. Bunun, ilk bakışta göze çarpan ve görünen yanları aşmayı sağlayan daha verimli ve anlamlı bir okuma olması hedeflenmektedir. A priori olarak ve ilk bakışta kavranan şeyler, teknik betimleme ve anlama mekanizmalarıyla denetlenmekte ve test edilmektedir (Bilgin, 2014, s. 8).

Duverger, parlamento tutanaklarının muhteva analizi ile partilerin tutumlarını ortaya çıkardığını belirtmektedir. (Duverger s.98) Duverger'e göre muhteva analizinde metnin üslubu ile fikri içeriğinden daha çok ilgilenilir. Fakat bu yapay bir ayırmadır, çünkü kelimeler de fikir ifade etmektedir (Duverger s. 139).

1.3. İÇERİK ANALİZİNİN UYGULANMASI

İçerik analizinin uygulanması belirli aşamalardan geçerek yapılmaktadır. Bilgin, bu aşamaların ilkinin araştırma hedefini belirlemek olduğunu söylemektedir (Bilgin, 2014, s. 11). Hedefin belirlenmesi, çalışmanın sınırlarını belirlemek açısından önemlidir. İkinci aşama ise örneklemin oluşturulmasıdır. Oluşturulacak örneklem ise dergi, gazete, resmi tutanaklar, reklam ve mektup gibi iletişim araçlarından oluşmaktadır. Örneklem, ulaşılmak istenen hedefe göre belirli bir zaman aralığını veya konu başlığını ele alabilir. Üçüncü aşamada ise örneklemin maddelere bölündükten sonra kategoriler oluşturulması, kategoriler arası ilişkilerin çözümlenmesi ve değerlendirme aşamasına geçilmesidir (Bilgin, 2014, s. 11).

İçerik analizinin üçüncü aşamadan sonraki etapları betimleme ve yordamayı kapsayan iki temel işlemler bütünü ifade etmektedir (Bilgin, 2014, s. 11).

1.3.1. Analitik Betimleme – Kodlama

İçerik analizi, iletişimlerin kodlanmasıyla, yani mesajı birtakım kategorilere bölmek, belirli kodlama ya da kayıt birimleri saptamakla işe başlayacaktır.

Kodlamaya, analiz kategorilerinin saptanmasıyla başlanır. Analiz kategorileri, mesajda ilgilendiğimiz, ortaya koymaya çalıştığımız yanlarla ilgilidir. Analiz kategorileri; iletişimin konusu, işlenen değer, amaç ve arzular, mesajın kaynağı, konuşan kişiler,

çatışma kaynakları ve konuları gibi söylenen şey ve söylem tarzıyla ilgili olabilir (Bilgin,2014, s. 12).

Kategoriler saptandıktan sonra, mesaj öğelerinin kategorilere yerleştirilmesine geçilmektedir.

1.3.2. Çıkarım

İçerik analizi metodu, nitel ve nicel göstergelerden hareketle, mesajdan elde edilen psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve tarihsel bilgilerin ötesinde bazı sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır.(Bilgin, 2014, s.14) Analizci, dokümanlardaki izlerden yola çıkarak mantıksal bir biçimde tündengelelim yani çıkarım sayesinde, mesaj, kanal, mesajın vericisi ya da alıcısı hakkında bilgiler edinebilir (Bilgin, 2014, s. 15).

İçerik analizi yöntemiyle metnin içindeki kelime ve kavramların varlık ve yokluklarıyla birlikte anlamları ve aralarındaki ilişkiler de tespit edilebilmektedir. Metnin verdiği mesaj, hatta metnin yazıldığı dönem ve uygulanan politikalara ilişkin ipuçları da bu yolla edinebilmektedir (Acun, 2005, s. 2). Yazıya dökülebilen herhangi bir iletişim unsuruna uygulanabilen muhteva analizi, iletişim, tarih, edebiyat, sosyoloji, psikoloji gibi sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanlarına hitap etmektedir.

İçerik analizinin kavram analizi ve ilişkili analiz olmak üzere iki temel tekniği bulunmaktadır. Kavram analizi, bir metinde kavramların varlığını ve sıklığını tespit ederek çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır. Kavram analizinin tekniklerinden biri olan anahtar kelime bağlamı(AKB) ile metinde geçen kelimelerin hangi bağlamda ve nasıl kullanıldığı tespit edilmektedir. Bilgisayar programı olan Concordance ile aranan kelimelerin hangi cümleler içinde kullanıldığı rahatlıkla görülebilmektedir. Böylelikle kelimelerin anlamlarına göre ayırt edilmesi sağlanmaktadır. Kelime kullanım sıklığı (KKS) tekniğiyle metinde geçen kelimelerin sıklıkla kullanıldığı grafik ve sayısal verilere dökülebilmektedir. Varlık – Yokluk Belirlemesi (VYB) ile ise kavramların metnin içinde geçip geçmediği tespit edilmektedir. Böylelikle belirli kavramların hangi dönemlerde geçip geçmediği öğrenilebilmektedir. Fakat bu teknik kavramların sadece metinde olup olmadığını göstermektedir. Bu nedenle VYB'nin sonuçları diğer tekniklerin sonuçlarıyla birlikte yorumlanacaktır.

Kavram analizinin yapılışı ise şu aşamalarla gerçekleşmektedir:

1. Araştırma sorusunu belirleme.
2. Analize tabi tutulacak örnek metin veya metinleri seçme.
3. Yapılacak analizin düzeyini belirleme.
4. Kodlanacak kavramların sayısına karar verme.
5. Kavramların bağlamlarının, sıklıklarının veya varlık-yoklukların belirleneceğine karar verme
6. Kavramlar arasında nasıl seçim yapacağına karar verme
7. Kavramların seçimi için kurallar geliştirme.
8. Gereksiz bilgi ile ne yapacağına karar verme
9. Metni kodlama.
10. Sonuçları tahlil etme (Acun, 2005, s. 29).

1.4. İÇERİK ANALİZİNİN GÜVENİRLİĞİ VE GEÇERLİLİĞİ

İçerik analizinin güvenilirliği çoğunlukla kodlama işlemine bağlıdır. Bu da kodlayıcıların ve kodlama kategorilerinin güvenliğiyle ilgilidir. Kategorilerin güvenilirliği açık-seçik olmalarına bağlıdır. Belirsiz kategoriler güvenilirliği azaltmaktadır.(Bilgin: 16)

Acun'a göre, Meclis zabıtları araştırmacıların en çok başvurduğu kaynaklar olup, konuşmaları olduğu gibi yansıtan kaynaklar olmalarından ötürü siyasi söylem çalışmaları için önemlidir (Acun, 2007, s. 81).

1.5. BU ÇALIŞMADA İÇERİK ANALİZİNİN UYGULANMASI

Bu çalışmada içerik analizi yöntemiyle; kavram analizi metodunun anahtar kelime bağlamı ve kelime kullanım sıklığı tekniği kullanılarak, 1990 – 2000 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin Orta Asya politikası, Meclis tutanakları temelinde incelenmeye çalışılmıştır. Tutanak kayıtları TBMM internet sitesinde (

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html) Tutanak Dergisi adıyla (.pdf) formatında bulunmaktadır. Concordance programı metinleri sadece (.txt) formatında incelenebildiğinden tutanak metinleri tek tek bu formata çevrilip programda incelenmiştir.

TBMM tutanaklarının tarih aralığı Sovyetlerin dağılma dönemi olan 1990 yılından başlayıp, 2000 yılı dahil edilecek şekilde incelenmiştir. Söz konusu tutanak metinlerine TBMM Kütüphanesinden yazılı metin olarak ve <https://www.tbmm.gov.tr/> internet adresinin tutanaklar bölümünden pdf dosya formatında ulaşılabilmektedir. 18. Dönem, 4. Yasama yılında 9 Ocak 1990 tarihli 61. Birleşim ile başlayan tutanakla başlayan çalışma, 21. Dönem 3. Yasama yılı 20 Aralık 2000 tarihli tutanak ile son bulmuştur. Toplamda 1395 oturum yani tutanak dosyası incelenmiştir. Tutanaklardan alıntı yapıldığında, oturum ve birleşim bilgilerinin her seferinde verilmesi yerine tutanakta yer alan konuşmanın geçtiği tarih ve tutanak sayfa numarası verilerek atıf yapılmıştır.

1990 – 2000 yılları arasında Türkiye'nin yönetimi aşağıda verilmiştir:

Cumhurbaşkanları	Hükümetler	Dışişleri Bakanları	Dışişleri Müsteşarları
Turgut Özal (09 Kasım 1989 - 17 Nisan 1993)	Yıldırım Akbulut Hükümeti - ANAP (09 Kasım 1989 - 23 Haziran 1991)	Ahmet Mesut Yılmaz (21 Aralık 1987 - 20 Şubat 1990)	Tugay Özçeri (Temmuz 1989 - Haziran 1991)
		Ali Bozer (20 Şubat 1990 - 12 Ekim 1990)	
		Ahmet Kurtcebe Alptemoçin (12 Ekim 1990 - 23 Haziran 1991)	
	I. M. Yılmaz Hükümeti - ANAP	İsmail Sefa	Özdem

	(23 Haziran 1991 - 20 Kasım 1991)	Giray (23 Haziran 1991 - 20 Kasım 1991)	Sanberk (Haziran 1991 - Mayıs 1995)
	VII. S. Demirel Hükümeti - DYP-SHP (20 Kasım 1991 - 25 Haziran 1993)	Hikmet Çetin (20 Kasım 1991 - 27 Temmuz 1994)	
Süleyman Demirel (16 Mayıs 1993 - 16 Mayıs 2000)	I. Tansu Çiller Hükümeti - DYP-SHP (25 Haziran 1993 - 15 Ekim 1995)	Mümtaz Soysal (27 Temmuz 1994 - 28 Kasım 1994)	
		Murat Karayalçın (12 Aralık 1994 - 27 Mart 1995)	
		Erdal İnönü (27 Mart 1995 - 05 Ekim 1995)	
	II. Tansu Çiller Hükümeti - DYP (15 Ekim 1995 - 05 Kasım 1995)	Coşkun Kırca (05 Ekim 1995 - 30 Ekim 1995)	Onur Öymen (Temmuz 1995 - Ekim 1997)
	III. Tansu Çiller Hükümeti - DYP-CHP (05 Kasım 1995 - 12 Mart 1996)	Deniz Baykal (30 Ekim 1995 - 06 Mart 1996)	
	II. Mesut Yılmaz Hükümeti	Emre Gönensay	

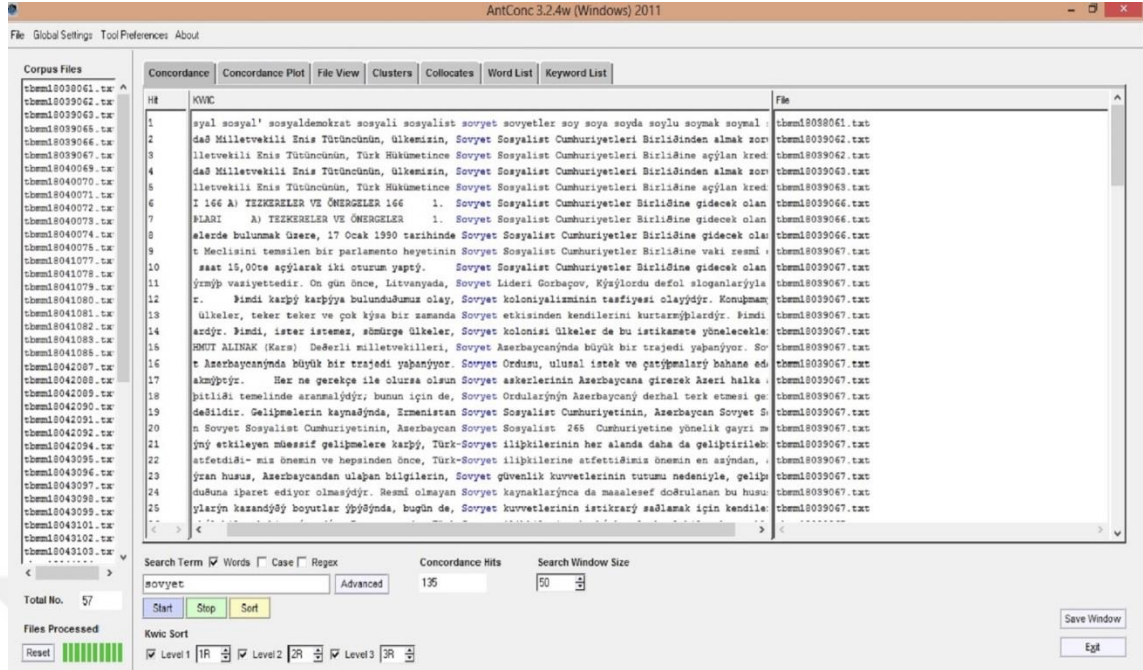
	ANAP - DYP ("Anayol") (12 Mart 1996 - 8 Temmuz 1996)	(06 Mart 1996 - 28 Haziran 1996)	
	Necmettin Erbakan Hükümeti RP-DYP ("Refahyol") (8 Temmuz 1996 - 30 Haziran 1997)	Tansu Çiller (28 Haziran 1996 - 30 Haziran 1997)	
	III. M. Yılmaz Hükümeti ANAP-DTP-DSP ("Anasol") (30 Haziran 1997 - 11 Ocak 1999)	İsmail Cem (30 Haziran 1997 - 11 Temmuz 2002)	Korkmaz Haktanır (Kasım 1997 - Mart 2000)
	IV. B. Ecevit Hükümeti - DSP (11 Ocak 1999 - 28 Mayıs 1999)		Faruk Loğoğlu (Mart 2000 - Eylül 2001)
Ahmet Necdet Sezer (16 Mayıs 2000)	V. B. Ecevit Hükümeti DSP-MHP-ANAP (28 Mayıs 1999)		Uğur Ziyal (Eylül 2001)

Tablo 2: 1990 – 2000 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri

Programda kullanılan anahtar kelimeler, mevcut dönemde Orta Asya politikası konuşmalarında en sık geçen terimler üzerinden seçilmiştir. Bu terimler seçilirken bağlaç ve sayılar ile her tutanakta yazılı bulunan başlık ve sayfa bilgileri tasnif dışı edilmiştir. Belli bir zaman dilimi içinde kullanılan terimlerin, dönem değiştikçe kullanım sıklığının ne ölçüde olduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre bu kelimeler şunlardır:

- Sovyet

- Rusya
- Moskova
- Gorbaçov
- Azeri/Azerbaycan
- Ermeni/Ermenistan
- Orta Asya
- Avrasya
- Türk dünyası
- Doğu blok
- Doğu Avrupa
- Değişim
- Serbest ekonomi
- Kırgız(istan)
- Kazak(istan)
- Türkmen(istan)
- Özbek(istan)
- Tacik(istan)
- Türkistan
- Türk cumhuriyetleri
- SSCB
- Türkî

Şekil 1: Simple Concordance Programı ‘Sovyet’ Teriminin İncelenmesi

Ekran görüntüsünde görüldüğü gibi, kelime taramasıyla belirlenen kavramların metin içinde ne şekilde geçtiği görülmektedir. Ekranda 18. Dönem 4. Yasama yılından bir kesit sunulmuştur. Sol tarafta 57 dosyanın incelendiği görülmektedir. Ana bölümde ‘Sovyet’ kavramının metin içinde geçtiği bölümler program tarafından analize tabi tutulmuştur. Alt kısımda görülen ‘Concordance Hits’ bölümünde ise kelimenin toplam kaç kez tekrarlandığı görülmektedir.

Metin içinde yapılan kelime aramalarında çeşitli yöntemler kullanmak mümkündür. Örneğin, Azeri ve Azerbaycan kelimelerinin aratılması için tek seferde ‘Azer*’ şeklinde arama girilerek arama tek seferde yapılabilir.

Yine bir metin içinde istenilen bütün kelimeler tek tek aratılabileceği gibi, kavramları bir arada aratmak da mümkündür.

1990 – 2000 dönemi; Meclis 18. Dönem 4, 5 ve 6. Yasama yılları, 19. Dönem 1, 2, 3, 4 ve 5. Yasama yılları, 20. Dönem 1, 2, 3 ve 4. Yasama yılları ile 21. Dönem 1, 2 ve 3. Yasama yıllarını içermektedir. Concordance analiz programı ile her bir yasama yılı ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutularak dönemler kendi içinde değerlendirilmiş, aynı zamanda zamanın değişmesiyle birlikte kelime sıklıklarının ne şekilde değiştiği

saptanmaya çalışılmıştır. Aşağıda yasama yıllarının her birinin değerlendirmesi yapılacak, elde edilen bulgular üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

18. Dönem 4. Yasama Yılı (9.1.1990 – 14.8.1990)

Sovyet: 135

SSCB: 14

Azer*: 168

Gorbaçov: 55

Serbest piyasa: 27

Ermeni: 132

Kazak: -

Kırgız: -

Türkmen: -

Özbek: -

Tacik: -

Bu dönemde Orta Asya, değişim, Doğu Blok, Doğu Avrupa, Türk Cumhuriyetleri, Türki ve Türkçü kelimelerine rastlanmamış, Turan kelimesinin ise bir milletvekilinin ismi¹ olarak analizde çıktığı görüldüğü için çalışmaya dahil edilmemiştir. Sovyetlerde yaşanan gelişmeler ise ekonomi temelinde değerlendirilmiştir.

Yine bu dönemde Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'daki işgali sık sık dile getirilmiştir.

18. Dönem 5. Yasama Yılı (1.9.1990 – 28.8.1991)

Sovyet: 348

SSCB: 79

Azer*: 188

Gorbaçov: 67

Serbest piyasa: 183

---

¹ İzmir Milletvekili Mehmet Turan Bayazıt

Ermeni: 36

Orta Asya: 4

Doğu Blok: 14

Rusya: 194

Kazak: 1

Kırgız: -

Türkmen: -

Özbek: -

Tacik: -

18. Dönem 6. Yasama Yılı (1.9.1991)

Sovyet: 9

Bu yasama yılında tek dosya bulunması sebebiyle anahtar kelimelerin birçoğuna rastlanmamıştır.

19. Dönem 1. Yasama Yılı (6.11.1991 – 28.8.1992)

Sovyet: 270

SSCB: 5

Azer*: 692

Gorbaçov: 35

Serbest piyasa: 72

Ermeni: 148

Orta Asya: 193

Rusya: 367

Türk Cumhuriyetleri: 94

Türkistan: 30

Avrasya: 16

Türkî: 54

Kazak: 8

Kırgız: 3

Türkmen: 1

Özbek: -

Tacik: 1

Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeye başladıkları bu yasama yılında Orta Asya, Türkistan, Avrasya gibi kelimelerin kullanılmaya başlandığı ve Sovyet kelimesinin kullanım sıklığının arttığı görülmektedir. Yine Azerbaycan'daki son durum bu dönemde sıkça vekiller tarafından dile getirilmiştir.

19. Dönem 2. Yasama Yılı (1.9.1992 – 22.7.1993)

Sovyet: 169

SSCB: 11

Azer*: 1716

Gorbaçov: 1

Serbest piyasa: 53

Ermeni: 276

Orta Asya: 174

Rusya: 379

Türk Cumhuriyetleri: 124

Türkistan: 3

Avrasya: 87

Türk dünyası: 53

Türkî: 133

Kazak:132

Kırgız: 79

Tacik: -

Özbek: -

Türkmen: -

Bu döneme kadar hiç geçmeyen Türk dünyası kavramı bu yasama yılında 53 kez geçmiş, Türk Cumhuriyetleri, Orta Asya ve Avrasya kavramlarında artış görülmüştür.

19.Dönem 3. Yasama Yılı (1.9.1993 – 29.7.1994)

Sovyet: 73

SSCB: 19

Azer*: 1333

Gorbaçov: 4

Serbest piyasa: 136

Ermeni: 137

Orta Asya: 103

Rusya: 711

Türk Cumhuriyetleri: 64

Türkistan: 59

Avrasya: 11

Türkî: 17

Kırgız: 2

Kazak: 4

Özbek: -

Türkmen: -

Tacik: -

19. Dönem 4. Yasama Yılı (1.9.1994 – 16.8.1995)

Sovyet: 85

SSCB: 9

Azer*: 983

Gorbaçov: 3

Serbest piyasa: 97

Ermeni: 88

Orta Asya: 126

Rusya: 908

Türk Cumhuriyetleri: 67

Türkistan: 36

Avrasya: 16

Türk dünyası: 39

Türkî: 39

Kazak: 12

Kırgız: 108

Türkmen: -

Özbek: -

Tacik: -

Bu yasama yılında Türkistan kelimesi 36 kez metinlerde geçmektedir. Fakat 33'ü görüşülecek soru önergelerinin tekrar tekrar yazılması üzerine ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kelimenin bu dönemde 3 kez geçtiği varsayılabilir.

19. Dönem 5. Yasama Yılı (1.10.1995 – 4.12.1995)

Sovyet: 1

Azer*: 221

Serbest piyasa: 6

Ermeni: 7

Orta Asya: 25

Rusya: 66

Türk Cumhuriyetleri: 3

Türkistan: 2

Avrasya: 11

Türkî: 1

Kazak: 4

Kırgız: 50

Türkmen: -

Tacik: -

Özbek: -

20. Dönem 1. Yasama Yılı (8.1.1996 – 30.8.1996)

Sovyet: 26

SSCB: 2

Azer*: 222

Serbest piyasa: 72

Ermeni: 24

Orta Asya: 74

Rusya: 204

Türk Cumhuriyetleri: 38

Türkistan: 29

Avrasya: 8

Türkî: 9

Kazak: 10

Kırgız: 58

Özbek: -

Türkmen: -

Tacik: -

20. Dönem 2. Yasama Yılı (1.10.1996 – 16.8.1997)

Sovyet: 29

SSCB: 3

Azer*: 795

Serbest piyasa: 64

Ermeni: 45

Orta Asya: 94

Rusya: 334

Türk Cumhuriyetleri: 50

Türkistan: 56

Avrasya: 20

Türkî: 2

Kazak: 9

Kırgız: 177

Özbek: -

Türkmen: -

Tacik: -

Bu bölümde Rusya Federasyonu ile yapılan anlaşmalar ve Rusya'ya yapılacak gezilerin tutanaklarda tekrarlanması nedeniyle Rusya kelimesinin sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda Doğu Türkistan'da yaşanan zulmün konu olması sebebiyle Türkistan terimi sıkça kullanılmıştır.

20. Dönem 3. Yasama Yılı (1.10.1997 – 30.7.1998)

Sovyet: 38

SSCB: 8

Azer*: 466

Serbest piyasa: 77

Ermeni: 97

Orta Asya: 108

Rusya: 452

Türk Cumhuriyetleri: 24

Türkistan: 49

Avrasya: 75

Türkî: 22

Kazak: 13

Kırgız: 69

Türkmen: 7

Özbek: -

Tacik: -

Bu yasama yılında Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yapılacak anlaşmaların metinlerde ertelenmesi ve tekrarlanması üzerine Rusya teriminde artış gözlemlenmiştir.

20. Dönem 4. Yasama Yılı (1.10.1998 – 25.3.1999)

Sovyet: 5

SSCB: 2

Azer*: 251

Serbest piyasa: 21

Ermeni: 10

Orta Asya: 4

Rusya: 303 (resmi ziyaret tekrarları)

Türk Cumhuriyetleri: 3

Türkistan: 18

Avrasya: 92

Türkî: 2

Kazak: 1

Kırgız: 54

Türkmen: 1

Özbek: -

Tacik: 1

21. Dönem 1. Yasama Yılı (2.5.1999 – 27.8.1999)

Sovyet: 36

Azer*: 222

Serbest piyasa: 44

Ermeni: 15

Orta Asya: 18

Rusya: 342

Türk Cumhuriyetleri: 15

Türkistan: 7

Avrasya: 48

Türkî: 13

Kazak: 5

Kırgız: 19

Türkmen: 1

Özbek: 2

Tacik: -

21. Dönem 2. Yasama Yılı (1.10.1999 – 3.6.2000)

Sovyet: 72

SSCB: 20

Azer*: 955

Serbest piyasa: 177

Ermeni: 73

Orta Asya: 51

Rusya: 1346

Türk Cumhuriyetleri: 66

Türkistan: 48

Avrasya: 158

Türkî: 43

Kazak: 16

Kırgız: 157

Tacik: -

Türkmen: -

Özbek: 10

21. Dönem 3. Yasama Yılı (1.10.2000 – 20.12.2000)

Sovyet: 19

SSCB: 4

Azer*: 210

Serbest piyasa: 55

Ermeni: 257

Orta Asya: 21

Rusya: 147

Türk Cumhuriyetleri: 16

Türkistan: 7

Avrasya: 31

Türkî: 4

Kazak: 2

Kırgız: 38

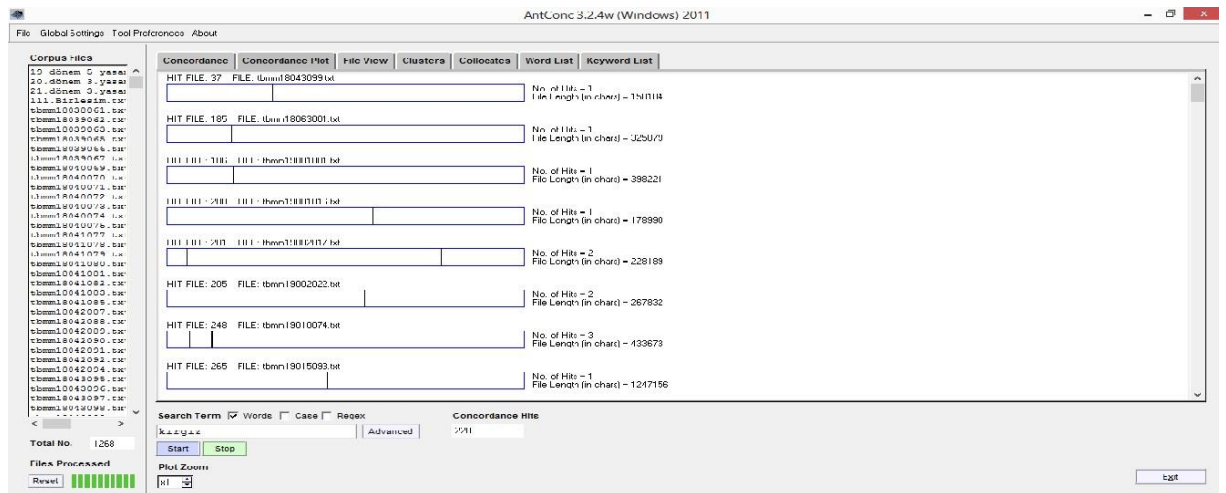
Özbek: 2

Türkmen: -

Tacik: -

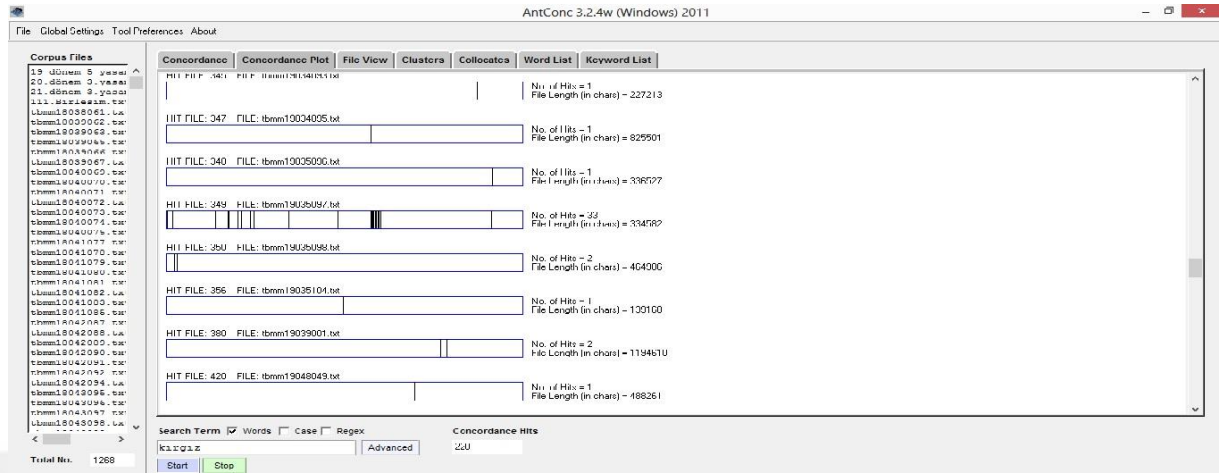
Türk Cumhuriyetlerinin isimleri on yıllık değerlendirmeye tabi tutulduğunda yıllara göre değişimi şu şekilde olmuştur:

‘Kazak’ sözcüğü, farklı anlamları kapsam dışı bırakıldığında toplamda 220 kez tutanaklarda geçmiştir. Kelimenin en yoğun tekrarlandığı dönem Türk-Kazak Üniversitesinin kurulması görüşmelerinin geçtiği 1992 yılı sonudur. 1990 yılı başlarında kelimeye hiç rastlanmazken, 2000 yılına doğru yine kelime kullanım sıklığının 1’e düştüğü görülmüştür.

Şekil 2: Simple Concordance Programı ‘Kazak’ Terimi Kullanım Sıklığı Şeması

Yukarıdaki tabloda dikdörtgenlerin içinde bulunan çizgiler 1990 ve 1991 yıllarındaki Kazak kelimesinin kullanım sıklığını göstermektedir.

Şekil 3: Simple Concordance Programı 'Kırgız' Terimi Kullanım Sıklığı Şeması

Yukarıdaki tabloda çizgilerin en yoğun olduğu bölümler 1992 yılına aittir.

'Özbek' sözcüğünün analizi yapılırken Milletvekillerinin soyadı olan Özbek kelimeleri kapsam dışı bırakılmış, bunun sonucunda da 1602 kez kelimenin tekrar edildiği görülmüştür. 1991 yılı sonunda kelimenin sıklığının arttığı görülmüş, 1992-1994 yılları arası kelime sıklığı yoğunlaşmış, yoğunluk Özbekistan gezilerinin yapıldığı 1996 yılında devam etmiş ve bu tarihten itibaren sıklıkta azalma görülmeye başlanmıştır.

Türkmen sözcüğü de benzer şekilde Irak Türkmenleri kapsam dışı bırakılarak analiz edilmiş ve on yıllık süreçte 1973 kez kelimenin tekrarlandığı tespit edilmiştir. 1991-1994 yılları arasında görülen kelime yoğunluğu, diğer yıllarda sadece bu ülkeye yapılan gezi konuşmaları sırasında görülmektedir.

Tacik sözcüğünün ise on yıllık süreç içinde daha az kullanıldığı saptanmıştır. Toplamda 895 kez kullanıldığı gözlemlenen sözcük, 1992-1993 yıllarında yoğun kullanılmıştır.

Kırgız terimi de on yıllık dönemde 1091 kez tekrarlanmış, diğer terimlerde olduğu gibi 1992-1994 yılları arasında en yoğun tekrar gözlemlenmiştir. Kelimenin en yoğun geçtiği bölümler Kırgız-Türk Manas Üniversitesi kuruluşu ve Kırgızistan gezisi konuşmaları sırasındadır.

Veriler incelendiğinde Türk cumhuriyetleri ile ilgili kavramalara 1990 yılında neredeyse hiç rastlanmazken, 1992 -1993 yılları arasında kavramların sayılarında artış görülmüştür. Sovyetlerin dağılma dönemlerinde ‘serbest piyasa’ gibi ekonomik temelli kelimelerin de sıkça kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra Orta Asya ile en yoğun kelimelerin geçtiği dönemlerde ‘Türki’ kelimesinin de arttığı görülmüştür. Türki kavramı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Winrow, Türk ve Türki kavramlarına yönelik; Türk kelimesinin millet anlamını içerdiğini, Türki ifadesinin de Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri milletlerinin etnik orijinini ifade ettiğini açıklamıştır (Winrow, 1995, s. 4). Türkiye’de de akademisyenler tarafından Türk ve Türki kavramları tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Nadir Devlet Türkiye dışında yaşayan Türkler için kullanılan Türki sözü için itirazların artması ve ‘Dış Türkler’ teriminin kullanılmasını anlamsız bulmaktadır (Aydın, 2007, s. 207).

Aydın’a göre hiçbir Türk lehçesinde İngilizcede ve diğer Batı dillerinde var olan Turkish/Turkic kelimeleri ayrımı bulunmamaktadır. İngilizcede ‘Turkic’ genel bir dil ailesinin adyken ‘Turkish’ Anadolu Türkleri tarafından konuşulan dile verilen isimdir. Aynı zamanda, Turkic genel olarak tüm bir soya işaret ederken, Anadolu’da yaşayıp Turkic dil konuşan insanlara da Turkish denir. Aydın, iki kavram arasındaki ayrımı açıkladıktan sonra SSCB’nin çöküşünün ardından ortaya çıkan Orta Asya devletlerinin Türkiye tarafından ‘Türk Cumhuriyetleri’ olarak adlandırıldığını, fakat bu adlandırmanın zamanla yayılcılık amacı taşıdığı düşüncesiyle ‘Türki Cumhuriyetler’ ifadesinin yaygınlaştığını belirtmiştir (Oran, 2001, s. 371).

Fakat Meclis tutanaklarında Türk ifadesinden Türki’ye geçiş gibi bir durum söz konusu değildir. 1991 yılından itibaren bölgeyle ilgili artan konuşmalarda ‘Türk orijinli’, ‘Türk’, ‘Rus orijinli Türk’ ve ‘Müslüman-Türk’ ve ‘Türki’ ifadeleri karışık olarak kullanılmaya başlanmıştır.

13.12.1996 tarihli oturumda konuşan Sivas Milletvekili Nevzat Yılmaz, ‘Orta Asya’da oluşmuş Türkistan Cumhuriyetlerinin’ komisyonda Türkî kelimesiyle ifade edilmesini eleştirmiştir (13.12.1996, s. 676).

Yine tutanaklarda Türk dünyası, Türk birliği ifadelerinin 1992 -1993 yıllarında sıklıkta olduğu gözlemlenmiştir. Bu ifadeler ise Pan-Türkçülük yorumlarına sebep olmuştur.

Winrow'a göre Pan-Türkizm orijinalinde Türk birliği olsa da pratikte siyasi bir birlik olarak algılanmaktadır (Winrow, 1995, s. 16). Peimani'ye göre Selçuklulardan sonra 1. Dünya Savaşı'nda artan Pan-Türkist düşünce haricinde Türkiye'nin Orta Asya ile bağı olmamıştır. Bu da iki bölge arasında bağların çok zayıf olmasına neden olmuştur (Peimani, 1998, s. 47). Peimani, Türkiye'nin Sovyetler sonrasındaki Pan-Türkist yaklaşımına Orta Asya'nın yabancı olmadığını, Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın başarısız girişiminden aşına olduklarını ve bu fikre olumlu bakmadıklarını söylemektedir. Türkiye'nin Pan-Türkist fikri başarılı olsaydı Peimani'ye göre Türkiye üçüncü dünya ülkesi konumundan süper güç konumuna geçebilecekti (Peimani, 1998, s. 49).

2. BÖLÜM: 1990 ÖNCESİ TÜRK DÜNYASI İLE İLİŞKİLER

Tarihi ve kültürel bağlarımızın aşikar olduğu Orta Asya coğrafyasıyla ilişkiler Osmanlı Döneminde yok denecek kadar azdı. Dağılma döneminde Osmanlı'yı ayakta tutmak için verilen çabalarda ortaya çıkan akımlardan (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) Pan Türkizm ya da Türkçülük düşüncesiyle birlikte Türk dünyası ile bağlarımız gündeme gelmiştir (Akçura, 1991, s. 19).

Cumhuriyetin kurulduğu dönemden itibaren Atatürk'ün dış politika anlayışı gerçekçi zeminde tasarlanmıştır. Atatürk'ün Türk Dünyasını tek bir çatı altında toplama gibi Pan Türkizm benzeri düşüncesi olmamakla birlikte, Cumhuriyetin kuruluş döneminden itibaren Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Türklerin akıbetini yakından takip ettiği bilinmektedir. Misak-ı Milli'nin 5. maddesine göre; Türkiye dışındaki Türklerin buldukları yerlerden insan hak ve hürriyetlerinden faydalanmalarını ve en tabii hakları olan hür yaşama hakkına sahip olmalarını sağlamak esastır.²

Gönlübol ve Kürkçüoğlu, Misak-ı Milli hedeflerinin gerçekçi olduğunu belirterek; "Atatürk'ün Pan-İslam, Pan-Türk ve Turancılık hareketlerine iltifat etmeyişi, gerçekçiliğinin tabii sonucuydu. Atatürk daha fazlasını yapabileceği halde daha azla kendi kendini sınırladığını göstermek suretiyle, kabul olunmayı kolaylaştırıyor ve başarısını teminat altına alıyordu." Demişlerdir (Gönlübol, Kürkçüoğlu, 1985, s. 454).

Atatürk şu sözleriyle de Türk Dünyasının tek bir devlet olamayacağını ifade etmektedir:

Muhtelif milletleri müşterek ve umumi bir unvan altında cem etmek ve muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şerai altında bulundurarak kavi bir devlet tesis etmek parlak ve cazip bir noktai nazari siyasidir. Fakat aldatıcıdır. Hatta hiçbir hudut tanımayarak dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir Devlet halinde birleştirmek gayri kabili istihsal bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hadisat ile meydana koyduğu bir hakikattir. Panislamizm, Pantürkizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı sahai tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir. Gerçi bize milliyetçi derler. Ama biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. (Doster, 2004, s. 51).

² Misak-ı Milli Beyannamesi, <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/misak-i-milli-beyannamesi/> adresinden erişildi.

Bu düşünceleriyle Mustafa Kemal Atatürk elbette Dış Türkleri görmezden gelmeyi kastetmemektedir. Tam tersine Misak-ı Milli sınırları dışında kalan soydaşlarımızın bağımsızlıklarını, geleceklerini ve ülkemizle ilişkilerini hiçbir devletin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına müdahale etmeden gözetmektedir. Bu düşüncelerini ise;

Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakıyorum... Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklerle ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istiklale kavuşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hakim olacaktır. (Doster, 2004, s. 52)

sözleriyle ve;

Hakikatte bütün gayemiz bu hudud-i milli dahilindeki milletimizin istirahatini, refahını ve bu hudud-i milli ile muayyen vatanımızın tamamiyetini masum bulandırmaktan ibarettir. Turanizm politikasını kendi arzumuzla takip etmek istemedik. Çünkü, maddi manevi bütün kudret ve kuvvetimizi muayyen olan vatanımız dahilinde tecelli ettirmeyi arzu ettik. Bu hududun haricinde dağınık bir surette zaafa duçar olmaktan içtinap ettik. Ecnebilerin en çok korktukları, fevkalade mütevahhiş oldukları İslamiyet siyasetinin dahi alenen ifadesinden mümkün olduğu kadar mücanebete kendimizi mecbur gördük.³

sözleriyle ifade etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulma aşamasındayken SSCB ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin nasıl kurulduğuna dair çeşitli görüşler olsa da, Ankara Hükümeti'nin Nisan 1920'de V. İ. Lenin'e yazdığı mektupla iki ülke arasında resmi olarak ilişkilerin başladığı düşünülmektedir. Bu mektupla diplomatik ilişkilerin kurulması teklif edilerek Rusya'dan yardım istenmiştir. Türkiye'nin vaadi ise Rusya ile birlikte emperyalist güçlere karşı birlikte hareket etmektir. Bu teklif sonrasında, Sovyet Hükümeti TBMM'yi ilk tanıyan devlet olarak Ankara ile ilişkilerin geliştirilmesine karar vermiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra da ilişkiler dostluk çerçevesinde devam etmiştir. Türkiye'nin batıya yakın politikalar izlemesi ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması iki ülke arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilememiştir. Üyeliğin ardından Türk Hükümeti Sovyetler Birliği'ne bir nota göndererek, 1925 yılında

³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336 (1920), Cilt 1, s.2, TBMM Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>

imzalanan anlaşmanın geçerli kalacağını SSCB'ye karşı izlenen siyasetin olumsuz etkilenmeyeceğini bildirmiştir (Koleniskov, 2010, s. 34).

Türk Hükümeti Rusya'nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlık haklarına müdahale etmemeye özen göstererek Orta Asya ve Kafkaslardaki Türk topluluklarının haklarını korumaya çalışmıştır. Zaman zaman Meclis'te ve uluslararası anlaşmalarda Türkiye bu hassasiyetini dile getirmiştir.

13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Anlaşması'nın görüşmeleri sırasında Kazım Karabekir, Kafkas ötesi cumhuriyetlerle tek tek anlaşma yapmak istediklerini dile getirmiş, fakat Türk hükümetinin bu tezi kabul edilmemiş ve anlaşma toplu olarak imzalanmıştır (Özüçetin, 1999, s. 138).

Yine Rusya ile diplomatik ilişkilerine zarar vermemeye özen göstererek TBMM'de Orta Asya Türklerine yardımcı olmaya yönelik görüşmeler mevcuttur. Hariciye Vekili Muhtar Bey, "TBMM'nin yürüttüğü politikanın yalnız Misak-ı Milli sınırları içindeki milletlerden sorumlu olmadığını" belirtmiştir (Özüçetin, 1999, s. 140).

3 Şubat 1921 tarihli bir oturumda ise Nahcivan halkı gönderdikleri bir telgrafta "Ermeni olmadıklarını ve olmak istemediklerini, bu hususun Rus Cumhuriyet Elçiliği'ne TBMM tarafından iletilmesini "istemişlerdir (Özüçetin, 1999, s. 141).

Kurtuluş Savaşı döneminde Ankara ve Moskova hükümetlerini yakınlaştıran en önemli unsurlardan biri şüphesiz ki 'düşmanımın düşmanı dostumdur' ilkesi olmuştur. Her iki hükümetin o dönemde verdiği mücadele, iki hükümet arasında kazan-kazan ilişkisini doğurmuştur. Ankara, Kafkaslarda Sovyet yönetiminin kurulmasına sessiz kalarak doğu cephesini güvence altına almıştır. Bununla birlikte Bolşeviklerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanınması, Ankara hükümeti açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bu dönemde Sovyetlerin Türkiye ile iyi ilişkiler kurması ise Orta Asya milletleriyle ilişki kurmasında iyi bir referans oluyordu (Oran, 2001, s. 162).

Olumlu gelişmelere gölge düşüren husus ise Ermeni çetelerinin bu dönemde Müslümanlara saldırması olmuştur. 9 Temmuz 1920'de Erivan notayla protesto edilmiş fakat ilk etapta İngiliz müdahalesinden çekinilerek sessiz kalınmıştır. Devam eden sorunlar ve Ermenilerin toprak talebi ile Kazım Karabekir önderliğinde Sarıkamış harekatı yapılmıştır. İkinci harekat ile Kars ve Gümrü alınarak barış görüşmelerine zemin hazırlanmış, geçerliliği uzun sürmeyecek ve Kars Anlaşmasına kadar olan sürede

geçici olarak çözüm sunacak olan Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. TBMM'nin imzaladığı ilk uluslararası anlaşma olan Gümrü Anlaşması ile Ermenistan Sevr Anlaşmasını tanımadığını ve Doğu Anadolu'da talep ettiği toprakların Misakı Milli sınırlarına ait olduğunu kabul etmiştir (Gönlübol, Sar, 1990, s. 24).

Türkiye'de 1923-29 yılları döneminde “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” modeli denenmiştir. Fakat başarı sağlanamamış ve 1930'larda “korumacı-devletçi” politikasına geçilmiştir. Bu yıllarda SSCB'nin yanı sıra Avrupa'dan da krediler alınmış ve dış politikada etkili olmuştur.

Bu dönemde komünizm ve politize olmuş İslam düşüncesinden uzak durulmuştur. Komünizmden uzak durulması SSCB'yi kızdırsa da Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi Dış Türklerle ilgilenmiyorum imajı çizdiği için ilişkileri dengede tutmuştur (Oran, 2001, s. 314). 1925 yılında Paris Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanarak ilişkiler geliştirilmiştir.

İki ülke arasında 1930'ların ilk yarısında uyum sağlandığı görülmektedir. Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması da iki devlet arasındaki ilişkilerde olumsuz bir değişikliğe sebep olmamıştır. SSCB ile Türkiye arasında bu dönemde ilk sorun, Türkiye'nin liderliğinde 9 Şubat 1934 tarihinde kurulan Balkan Paktı olmuştur. Sovyetler, Paktin üyelerinden Romanya ile arasındaki Besarabya Bölgesi anlaşmazlığı ve Bulgaristan'la yaşadığı bazı güvenlik sorunları nedeniyle pakta tepki göstermiştir. Türkiye ile SSCB arasındaki bu sorun, Türkiye'nin verdiği bir çekince mektubuyla giderilse de, iki ülke arasındaki ilişkiler 1930'ların ikinci yarısından itibaren soğumaya başlamıştır (Ertem, 2013, s. 161).

1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile başlayan dönem, Türk-Sovyet ilişkileri açısından yol ayrımı olmuştur. SSCB ile ilgili kaygıları artan Türkiye, savaş nedeniyle ortaya çıkan güvenlik probleminin etkisiyle İngiltere ve Fransa ile ‘üçlü ittifak’a yönelmiştir. SSCB de bu dönemde olası bir saldırıyı engellemek için Almanya'yla yakınlaşmıştır. Bu gelişmelerin ardından Türkiye'nin çabası bitmese de, SSCB ile ilişkiler zor bir döneme girmiş ve Türkiye güvenliği için Batılı devletlerin garantilerine güvenmek zorunda kalmıştır.

1939'daki iki ülke arasındaki ortak yardımlaşma paktı girişimleri başarısız olsa da SSCB; Türkiye'nin savaş dışı tutumu ve bu tutumun savaş gemilerinin boğazlardan

geçmesine engel olmasından memnun olduğu için ilişkiler normal seyrinde görünse de Sovyetlerin Montrö Sözleşmesi maddelerinde sürekli değişiklik yapma talebi Türkiye'nin rahatsızlığının artmasına ve Batı'ya daha çok yaklaşmasına neden olmuştur.

Sovyet-Alman ittifakı ile Türkiye'nin dahil olduğu üçlü ittifak arasında denge sağlamaya çalışan Türkiye, Bu dönemde tarafsızlığını ilan ederek Sovyetler ile ilişkilerinde normal bir seyir izlemektedir. Fakat İngiltere ve Sovyet ittifakının sağlanmasıyla birlikte İran'ın işgal edilmesi Türk sınırında Sovyet tehdidini daha yakından göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'e: *“Bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını”* ifade ederek özetlemiştir (Ertem, 2013, s. 166).

Savaş yıllarında dengesini korumak için çaba sarf eden Türkiye, 1943 yılından itibaren SSCB, İngiltere ve ABD tarafından savaşa girmesi konusunda ciddi baskılarla karşılaşmıştır. Savaşa girme baskılarının yanı sıra Sovyet talep ve tehdidi artmaktadır. İnönü ve Churchill arasında yapılan Adana görüşmesinde de Türkiye bu tehdidi dile getirmiştir. Türkiye'nin girişimleri sonuçsuz kalmış, 11-24 Ağustos 1943 tarihinde yapılan Quebec Konferansı'nda da Sovyet baskısı artmıştır. Kısa bir süre sonra yapılan Kahire Konferansı'nda savaşa girme baskılarından kaçamayan Türkiye 'prensip olarak' savaşa girmeyi kabul etmiştir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü savaşa girecek tarih ile ilgili yükümlülük altına girmemiştir. Türkiye ile müttefik ülkeler arasında yardım konusunda anlaşılabilmesi Türkiye'ye zaman kazandırmakla birlikte ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur.

1944'te başlayan Normandiya Çıkarması döneminde Türkiye'nin savaşa girmesine gerek kalmadığını düşünen Batı ve SSCB, Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmek üzere görüşmelere başlamıştır.

4-11 Şubat 1945 tarihinde Kırım'da düzenlenen Yalta Konferansı'ndan sonra, Türkiye'ye Birleşmiş Milletlere ortak üye olabilmesi için 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine

Türkiye bu iki ülkeye savaş ilan etmiş fakat bu durumun da Sovyetlerin Türkiye politikası üzerinde bir yararı olmamıştır. Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın tek tarafı olarak feshedildiği bildirilmiş ve Türkiye Sovyet saldırganlığına diplomatik olarak da korunmasız kalmıştır.

Savaş sonrasında tehditlerle baş başa kalan Türkiye 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyetlere nota göndererek ilişkileri düzeltme yoluna gitmiştir. İki ay sonra Sovyetler tarafından gelen cevapta söz konusu anlaşma için Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi ve Boğazlar üzerinde SSCB kontrolünü içeren kabul edilemez taleplerde bulunulmuştur. TBMM'de 14 Ağustos 1946'da gerçekleştirilen görüşmelerde Sovyet taleplerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına aykırı olduğu kararına varılmış ve talepler reddedilmiştir.

Bu dönemde Sovyetlerin artan tehdidi ABD ve Türkiye arasındaki yakınlaşmayı hızlandırmıştır. ABD, 18 Ağustos 1946'da Akdeniz'e bir Amerikan filosu göndereceğini bildirmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı Sovyet tehdidine karşı gelişen ilişkilerin sonucunda olmuştur.

Sovyet notaları 1946 yılında bitse de, baskılar 1953'te Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Sovyet yöneticileri 'barış içinde bir arada yaşama' politikası geliştirip dış politika ile ilişkileri düzeltmeye çalışsa da Türkiye artık bir Amerikan müttefiki ve NATO üyesi bir ülkedir. Bu nedenle iki ülke arasında ilişkiler gelişmemekle birlikte, Türkiye Soğuk Savaş döneminde tercihini Batı bloğundan yana yapmıştır.

Rus araştırmacı S. B. Drujilovski, Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında neredeyse savaş durumunda olduğunu yazıyordu.(Kurban, 2004, s.252) Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri kötü etkilenmiş, bu da ABD müttefikliğini tetiklemiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki Batı yakınlığı çabası 8 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi üyeliğine alınarak sonuçlanmış, 1952'de ise Türkiye resmen NATO üyesi olmuştur. Sovyetler Birliği bu üyeliğe tepki gösterse de, Türkiye bu tepkiyi iç siyasetine karışılması olarak nitelendirmiştir. NATO üyeliğiyle birlikte Türkiye bütün milletlerarası olayları bu teşkilatın bakış açısıyla değerlendirmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 1955 yılında TBMM'de yaptığı bir konuşma sırasında NATO'nun Türkiye için 'milli bir politika' olduğunu vurgulamıştır (Kurban, 2004, s. 253).

Stalin'in ölümünün ardından Sovyet yöneticileri tarafından 1953 öncesindeki notaların benimsenmediği bildirilmiştir. Yetkililer bu bildiriyle Türkiye'nin güvenini tekrar kazanmak istemektedirler. Fakat 1955 yılında kurulan Bağdat Paketi SSCB'ye karşı temkinli tutumun devam ettiğini göstermektedir.

1957 yılında ABD tarafından kurulan ve komünizmin Ortadoğu'da yayılmasını engellemek amacıyla ekonomik ve askeri yardım yapılmasını amaçlayan "Eisenhower Doktrini"ne Türkiye destek vermiştir. Bu olayla gerilen ilişkilerin ardından 14 Temmuz 1958 günü patlak veren Irak ihtilaliyle ilişkiler iyice olumsuz yönde etkilenmiştir.

ABD ile Sovyet arasında başlayan yumuşama (detente) dönemi ile, Blok üyesi ülkeler göreceli de olsa daha serbest hareket etme olanağını bulmuşlardır. Bu çerçevede ülkeler kendi özel çıkarları doğrultusunda dış politikalarını tanımlama fırsatı yakalamışlardır.(Bal:161) Bunun yanı sıra ABD tarafından Türkiye'de yerleştirilmiş olan Jüpiter füzelerinin Türkiye'nin fikri alınmadan kaldırılması, ABD'nin Türkiye yerine SSCB'den krom almaya başlaması Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini gözden geçirmesine ve SSCB ile ilişkilerinin önünün açılmasına yol açtı (Oran, 2001, s. 772).

1960'ların başında Türkiye ile Sovyetler arasındaki soğukluk devam etse de 1960-1964 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme yoluna girdiği söylenebilir. İlk aşamada; Kıbrıs Rum Kesimi ve Makarios'un bağımsızlık politikaları Sovyetler için Doğu Akdeniz stratejisi bakımından önemliydi, bu nedenle SSCB Makarios'u desteklemiştir. SSCB, Kıbrıs'ın NATO üssü haline gelme ihtimalinden dolayı Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale ve kontrolüne karşı çıkmıştır.

Bir diğer yandan 5 Haziran 1964 tarihinde ABD tarafından gönderilen Johnson Mektubu Türk-ABD ilişkileri açısından dönüm noktası olmuştur. Bu da Türkiye ve Sovyetler Birliği açısından olumlu bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 1964'teki Moskova ziyaretinde; Sovyetlerin Kıbrıs'a dışarıdan müdahaleye karşı olmasına rağmen Ada'da iki ayrı milli toplumu kabul ettiklerini vurgulamışlardır. Bu açıklamadan sonra karşılıklı ziyaretler artarak devam etmiştir. Bu dönemde yine ilişkilerin olumlu geliştiği gözlemlenmektedir. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün 9-17 Ağustos 1965 tarihindeki Rusya ziyaretinde ekonomik ilerlemeler sağlanmıştır. Bunlardan en önemlisi Türkiye'de birtakım sanayi

tesislerinin inşa edilmesi için anlaşılmasıdır. Bunlar; İskenderun Demir-Çelik Sanayi, İzmir Aliğa Rafinerisi ve Seydişehir Alüminyum Kompleksidir.

İki ülke arasındaki olumlu hava ise 1970'lerle birlikte soğumaya başlamıştır. Türkiye'deki sol akımların yükselişe geçmesiyle birlikte Sovyetlere şüphe duyulmaya başlanmıştır. İkinci olarak; 1974 Türk-Kıbrıs hareketına karşı çıkması ve deklarasyon ile Türk askerinin Ada'dan çekilmesini istemesi, Kıbrıs meselesinin bir milletlerarası konferansta ele alınmasını talep etmesi ilişkileri germiştir.

Ambargo yıllarında da Türk-ABD soğukluğuna rağmen SSCB'yle ilişkiler gelişmemiştir. 1978'de Türkiye'ye uygulanan ambargonun kalkmasından Sovyetler rahatsız olmuş ve Türkiye'ye silah verilmesinin barışa karşı tehdit olduğunu öne sürmüştür. Türkiye ise SSCB'nin bu tepkisinden rahatsızlık duymuştur.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile Türkiye Batı ile tekrar yakınlaşan, yeni bir döneme girmiştir. Aynı zamanda ABD'de Reagan yönetimi ile ilişkilerin gelişmesiyle Sovyetler rahatsız olsa da ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. 1982 yılından itibaren Sovyet yönetimi çöküşe geçmeye başlamıştır. Uluslararası arenada baskın olan kapitalist sistemle rekabet edemeyen Sovyet ekonomisi durgunluğa girmiştir.

Birçok görüş Türkiye-SSCB arasının 1980'den sonra soğuduğunu söylemektedir. Bunun sebebi; Türkiye'de meydana gelen 12 Eylül darbesi ve SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi ile Türkiye'nin ekonomisini etkileyen sığınmacı krizinin yaşanmasıdır. Bu gelişmelere rağmen ekonomik gelişmeler devam etmiştir.

Baskın Oran'a göre ise Afganistan müdahalesi ve 12 Eylül darbesi ile Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşmasına rağmen, Türkiye-SSCB ilişkilerini olumsuz etkilememiştir. Sovyetler, Türkiye'deki ideolojik tutuklamalara rağmen yeni yönetime duyarlı yaklaşmıştır. 1981'de Türkiye'nin ihracatının 1974'ten sonraki en üst düzeye ulaşmış olması da ilişkilerin kesintisiz devam ettiğini göstermektedir (Oran, 2001, s. 163). Hem SSCB hem de Türkiye'nin yeniden yapılanma çabaları ile Sovyetlerin ideolojik temellerden uzaklaşmaya başlaması ilişkilerin normal seyrinde devam etmesinin nedenleridir.

İki ülke arasında ise dönem dönem ilişkilerin gerginleştiği durumlar da olmuştur. Türkiye'nin Bulgaristan azınlıklarına desteği ve bu konudaki baskıları nedeniyle 1986 yılında Sovyet gezisi sırasında Özal'ı Gorbaçov konuk olarak kabul etmemiştir. Fakat

bu tür gerginlikler kısa sürede aşılmıştır. Yine Ocak 1990'da Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a müdahalesi Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmış, fakat resmi makamlar tarafından bu durum SSCB'nin iç sorunu olarak değerlendirilip ilişkileri etkilememiştir.

1989'dan 1991'e uzanan SSCB'nin çöküş sürecinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın SSCB ziyareti sırasında iki ülke arasında "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanması Rusya Federasyonu ile kurulacak ilişkilere temel olmuştur (Oran, 2001, s. 166).

3. BÖLÜM: 1990 – 2000 DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKASI

3.1. ORTA ASYA’YA YÖNELİK TBMM KONUŞMALARI

Orta Asya devletlerinin bağımsızlık kazanmaları, Türkiye’nin dış politikasında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye, 1989-1991 yılları arasında bu bölgeye yönelik SSCB çevresinde ve pasif bir politika izlemiştir. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması ve Gorbaçov’un glasnost ve perestroyka politikalarına hükümet tarafından zaman zaman serbest piyasa ekonomisinin haklılığını vurgulamak amacıyla değinilmiş, Meclis görüşmelerinde bu olaylar dış politika anlamında yeterince yer bulamamıştır. 1990 yılında Meclis’te Sovyetler hakkında Kars Milletvekili Sovyetler ile Türkiye arasında ticari kapıların açılması gerektiğini savunmuştur (10.1.1990, s. 7). Yine Artvin Milletvekili Ayhan Arifağaoğlu, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında açılan Sarp Hudut Kapısının getirdiği sorunlar ve Hopa - Sarp karayolunun durumuyla ilgili gündem dışı bir konuşma yapmış, bu konuşmaya hükümetten bir cevap gelmemiştir (17.1.1990, s. 131).

Bu dönemde Azerbaycan’da kızıl ordunun yaptığı saldırılarla bölgeye ilgi yavaş yavaş artmaya başlamıştır. İlk olarak 23 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan’da meydana gelen olaylara ilişkin sekiz milletvekilinin söz istediği görülmüştür (23.1.1990, s. 258). ANAP Kars milletvekili Sabri Aras, Kızıl Ordu’nun Kuzey Azerbaycan’da halka yaptığı zulmü dile getirmiştir. Olaylar karşısında uluslararası arenadaki ilgisizliği ve Türkiye’nin müdahil olması gerektiğini konuşmasında şu şekilde ifade etmektedir:

...Bakıyoruz, dünyada hiçbir milletin sesi çıkmamaktadır. Zalim Ermeniler, mazlum Azerbaycanlılara karşı, Batı basınında, Moskova’da, haklı gösterilmek istenmektedir. Bugün, Beyrut’ta ASALA militanları, ASALA tedhiş örgütü, eğer Karabağ Dağlık Bölgesi kendilerine bağlanmazsa, Moskova’ya karşı tedhiş hareketlerine başlayacağını bildirmektedir. Bu da, konunun kimler tarafından gündeme getirildiğini, katliamın kimler tarafından gündeme getirildiğini, katliamın kimler tarafından planlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Muhterem milletvekilleri, Azerbaycanlılar Türkiye’ye bakmaktadır, Azerbaycanlılar Müslüman ülkelere

bakmaktadır. Azerbaycanlıların Türklere bakış açısı, Atatürk sevgisindedir, Türklük sevgisindedir...

...Bugün, Utaç Duvarının yıkılmasını, Doğu Berlin ile Batı Berlin'in birleşmesini alkışlayanlar, nedense, Azerbaycanlıların bu hareketi karşısında "Turancılık hortladı, Pantürkizm hortladı" diye yaygaralar koparmaktadırlar. Eğer, insan sevgisi Turancılıksa, elbette ki biz oyuz, insan sevgisi Türklükse, elbette ki bundan biç kimseye zerre kadar bir pay bırakmayız.

Konuşmasının devamında ise bölgede Ermenistan ile yaşanan gerginliğin etkisine de vurgu yapılmıştır:

...Bütün dünya deprem nedeniyle Ermenistan'a yardım etmiş, hatta Türkiye'nin yardım teklifi de reddedilmişti. Batının yaptığı yardım içerisinde (gıda ve ilaç yardımı içerisinde) Türklere karşı soykırımda kullanılan silahlar vardı; buna rağmen, bütün Batı, Türkiye'nin, Azerbaycan'a silah yardımı yaptığını sık sık gündeme getirmektedir. Halbuki, Türkiye, deprem dolayısıyla Ermenistan'a yardım yapmak istemiş ve Ermenistan da bunu kabul etmemişti. Ne yazık ki, Türkiye'nin Azerbaycan'a yardım yapması, bugüne kadar engellenmiştir. Bu yardım, silah değildi, sadece gıda ve ilaç yardımıydı; buna bile müsaade edilmemiştir.(23.1.1990, s. 260)

Antalya Milletvekili İbrahim Demir de Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerginlik ve Sovyet yönetiminin taraflı tutumuna değinerek Türkiye'nin yapması gerekenleri açıklamıştır.

Kars Milletvekili Mahmut Alnak da benzer şekilde Sovyet Ordularının Azerbaycan'ı terk etmesi gerektiğini belirtmiştir. Sovyetler Birliği'nin fiilen bittiğini ise yine tutanaklarda ilk kez İbrahim Demir dile getirmiştir (23.1.1990, s. 262). Ayrıca Sovyetlerin iç işlerine karışmama prensibinin soydaşlarımıza yardım etmeyi engellememesi gerektiğini vurgulamıştır.

Dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da gündem ile ilgili Azerilerin yanında olduklarını, fakat bu durumu Türk-Sovyet ilişkilerini hassas bir noktaya getirmeden saygı çerçevesinde yaptıklarını ifade etmiştir.

Tutanaklardaki dikkat çeken önemli bir konu ise dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azeriler için "*Onlar Şii, biz Sünniyiz*" üzerine yaşanan tartışmalardır. Tokat Milletvekili Kazım Özev; Özal'ın yurt dışında bir soruya cevap verirken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin içişlerine karışmayacağını söyleyerek, "*Aslında Azerbaycanlılar Anadolu'daki Türk halkından çok, İran Azerilerine yakındırlar; benzer dilleri konuşuruz; ama lehçelerimiz farklıdır; bir fark daha vardır, mezheplerimiz*

farklıdır. Onlar Şiidir, biz Sünniyiz" açıklaması hakkında söz almıştır. Özev; mezhep ayırımı içeren söylemin iç politikada da vatandaşlar arasında ayırım yaptığını vurgulamış ve Azerilerin Türk lehçesi konuşup Türk soyundan geldiğini hatırlatmıştır (24.1.1990, s. 16).

Devlet Bakanı Mehmet Yazar, Özal'ın konuşmasının maksadını aştığını ve daha sonra düzelttiğini belirtmiştir.

Doğru Yol Partisi de Özal'ın konuşmasından yola çıkarak dış politika üzerine genel görüşme önergesi vermiştir. Önergede Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımızın sıkıntıları da dile getirilmiştir. Özal'ın Şii-Sünni ayırımı konuşması "gaf" olarak nitelenmiş ve soydaşlarımızı yalnız bırakmanın yanında mezhepçi yaklaşımı sebebiyle anayasaya aykırı bulunmuştur.

Bu dönemde yapılan diğer konuşmalarda da Sovyetlerin durumu değerlendirilmiş, Azerbaycan'daki olaylar kaygıyla karşılanırken Sovyetlerin çözülmeye başlaması 'memnun edici gelişme' olarak ifade edilmiştir (21.2.1990, s. 244).

ANAP sözcüleri ise Sovyetlerle ilişkilerin 1983 yılından itibaren olumlu bir şekilde geliştiğini dile getirmiş, doğalgaz ve inşaat sektöründeki olumlu ilişkilere değinilmiştir. Azerilerin taleplerine ise iyi komşuluk ilişkileri kapsamında cevap verildiği belirtilmektedir. Türkiye'nin Azeri soydaşlarımıza yapacağı yardımın Sovyet içişlerine saygı gereği izinsiz yapılamayacağı da vurgulanmıştır.

DYP adına konuşan Süleyman Demirel uluslararası arenada o dönemin gündeminden bahsederken şu sözleri sarf etmiştir:

...Henüz ne olacağı kesinlikle bilinmiyor; ama olanlar, geri dönülmeyecek biçimde olanlardır. Yani, Doğu Avrupa'nın geriye dönebilmesi mümkün değildir. Sovyetler Birliği'nde ne olacaktır; bunu şu anda çok iyi bilmiyoruz. Sovyetler Birliği için Brezinzki'nin -ki, dünya meselelerinde fevkalade enteresan görüşleri olan bir zattır- bir zamanlar, yani Çarlık Rusya'sı zamanında "Milletler Hapishanesi", Stalin zamanında "Milletler Mezarlığı" olarak tarif edilen Sovyetler Birliğini, bugün bir "Milletler Yanardağı" şeklinde tesmiye ettiğini, isimlendirdiğini görüyoruz. "Eğer Gorbaçov bir Sovyetler Birliği konfederasyonuna gitmezse, bir volkan patlamasıyla karşı karşıya kalacaktır" gibi beyanlara muhataptır...

Demirel ayrıca komünizmin artık Sovyetleri bir arada tutamayacağını vurgulamıştır. Ekonomik referandumun Sovyetler için yeterli olmayacağını belirterek mevcut düzenin değişmesi gerektiğini savunmuştur.

Demirel: Glasnost, milliyetçilik cereyanlarını alevlendirmiştir, perestroyka da hoşnutsuzluğu meydana çıkaracaktır (21.2.1990, s. 267).

Yurt dışındaki soydaşlarımızla ortak dil ve din bağımız vardır, yakın veya uzak kültür bağlarımız vardır. Onların, buldukları ülkelerde mutlu yaşamaları en içten dileğimizdir. Onlara, vatandaşları buldukları devletlerin içişlerine karışmadan, herhangi bir konuda yapacağımız bir yardımsa, bunu seve seve yaparız. Kültürel ilişkilerimizi canlı tutmak isteriz. Başlarına bir felaket geldiğinde, acılarını, uzaktan da olsa, candan paylaşırız. Sovyetler Birliği Azerbaycan Cumhuriyetinde meydana gelen trajik olayları büyük üzüntüyle izledik. Ermenistan Cumhuriyetinin Dağlık Karabağ Bölgesine ilişkin talebinin doğurduğu karışıklık bir türlü durdurulamadı, iki cumhuriyet arasında düşmanlık duyguları, çatışmalar doğurdu ve sonunda, benzerleri, Sovyetler Birliğinin başka bazı cumhuriyetlerinde de görülen bir halk hareketinin, Azerbaycan'da çok kanlı bir şekilde bastırıldığını üzüntüyle gördük. Ülkelerine getirilen demokrasi ortamı içinde isteklerini dile getirmek için meydanlarda toplanan Azerbaycanlıların üzerine niçin tankların sürüldüğünü anlamadığımızı, bu hareketi kınadığımızı tekrar ifade ederim.

Azerbaycan olayları dışında, Sovyetlerde yaşanan gelişmeler Meclis'teki ideoloji ve ekonomi temelli konuşmalarda yer bulmaya başlamıştır. Devlet Bakanı Kamran İnan, Meclis'te yaşanan ideoloji tartışmalarında istinaden Doğu Avrupa ve Sovyetler örnekleri üzerinden şu açıklamaları yapmıştır:

Sovyetler Birliği Sayın Bakanı, Avrupa Konseyinin Bakanlar Komitesindeki her toplantıda hazır bulunmak istediklerini ve artık zıtlasma ve çatışmanın bittiğini, milletlerarası işbirliğine ihtiyaç duyulan bir döneme gelindiğini ifade etti. Dünya nereye gidiyor, biz hâlâ neyin münakaşası içindeyiz!.. Daha bugün okudum, bir Avrupa Konseyi toplantısında, memleketimizin siyasî gelişmesiyle ilgili bir müzakere olmuş: Türkiye'de komünist partisinin kurulmasına müsaade edilmeli mi, edilmemeli mi? Avusturyalı Parlamenter Sayın Blenkin'in kullandığı ifadeler aynen şöyle: *"Bütün dünyada komünist partiler feshediliyor, isim değiştiriyor, şekil değiştiriyor, biz burada, bir ülkede komünist partisi kurulmalı mı, kurulmamalı mı, onun münakaşasını yapıyoruz!"* (28.3.1990, s. 15)

Bir başka iç mesele tartışmasında ise Sağlık Bakanı Halil Şıvgın SHP grubuna şu sözleri söylemiştir:

Şunu açıkça bilin; bugün, dünyada köklü bir değişiklik var. Gorbacov'un estirdiği o rüzgâr, bütün dünyada, özellikle Doğu Bloku ülkelerinde devletçi sistemlerin hepsini sarstı, ama hâlâ bizde devletçi sistemi savunanlar var, en büyük acayıplık burada, en büyük acayıplık... Ve şu söyleniyor; hikâyeleri hep siz uyduracak değilsiniz ya, halk da uyduruyor, diyor ki: "Eskiden

'Komünistler Moskova'ya derdik, şimdi Moskova'dakiler diyorlar ki bizdekilere, onlar Ankara'ya." Böyle söylüyorlar. Yani, sizi gelip bulacaklar (29.3.1990, s. 56).

Amerika'nın sözde Ermeni soykırımı beyanı yine milletvekilleri tarafından gündem dışı konuşmalarda dile getirilse de Meclis'te dış politika ya da genel görüşme kapsamında bir konuşma yapılmamıştır.

Kars Milletvekili Sabri Aras, bu konuda sert bir konuşma yapmıştır:

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bush'un, 1915 -1923 yıllarında gerçekleştiğine işaret ettiği, 24 Nisan 1990 tarihli, bilgisizlik ve menfaati doğrultusundaki talihsiz beyanatı, Yüce Türk Milletini ve dünyamızda yaşayan bütün Türkleri derinden üzmüştür. Sözde soykırımın 75 inci yıldönümü münasebetiyle, Ermeni dostlarıyla özgürlük aşkını paylaştığını söyleyen, Ermenileri öven Bush, "* dost olmaz" sözünü, yirminci asrın sonunda bir daha ispatlamıştır. Ermenilerin ve Ermeni hayranı yalan yanlış mahkûmu yandaşlarının oyunları, sadece Amerika'nın değil, diğer Türk düşmanlarının da desteğiyle devam etmektedir (8.5.1990, s. 344).

Bu dönemde dış politika konusunda en temkinli açıklamalardan birisi Tefvik Koçak tarafından yapılmıştır. SHP Milletvekili Tefvik Koçak; dış politikayı genel olarak değerlendirdiği konuşmasında Ortadoğu'da Sovyetlerin etkisinin azalmasıyla Batılı devletlerin Türkiye'yi bölgede ön plana çıkarma düşüncesinden bahsetmiş ve Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin içişlerine girme gibi bir yanlışlığa düşmemesi gerektiğini belirtmiştir (17.5.1990, s. 294).

125. oturumda Kars Milletvekili Mahmut Alınak'ın, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari sınır kapılarının açılması için çalışma yapılıp yapılmadığına ilişkin Başbakan'dan sorusu ve Dışişleri Ali Bozer'in yazılı cevabı gündeme gelmiştir. Cevapta bu dönemde sınırlı da olsa Sovyetlerle ticari ilişkiler hakkında çalışmalar olduğu görülmüştür. Posof Türközü, Akkaya Doğukapı ve benzeri ticarî sınır kapılarının açılıp açılmayacağı sorulan önergeye verilen cevap şöyledir:

Türkiye ile SSCB arasında hangi noktalarda yeni sınır kapıları açılacağı hususu 1989 Ekim ayında Moskova'da yapılan Karma Ekonomik Komisyon toplantısında ele alınmış ve ilk aşamada Nahcivan ve Doğukapı bölgelerinde karayolu ulaşımının organizasyonu ile ilgili konuların görüşülmesi hususunda mutabık kalınmıştır. Bununla birlikte, her iki bölgede de sınırın gerek Türk gerek Sovyet tarafında önemli altyapı çalışmalarının ikmali gerektiğinden, sınır kapılarının açılması ancak bu çalışmaların tamamlanmasından sonra mümkün olabilecektir. Bu konuda Sovyet makamları ile temaslarımız devam etmektedir.

Posof - Türkgözü'nden Gürcistan'a bir sınır kapısı açılması hususunda ise SSCB ile varılmış bir mutabakat mevcut olmamakla birlikte, Hükümetimiz, bu bölgedeki vatandaşlarımızın SSCB ile sınır ticaretini geliştirme arzularını dikkate alarak, bu noktada da bir sınır kapısı açılması için, SSCB Hükümeti nezdinde gerekli girişimleri başlatmıştır. (17.5.1990, ss. 349, 350)

Beşinci yasama yılında konuşan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yapılan yeniliklerden ve Türkiye'nin geliştiğinden bahsederken serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Doğu blok ülkelerinin Türkiye'nin kapısını çaldığından bahsetmiştir. Bu sürece kadar genel olarak Sovyetlerdeki değişimler memnun edici gelişme olarak nitelendirilmiştir.

Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci Sovyetlere yapılan çay ihracatı ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. Konuşmasında Sovyet pazarında artık daha aktif olduklarını, bunun için neler yapıldığını anlatmıştır (13.9.1990, s. 135).

Devlet Bakanı Kamran İnan, yabancı basın demeçlerinden verdiği örneklerle bu dönemde ilk defa Türk milliyetçiliği sözünü kullanarak Türkiye'nin uluslararası rolü ile ilgili konuşma yapmıştır:

Burada bazı konulara çok dikkat etmek ve bu konuları yakından takip etmek lazım. Bu gelişmeler ışığında Batı basınında bazı değerlendirmeler yapıldı; yeni Avrupa mimarisi, Avrupa yeni sisteminin kurulması değerlendirildi. Bu münakaşalar sırasında Türkiye'nin yerinin bazı çevrelerce münakaşa edilmesi de gündeme geldi. Bazı yazarlar, bilhassa Financial Times'ta okuyularınız takip buyurmuştur, bu yıl 3 Nisanda Edward Mortimer bir makalesinde, "Türkiye'nin Batı kuruluşlarında yer alması, bir nevi Stalin tehdidinin bir neticesidir; Avrupa'nın savunma ihtiyacından doğmuştur. Bugün tehdit ortadan kalkmıştır; binaenaleyh, Türkiye de kendi yerini bulmalıdır" gibi bir ibare kullanmıştır ki, aynı tarihte bir başka vesileyle Londra'da bulunmam dolayısıyla, kendisini davet ederek de uzun bir görüşmem oldu; ama herhalde ikna edemedik ki, 12 Nisanda bir başka makaleyle daha, benzeri görüşleri geliştirdi. Bu seneki tarih itibarıyla, 25 Ocakta Peter Jenkins isminde bir başka yazar; İngiltere'nin yeni gazetelerinden Independant bir başka fikir geliştirdi; o da, Türk milliyetçiliği, yıkılmakta bulunan bir imparatorluk dolayısıyla, Türkiye'nin ileride büyümesi ve Batı karşısında bir nevi yeni, büyük bir Türk gücünün meydana gelmesi gibi bir fikir işletmeye başladılar. Buna benzer bir fikri, Daniel Pipe ismindeki bir zat, daha önce New - York Times'da ve sonda da International Herald Tribune'de -takip buyurmuşsunuzdur; 24 Şubat- bu sene geniş şekilde işledi ve bu yeni Avrupa mimarisi görüşmelerinde, daha ziyade merkezî Avrupa denilen ve eskiden Sovyetler Birliği peyki olarak bilinen memleketler hatırlanmak suretiyle, başka bir şekillenme fikirleri üzerinde duranlar çok oldu. Bunun altını çizmek lazımdır.(30.10.1990, s. 319)

Edirne Milletvekili İsmail Üğdül de sosyalizm eleştirisinde Türkiye'nin artık sosyalist ülkeler tarafından örnek alınmaya başlandığını söylemiştir (30.10.1990, s. 319).

Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci de aynı şekilde bir konuşma yaparak eskiden Sovyet ülkelerinin örnek alındığını, fakat artık Türkiye'nin bu ülkelere örnek olmaya başladığını belirtmiştir (6.12.1990, s. 10).

Mahmut Öztürk DPT ile ilgili bir konuşmasında, DPT'de İslam ülkeleriyle ilgili bir daire başkanlığı olduğunu ve bu başkanlığın mutlaka Türk cumhuriyetlerine yönelmesi gerektiğini söylemiştir:

Devlet Planlama Teşkilatı, mutlaka, gözünü, kulağını ve elini buraya açmalı. Mutlaka; ama mutlaka açmalı, onlarla ilgili bir birimi vakit geçmeden kurmalıdır. Şayet biz bunları kurmazsak, bir başkası mutlaka kuruyor. İran kuruyor. Arabistan kuruyor ve Batı devletleri kuruyor. DPT, bu konuda geç kalmamalıdır. (13.12.1991, s. 21)

Bu sözler, Türk cumhuriyetleriyle ilgili ilk somut öneridir.

Bülent Akarcalı, Bakü'de açılacak konsolosluklar ilgili yaptığı bir konuşma sırasında, Dışişleri Bakanlığı'nda o dönemde meslek memurlarında artma yerine azalma görüldüğünden ve yetersizlik yaşandığından bahsetmiştir (15.12.1990, s. 283).

Ali Rıfki Atasever Tekirdağ Milletvekili, Sovyetlerle olan ilişkilerimizin gelişmeye başlamasını memnun edici bir gelişme olarak nitelendirmiş ve Türk müteahhitlerin buralardaki başarılarına değinmiştir. Diğer yandan etnik ve kültürel bağlarımız olan cumhuriyetlerle de yakın ilişkide olunmasını tavsiye etmiştir (15.12.1990, s. 291).

İrfan Demiralp, Türkiye'nin Avrupa Topluluğuna alınma ihtimalinin zayıflığından bahsetmiş ve Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte oluşması beklenen ekonomik halka içinde olunması gerektiğini vurgulamıştır (15.12.1991, s. 316).

Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin Türkiye'nin ekonomik anlamda model olduğundan bahsetmiştir (15.12.1990, s. 329).

Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek; Sovyetlerdeki gelişmeleri insanlık tarihinin en büyük dönüşümü olarak tanımlamıştır. İpek Yolu projesi çalışmasından bahsetmiştir. (15.12.1990, s.382) *“Pan Türkizm korkusunun artık kalmadığını, diğer ülkeler gibi Türkiye'nin de Türk cumhuriyetlerine gitmesi gerektiğini”* belirtmiştir (15.12.1990, ss. 384,385).

Işıl Saygın İzmir Milletvekili, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da meydana gelen köklü değişiklikler ve 9 Kasım 1990'da Paris'teki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı zirvesinde imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler İndirimi Anlaşması sonucunda, *“1990'dan 2000'e uzanan önümüzdeki 10 yıllık sürecin, kritik bir devre olacağı değerlendirilmesi”* yapmaktadır. Bu durumda *“Türkiye'nin millî güvenliğinin sağlanması ve bölgesel etkinliğinin de idame ettirilmesi açısından, Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyon gayretlerinin sürdürülmesinde zorunluluk olduğunu”* belirtmiştir (15.12.1990, ss. 651,652).

Devam eden oturumlarda Sovyetler sık sık serbest piyasa ekonomisi konuşmalarında ele alınmış, aynı zamanda değişen sınırlar neticesinde Türkiye'nin güvenliği konusuna sık sık değinilmiştir.

Sivas Milletvekili Mehmet Mükerrer Taşçıoğlu Körfez krizi hakkındaki konuşmasında; ülkemize gelecek olası mültecilerin ekonomimizi olumsuz yönde etkileyeceğini anlatırken, Türk cumhuriyetlerinden gelebilecek mültecileri *“Türk orijinli Ruslar”* olarak ifade etmiştir (22.1.1991, s. 393).

Cüneyt Canver Adana Milletvekili; Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler kendi ekseninde tutabilmek için, bu devletlerle ve bazı Doğu Bloku ülkeleriyle ilişki kurmak ve onların, özellikle birleşik Almanya'ya yakınlaşmasını önlemek zorundadır. İşte, bu olası yeni oluşumlar, Türkiye'nin önemini artırmaktadır, iktidar -ki ben böyle algılıyorum- ABD ile bu anlamda iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek istemektedir. Bu, iktidarın olaya bakış açısıdır (30.1.1991, s. 105).

Sovyetlerdeki Türkler genel itibariyle Müslüman kitle olarak tabir edilmektedir.

1991 yılında Sovyetlere çay ihracatı yapılması için çaba sarf edildiği ve bu konu üzerine ekonomi temelinde konuşmalar yapıldığı görülmüştür. Yine bu dönemde Anap hükümeti tarafından serbest piyasa ekonomisi savunulurken Sovyet modelinin ne kadar yanlış olduğu, bunun sonucunda da ülkenin dağılma noktasına geldiği sık sık vurgulanmıştır. Bu konuşmalar sırasında ise bölgede yaşayan Türkler neredeyse hiç gündeme gelmiştir. Bu dönemde yine Bulgaristan'dan gelen soydaşlarımız hakkında sık sık tartışmalar yaşanmış, muhalefetin yaşanan aksaklıkları dile getirmesiyle Anap hükümeti vekilleri Bulgaristan'la ilişkilerin iyi durumda olduğunu söyleyerek muhalefeti yalanlamıştır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin ve Başbakan Mesut Yılmaz, önceki dönemlere kıyasla Sovyetlere yapılan ihracatın arttığını, bu da bölgede daha fazla etki oluşturmamıza katkıda bulunacağını konuşmalarında belirtmiştir (30.6.1991, s. 571).

Cumhurbaşkanı Turgut Özal yasama yılı açılış konuşmasında Sovyetlerdeki gelişmelere uzunca değinmiş ve Türkiye'nin bir yıldız gibi parlamaya başladığını ifade etmiştir. Özal, dünyadaki Türklerin gözü üzerimizde diyerek "Türkiye'nin bir istikrar unsuru" olduğunu anlatmıştır (1.9.1991, s. 4).

Özal, bu dönemi "tarihi bir fırsat" olarak nitelendirerek eğer bir yanlışlık yapılmazsa dört yüz yılda bir gelebilecek fırsattan istifade edilebileceğini söylemiş ve dört yüz yıllık ıstırabımız sona ersin diyerek konuşmasını bitirmiştir (1.9.1991, s. 7).

Başbakan Süleyman Demirel, Bakanlar Kurulu programını okurken Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi girişimleri çerçevesinde, bu denizi çevreleyen ülkelerle çok yönlü ilişkiler geliştirilmesine yönelik çabalan kararlılıkla sürdüreceğini belirtmiştir (1.9.1991, ss. 134, 135).

Necmettin Erbakan, dış politika üzerine yaptığı konuşmada Müslüman devletlerle ilişki kurulması hakkında yapılan konuşmalarda 'dikkatli olunması' söylemlerini eleştirerek Müslüman topluluklarla ilgilenilmesi gerektiğini belirtmiştir (28.11.1991, ss. 163).

3 Aralık 1991 tarihinde yapılan 10. Birleşimde Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov Meclis'e ziyarette bulunmuştur.

Mecliste Türk cumhuriyetlerine yönelik ilk önerge; Yozgat Milletvekili Alparslan Türkeş ve 16 milletvekilinin; "*Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğindeki Türk Cumhuriyetleri ve muhtar bölgeleri ile ilişkileri konusunda genel görüşme açılması*" üzerinedir. Önergede Türk cumhuriyetleriyle sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin artması gerektiği ve ABD, İran gibi ülkelerin nüfuzunun gerisinde kalınmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Önergeyi bütün partiler ve bağımsız milletvekilleri desteklemiştir. Önerge, Meclis'te Türk cumhuriyetleri hakkında başlatılan ilk somut çalışmadır.

Önerge hakkında SHP adına konuşan Erdal İnönü; gerçekçi ve sistemli bir politika izlemek durumunda olduklarını belirterek, dağılma sürecini hızlandıracak, böyle bir sonucu teşvik edecek davranışlar içinde olmamaları gerektiğini belirtmiştir. Yine Türk

cumhuriyetleriyle bugüne kadar diyalog halinde olduklarını fakat yaşanan gelişmelerle yeni ufuklar ve olanaklar olabileceğini vurgulamıştır (5.12.1991, s. 562).

ANAP grubu adına konuşan Vehbi Dinçerler; Sovyetlerde tahmin edilemeyen hızlı gelişmelerin yaşandığını belirterek “*gelişmelerin gerek bürokratik kademede, gerek ilim aleminde, gerek siyasî sahnede ve Büyük Millet Meclisi sahnesinde kumar oynamaya yönelik politikalara itmemesi yönünde*” uyarmıştır. Fakat aynı zamanda Dinçerler, eski tarz politikaları da reddettiğini belirtmiştir. Artık Meclis’in daha sık dış politika üzerine konuşması gerektiği üzerine bir konuşma yapmıştır (12.12.1991, ss. 563,564).
Dinçerler:

...Bazı uzmanlar tarafından, kara stratejisinde dünyanın belkemiği sayılan Orta Asya ise, aslında bir Türk dünyasıdır. Bu nedenle, Türk dünyasının, yakın bir gelecekte, Asya Kıtasındaki dengelerde çok etkin bir konuma gelmesi, kesinlikle sürpriz olmayacaktır, gerçek bir bekleyiştir. Türkiye, bu fırsatı yakalamak ve izleyici, gerçekçi ve akılcı politikalarla bu tarihî değişikliklerden azamî ölçüde yararlanmak konumundadır. Gelişmelerin önemi ve Türkiye'nin önüne açtığı ufuklar, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı dış politikamızın öncelikleri arasına almamızı ve bu konuda izlenecek politikanın, hükümetlerle değişmeyen bir devlet politikası olarak oluşturmasını gerekli kılmaktadır.

...Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerin, Türkiye'yi bir anavatan olarak görmediklerini; esasen, çoğunun, kendi cumhuriyetlerinde ve özerk bölgelerinde yaşadıklarını ve yaşamak istediklerini; Türkiye'den himaye değil, eşit düzeyli devletlerarası ilişki beklentisi içinde olduklarını ve Türkiye'yi bir model olarak gördüklerini hatırdan çıkarmamalıyız. (12.12.1991, s. 70)

SHP adına konuşan Ali Dinçer; ortak kültür değerler arasında dil, din, coğrafya ve ortak yönetim gibi unsurların olduğunu, Türkiye'nin ise Türk cumhuriyetlerine yönelirken sadece dil unsurunu kullanarak eksik kaldığını belirtmiş; artık Amerika, Rusya ne der diye dinlemeden harekete geçilmesi gerektiğini belirtmiştir (12.12.1991, s. 571).

ANAP adına konuşan Mehmet Vehbi Dinçerler; “artık Türkiye'nin bölgesel bir güç haline geldiğini, batılı basının da bunu desteklediğini” söylemektedir. Ayrıca, “Orta Asya'nın Türk dünyası olduğunu, Sovyetlerin –tam başaramasa da- uzun yıllar birlikteliğimize büyük tahribat yapığını, bunu artık onarma vaktinin geldiğini” vurgulamıştır. Bu nedenle Dinçerlere göre Kafkasya ve Orta Asya, dış politikada önceliğe alınmalıdır. Aynı zamanda” bu cumhuriyetlerin Türkiye'yi anavatan olarak değil, model olarak gördüklerini unutmamaları gerektiğini” hatırlatmıştır (12.12.1991, ss. 569-570).

Dinçerlerin bu konuşması, Türk dünyası söylemini ilk kez net olarak ifade eden konuşmadır. Konuşmada ayrıca Özal ile Nazarbayev'in diyalogundan alıntı yapılarak siyasi propaganda yapılmıştır:

Sayın Nazarbayev Sayın Özal'a diyor ki "Alma-Ata'yı ziyaret ettiğiniz zaman sormuştum:

Nereden başlamalıyız, ne yapmalıyız? Şu cevabı vermiştiniz -Sayın Özal diyor ki- "Ben, güçlüklerle karşı karşıya kaldığımız zaman, daha ne gibi serbestliği getireyim, diye düşünüyorum. Siz güçlüklerle karşı karşıya kaldığımız zaman, kongre, toplantı ve bunun gibi görüşmeler yapıyorsunuz; tam ekonomik kalkınmayı sağlamak gerektiği dönemde demokratikleşmeyle uğraşıyorsunuz" Nazarbayev diyor ki, "ben bundan çok ders aldım." Biz de burada söylüyoruz, belki alacaklar vardır.

Dinçerler ayrıca konuşmasında yirminci asrı 'Türklerin yüzyılı' olarak değerlendirmiştir (12.12.1991, s. 571).

SHP adına konuşan Ali Dinçer de dil birliğinin önemine dikkat çekerek Latin alfabesi için çalışma yapılması gerektiğini belirtmiştir (12.12.1991, s. 575).

Refah Partisi adına konuşan Karaman Milletvekili Zeki Ünal, önergeye katıldıklarını belirterek bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin tanınması gerektiğini belirtmiştir. Ünal, Türk cumhuriyetlerinden bahsederken İslam Cumhuriyetleri ibaresini kullanmıştır (12.12.1991, ss. 581-582). Ünal, Orta Asya ve Doğu Türkistan'ın Türkiye ve dünya tarafından ilgi görmediğinden bahsetmiştir (12.12.1991, s. 583). Bu coğrafyada yaşayan insanlarla din ve kültür bağımız olmasının yanı sıra bölgenin yeraltı kaynakları ve ekonomi potansiyeli de konuşmadadır (12.12.1991, s. 584).

Önerge sahibi Alparslan Türkeş; Türk cumhuriyetlerinin bugüne kadar Türk dış politikasında hiç yer almadığını, Sovyetlere göre hareket edildiğini söylemiştir. Türkeş, bugüne kadar Türkiye dışındaki Türkleri konu almanın hep siyasi olarak görüldüğünü söylemiş, bağımsızlıklarını kuran Türk cumhuriyetlerinin daha önce hiç dış politika konusu olmadığını söylemiştir. Türkeş;

Türk cumhuriyetleriyle, Türkiye'nin dış münasebetleri, dış politikası ne olmalıdır; o cumhuriyetlerin jeopolitik özelliklerini dikkate alarak, sahip oldukları ekonomik imkânları, kaynakları dikkate alarak, sosyal yapılarını dikkate alarak ve Türk olmayan diğer birimlerin, Ermenistan gibi, Gürcistan gibi ve diğerlerinin de durumlarını dikkate alarak, Türkiye'nin politikası ne olmalıdır diye, akılcı ve ilmî esaslara dayalı yeni bir siyasî plana ihtiyacımız vardır.

Böyle, hazırlıksız, rasgele, ayaküstü tutumlarla bu dış politika düzenlenemez. Nitekim, son yıllarda hepimizi üzen bazı şeylerle karşılaştık. Bir gün baktık ki, bir devlet adamımız, Azeriler için "Bunlar Şiidir, bunlar bizden çok İran'a yakındır" deyiverdi. Ne kadar üzücü bir şey! Tabii, onları da çok üzdü, bizi de çok üzdü...

Türkeş, diğer cumhuriyetlerin menfaatlerini de düşünüp ona göre politikamızı ayarlamamız gerektiğini vurgulamıştır (12.12.1991, ss. 585,586). Bu politika için de acele etmek gereklidir, çünkü diğer devletler harekete geçmiştir. Türkeş, dil fikirde işte birlik ilkesini hatırlatarak dil birliği girişiminin güzel bir gelişme olduğunu söylemiştir.

Türkeş;

...Türk cumhuriyetlerini tanıma, onlarla ilişkilerimizi geliştirme meselesini, "Bir Turan İmparatorluğu kurulacak" şeklinde propagandaların yapılmasına meydan ve imkân vermeyecek şekilde düzenlemek ve planlamak zorundayız. Şimdiden Türkiyemizin karşısında olan bir çok devlet, bu şekildeki propagandalarla dünya kamuoyunda aleyhimize tesirler yapma çabası içindedirler. O bakımdan, Türkiyemizin, insan haklarını geliştirmek, barış ve dostluk içinde karşılıklı saygıya dayanan dostluklar kurmak, ekonomik, kültürel münasebetler geliştirmek gayesiyle dış politikasının tanzim ettiği her zaman vurgulanmalı ve dünya kamuoyuna da anlatılmalıdır. (17.12.1991, s. 611)

Bağımsızlıkların tanınmasını Ankara Milletvekili Baki Tuğ kutlamıştır. Konuşmasında "*Türki ve Müslüman Cumhuriyetler*" ifadesini kullanmıştır (17.12.1991, s. 613).

Zeki Ünal ise konuşmasında Türkiye'nin Batı'ya yönelmekten vazgeçip İslam birliği kurmak üzere Orta Asya'ya yönelmesi gerektiğini anlatmıştır (17.12.1991, s. 625).

ANAP grubu adına söz alan M. Vehbi Dinçerler, Türk Cumhuriyetleriyle ilgili bir şey yapılmıyor iddialarına cevap olarak yapılan mutabakatların içeriğinden bahsetmiştir. Buna göre; "mutabakat zaptında iki ülke arasındaki ticaretin serbest döviz esasına dayalı olarak geliştirilmesi; iş konseyinin kurulması; inşaat malzemelerinin üretiminde işbirliği; petrole dayalı sanayiler ve petro-kimya tesislerinin kurulup, geliştirilmesi; iki ülke arasında haberleşme sistemlerinin tesisi; kara ve demiryolu ulaşımının geliştirilmesi; Aşkabad ile İstanbul arasında doğrudan uçak bağlantısının kurulması; sağlık alanında işbirliği" yer almaktadır (17.12.1991, s. 629).

Dinçerler; Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye bakışını şu sözleriyle anlatmıştır:

Sayın milletvekilleri, izin verirseniz bir de onların bizden ne beklediklerini ve Türkiye'yi nasıl görüp, tanıdıklarını onların diliyle seslendirmek istiyorum. Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın

Nazarbayev Türkiye'yi ziyaretinde, resmî görüşmelerde yaptığı konuşmada şöyle diyor : "Kazakistan olarak, Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçme yolunda edindiği tecrübeyi beğendiğimizi ve bu tecrübeden yararlanmak istediğimizi söylemek isterim. Gerçekten, burada, mülkiyet çoğulculuğu, fikir çoğulculuğu ve demokratikleşme süreçleri hızla sürmektedir. 1980 öncesini hatırlayarak, şimdi benimle buraya gelen arkadaşlarımızla birlikte, Türkiye'deki bugünkü durumu ve gerçekten Türkiye'nin çok kısa zaman içinde böyle mesafe kat etmiş olduğunu memnuniyetle gördük." Özbekistan Cumhurbaşkanı Sayın İslam Kerimov, dün yaptığı görüşmelerde, "Türkiye'nin tecrübelerini kullanırsak başarılı olacağız. Kara ve ak günlerde beraber olmamız lazım. Halkları yaklaştırmak ve aralarında dayanışma sağlamak gereklidir. Türkiye son on beş yılda çok kalkınmıştır. Sizin başarılarınızla Özbekler iftihar ediyorlar" ve şimdi "kendimize soruyoruz" diyor Sayın Cumhurbaşkanı "omuzlarımızı kime dayamamız lazım (17.12.1991, s. 630).

Dinçerler, ANAP adına bu cumhuriyetlerle ve bu muhtar bölgelerde yaşayan toplumlarla ilişkilerin gelişmesinde karşılıklı koordinasyonu ve işbirliğini sağlamak, yurt içinde işbölümü ve koordinasyonu geliştirmek üzere, daimî olarak çalışma yapacak, onların da katılacağı bir karma istişare konseyi kurulmasını önermiştir. Konseye hükümet dışı kuruluşların, meslek odalarının, üniversite ve araştırma merkezlerinin destek sağlaması fikrini sunmuştur. Ekonomik alanda gelişme için ise Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını hayata geçirmenin ve vize kolaylığı sağlanmasının önemli olduğunu belirtmiştir (17.12.1991, s. 631). Dinçerler, konuşmasını bitirirken beş Türk cumhuriyetini tanımanın diğer bölgelerde ve muhtar bölgelerde yaşayan Türk topluluklarını kapsamadığını, bunun da dikkate alınması gerektiğini belirterek 21. Asrın Türkiye ve Türklerin yüz yılı olmasını temenni etmiştir (17.12.1991, s. 632).

Devlet Bakanı Akın Gönen ise daha gerçekçi bir üslupla bu bölgelerdeki Türk topluluklarının her birinin ayrı isim, kültür ve özelliklerinin bulunduğunu, bu nedenle daha temkinli yaklaşmak gerektiğini belirtmiş; Türkiye'nin karşısında nüfus ve yüz ölçümü bakımından beş kat büyüklükte bir Türk dünyası olduğunu, bu coğrafyaya etki etmenin de maddi kaynak gerektirdiğini söylemiştir. Kaynakların iyi değerlendirilmesi ve doğru hesap yapılması gerektiğini açıklamıştır. Sadece bir konsolosluk açılışının bir milyon dolarlık bir kaynak gerektirdiğini, aynı zamanda beş yüz öğrenciye burs verilmesinin planlandığını; fakat Dışişleri Bakanlığı bütçesinin tüm bu faaliyetleri kaldıramayacağını açıklamıştır. Bununla birlikte Bakan, yeni devletler için en güzel modelin Türkiye olduğu görüşünü açıklamıştır.

Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu analiz eden isim ise İsmail Cem olmuştur. Cem, şu sözlerle Türkiye'nin o dönemdeki dönemini anlatmıştır:

Önce, Türkiye'mizin kıymeti harbiyesinin azalmakta olduğunu gerçekçi bir bakışla görmemiz lazım. "Kıymeti harbiye", hem mecazî anlamda, hem de gerçek anlamda... Bizim dış değerimiz, dünyadaki yerimiz, fonksiyonumuz, ne yazık ki, on yıllardan beri bir temel nedene bağlandı kaldı: Türkiye, Batı dünyasının, Sovyet tehdidi karşısındaki uzak karakolu olmakla, temel kozunu, temel işlevini, temel anlamını buldu ve on yıllardan beri bu süregeldi. Neydi Türkiye'nin değeri? Neden başka memleketler Türkiye'ye değer verdi? Neden Türkiye'ye önem verdi? Çünkü Türkiye, bir belirli dünyanın, Sovyet tehdidi karşısındaki uzak karakoluydu, Sovyet tehdidi karşısındaki -söylemeye dilim pek varmıyor- ucuz asker deposuydu. Türkiye'nin temel fonksiyonu buydu; ama dünya değişti, askerî bloklar, askerî anlamda dağıldı, çözüldü; Sovyet tehlikesi de ortadan kalktı. İşte o zaman, Türkiye'nin, başka ülkeler açısından, özellikle dostları açısından taşıdığı önem azalmaya başladı. Bu kaçınılmaz bir durumdu. Çünkü artık, diğer ülkeler -eskiden olduğu gibi ve eskiden olduğu kadar- Türkiye'ye ihtiyaç duymamaya başladı. Peki, bu ihtiyaç azalmasının sonucunda ne oldu? İhtiyaç azalmasının sonucunda, Türkiye'ye dönük olumsuzluklar, özellikle son üç, dört yılda çoğaldı; Türkiye daha kolay dışlanmaya başladı. Geçmişte Türkiye'yi daha fazla kendi içine almak isteyenler, şimdi artık Türkiye'nin askerî konumuna fazla ihtiyaç duymadığından, Türkiye'yi daha rahat dışlamaya başladı (25.12.1991, s. 242,243). Cem, değişimlerle birlikte açılan kapıların çok iyi değerlendirilmesi gerektiğini, özellikle Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerde kozlarımızı iyi kullanmamız gerektiğini belirtmiştir (25.12.1991, s. 247).

Necmettin Erbakan, yaptığı konuşmada, yeni kurulan devletlerin Müslüman olmaları özelliğinden dolayı Batıya yönelme anlayışı yerine Balkanların da dahil olduğu İslam birliğine yönelmemiz gerektiğini savunmuştur (25.12.1991, s. 260).

ANAP adına konuşan İrfan Demiralp, "Türkiye'nin lider ülke olarak Türk cumhuriyetlerini hayal kırıklığına uğratmaması gerektiğini, bu nedenle akılcı politika izlenmesini" söylemektedir. Demiralp, Türkiye'den "bir önder, bir rehber, bir kardeş, bir büyük" sıfatlarıyla bahsetmektedir (25.12.1991, s. 265). Demiralp ayrıca İsmail Cem'in konuşmasını "kötümser" olarak nitelendirmiş, Cem'in 1980 öncesi Türkiye'sinden bahsettiğine yönelik yorum yapmıştır.

Bülent Ecevit de İsmail Cem'in konuşmasını "karamsar" bulmuştur. Ecevit; yalnız Türkiye'nin değil, Türklüğün de öneminin arttığını söylemiştir (25.12.1991, s. 292).

Alparslan Türkeş de konuşmasında Türk dünyasındaki uyanışın ve Türkiye'nin yeni politikalarının diğer devletlerde endişe yarattığını söylemiştir (26.12.1991, s. 387).

Hikmet Çetin konuşmasında Türki ifadesini kullanmıştır (26.12.1991, s. 424). Çetin ayrıca Türklerin yüz yılı olması için alfabenin öncelik olması gerektiğinden bahsetmiştir.

H. Uluç Gürkan; Türkiye, ilk kez, uluslararası forumlarda Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ya da bir başka ülkenin dümen suyunda olmaksızın, kedi gücüyle söz sahibi olabilme özelliğini AGİK'te elde etme yolundadır. Bu bakımdan, Türkiye, Avrupa'nın şekillenmesinde, AGİK süreci içinde, son derece erdemli; ancak kendi demokratik eksikliklerini de, koalisyon protokolünde belirtildiği biçimde hızla tamamlaması kaydıyla, söz sahibi olma özelliğini elde edebilecektir. Bu, Türkiye bakımından büyük bir şanstır (21.1.1992, s. 13).

SHP adına konuşan Aydın Güven Gürkan; Sovyetler Birliğinin çöküş öyküsünün henüz bitmediğini, bu yüzden de tehlikenin yok sayılamayacağını söylemiştir (22.1.1992, s. 92).

1990 – 1992 yılları arası Türk cumhuriyetleriyle ilişkiler konusunda en çok serbest piyasa ekonomisi, bölgeyle ekonomik ilişkiler, öğrencilere burs verilmesi ve dil birliği üzerine konuşulmuştur. ANAP hükümeti serbest piyasa ekonomisinin avantajlarından bahsederken sık sık Sovyetlerdeki geçişi örnek göstermiştir. Daha sonra bu sistem, Türkiye'nin diğer devletlere model olacağı düşüncesiyle çeşitli partilerin ve bağımsız milletvekillerinin konuşmalarında yer almıştır.

Sovyetler Birliği dağılmadan önce ekonomik ilişkiler üzerine yapılan konuşmalarda, Sovyetlere yapılan çay ihracatı birkaç vekilin gündemi olurken, dağılmanın ardından petrol, inşaat sektörü ve ithalat-ihracat üzerine sık söylemler görülmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin ekonomik anlamda en büyük gayretlerinden biri Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) fikridir. Karadeniz'e kıyıdaş olan ülkeler arasında ekonomik bağların güçlendirilerek orta ve uzun vadede bölge güvenliğine hizmet edebilecek bir işbirliğinin Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulması fikri, ilk kez Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından, 1990'ın başında ortaya atılmıştır (Gökhan, 2007, s. 208). Büyükelçi Elekdağ, projenin Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye temel amacının “Karadeniz ülkeleri arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilebilmesi için uygun koşulların oluşturulması ve kurumsal düzenlemelerin yapılması” olduğunu belirtmişti. Elekdağ'a göre Türkiye, Avrupalı ve Orta Doğulu

olduğu kadar, Balkanlı, Karadenizli, Kafkasyalı, Asyalı ve Akdenizli bir ülkedir. Soğuk Savaş sonrasının koşulları, Türkiye'ye jeopolitiğinin tüm bu özelliklerini geliştirebilme olanağı tanımaktaydı. Karadeniz'de işbirliğini geliştirmek, Türkiye'nin jeopolitik önemine yeni bir boyut katacaktı (Gökhan, 2007, s. 209).

Türkiye'nin kuruluş sürecini yürüttüğü oluşumun ilk metni olan İstanbul Deklarasyonu; Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Yunanistan ile 25 Haziran 1992'de imzalanmış ve süreç başlamıştır. Aynı gün imzalanan Boğaziçi Bildirisinde tarafların ilişkilerinde Helsinki Nihai Senedinin ve AGİT'in bütün prensiplerinin üstün olacağı benimsenmiştir. 1999 yılında ise yürürlüğe giren KEİ uluslararası alanda yasal bir kimliğe kavuşmuş ve bölgesel işbirliği örgütü sıfatına kavuşmuştur (Aydın, Avrasya Üçlemesi 2, ss. 213, 214).

Oktay'a göre KEİ'deki amaç her ne kadar istikrarlı ekonomik ortamın sürdürülmesi olsa da, bölge ülkeleri arasında zamanla diyalogun zamanla siyasi platformun yayılması ve bölge barışı ve güvenliğinin sağlanması da amaçlanmıştır. Türkiye ise bölgede süregelen çatışmaları izlemek yerine KEİ projesiyle bölge politikalarında aktif rol oynayabileceği bir platform oluşturarak bölgede öncü rol oynamaya çabalamıştı (Aydın, Avrasya Üçlemesi 2, s. 214). Aynı zamanda Rusya'nın tepkisini çekmemek amacıyla işbirliğine Azerbaycan ve Gürcistan'ın yanı sıra Ermenistan da davet edilmiştir. Aynı zamanda Yunanistan'ın da davet edilmesi Oktay'a göre Türkiye'nin denge politikası arayışının devam ettiğini ve Batı eğilimli politikalardan vazgeçmediğini göstermektedir (Aydın, Avrasya Üçlemesi 2, s.223).

Oktay'ın bu görüşünü Meclis konuşmalarında KEİ'nin sık sık dile getirilmesi de desteklemektedir. 1999'da yürürlüğe giren proje bölgede aidiyet oluşumunu sağlasa da ekonomik olarak bir bütünlük sağlayamamıştır. Ayrıca projeden çok kısa vadede büyük beklentiler olmuştur. İsmail Safa Giray, 4 Şubat 1992 tarihli konuşmasında KEİ'nin yürürlüğe girmesine ramak kaldığını belirtmiş, proje ise 1999 yılında yürürlüğe girmiştir (4.2.1992, s.253).

KEİ Projesinin yaratıcısı Şükrü Elekdağ da projenin başarısızlığını Meclis oturumunda dile getirmiştir. Rusya ve Türkiye arasında ticaret rakamları son yıllarda artmış olsa da bunun KEİ ile bir ilgisi olmadığını dile getirmiştir. Elekdağ'a göre diğer bir husus da önerdiği ticarete tarife dışı engellerin (non-tarif barriers) kaldırılarak ticaretin üye

lkeler arasında artırılması önerisinin bugüne kadar gerçekleşmiş olmamasıdır. Türkiye’den KEİ ülkelerine ticaret amaçlı gidecek iadamlarına da vize konusunda kolaylık sağlanmamaktadır. Elekdağ, yıllardır bu konuya çözüm bulunamamasını laka ve izah edilemez olarak tabir etmiştir (23. Dönem 2. Yasama Yılı 53. Birleşim, 23 Ocak 2008 aramba).

Meclis tutanaklarında 1990-1992 yılları arasında görülen konuşmalardan biri de Türk cumhuriyetlerinin alfabe değişikliği konusudur. Refah Partisi yelerinden zaman zaman Latin alfabesinin çok önemli olmadığı gru ıkrsa da Meclis’teki genel tutum Türk Cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçişini desteklemektir. Henüz Sovyetler dağılmadan önce bütün Türklere uygun olacak bir alfabe geliştirilmesine yönelik bir tavsiyenin ortaya çıktığı ‘Milletlerarası ağda Türk Alfabeleri Sempozyumu’ Kasım 1991’de gerçekleşmiştir (Aydın, 2007, s. 185). Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ardından Azerbaycan 25 Aralık 1991’de, Türkmenistan ise 13 Nisan 1993’te Latin alfabesine geçmiştir. Özbekistan 1995 yılında Latin alfabesine geçmiştir. Tataristan ise Moskova’nın tüm tepkilerine rağmen 1999’da Latin alfabesine geçmiştir. Fakat bu karar, 2002’de Başkan Putin tarafından engellenmiştir (Aydın, 2007, s. 186). Son olarak Kazakistan Latin alfabesine geii onaylamıştır (Kazakistan’da Yeni Latin Alfabeti ok Hızlı Bir ekilde Uygulanacak, Türk Yurdu Haber, <https://www.turkyurduhaber.org/haber/31956/kazakistanda-yeni-latin-alfabeti-cok-hizli-bir-sekilde-uygulanacak.html> adresinden 14.4.2018 tarihinde erişildi).

Alfabelerdeki harf farklılıklarına rağmen Kiril alfabesinden vazgeçilmesi Türkiye için avantaj olsa da bu konu eskisi kadar Türkiye gündemini meşgul etmemektedir.

Türkiye’nin Sovyetlerin dağılmasının ardından yneldeği bölgede ilk etapta girişimde bulunduğu ve beklenen başarıyı sağlayamayan konulardan biri de eğitim politikasıdır. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in inisiyatifi ile Türkiye, 1992-1993 ders yılında 3 bini orta ğretim ve 7 bini yükseköğretim ğrencisi olmak üzere toplam 10 bin öğrenciyi devlet burslusu olarak Türkiye’ye getirmiştir (Aydın, 2007, s. 180). Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından ğrenci Getirme Projesi verilerine bakıldığında 2002 yılı itibariyle toplam 32595 öğrenciden 14133’ünün bursunun kesildiği görülmektedir (Aydın, 2007, s. 181). On yıllık süreçte ise Türkiye’ye gelen öğrencilerin toplamda dörtte biri mezun olabilmirmitir. Bunun en büyük sebeplerinden biri Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında öğrenim sresinin denkleğinin sağlanamamış

olmasıdır. Diğer bir husus da gelen öğrencilerin Türkiye şartlarından memnun olmamaları ve dil konusunda yeterli eğitimin sağlanamamasıdır (Aydın, 2007, s. 181). Türkiye'ye gelen öğrenciler konusunda Marmara Üniversitesi ve İstanbul Valiliği Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklar Koordinatörlüğü kurulmuş ve sorunlar tespit edilmiş olsa da, maddi kaynak yetersizlikleri nedeniyle çözüm sağlanamamıştır (Aydın, 2007, s. 183).

Türk Cumhuriyetlerinde ise devletin finanse ettiği iki özel statülü üniversite mevcuttur. Bunlardan biri Kazakistan'da bulunan Ahmet Yesevi Üniversitesi, diğeri de Kırgızistan'da bulunan Manas Kırgızistan-Türkiye Üniversitesi'dir.

Yurt dışında özel sektörün faaliyet gösterdiği okullar da bulunmaktadır. O dönemde Nur cemaati lideri olarak bilinen terör örgütü lideri Fethullah Gülen'in olduğu tahmin edilen okulların 1997'deki sayısı Türk Cumhuriyetlerinde 94, Rusya federasyonunda 30'dur (Aydın, 2007, s. 184). Özellikle Özbekistan ve Rusya Federasyonunda bu okulların kapatılması da Türk okullarına olan ilgi ve güveni azaltmıştır. Ersoy ise Türkiye'ye gelen öğrencilerin yüzde 72'sinin Türkiye hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir (Ersoy, 1998, s. 10).

AGİT görüşmeleri de bu dönemde yoğun olarak konuşulmuştur. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Meclis konuşmasında, Prag'da AGİT zirvesinde tüm Türk Cumhuriyetlerinin ayırım yapılmadan üye yapılması gerektiğini savunduklarını anlatmış ve sonunda yeni devletlerin AGİT'e üye olduğunu bildirmiştir (4.2.1992, s. 243).

Oturumlarda Türk Cumhuriyetleri hakkındaki konuşmaların 1995 yılına kadar yoğun bir şekilde devam ettiği görülmektedir. DYP adına söz alan İrfan Demiralp, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerini dışarıdan yönetme gibi bir arzusunun olmadığını, bu ülkelere sadece model olabileceğini belirtmiştir. (19.3.1992, s.352) Aynı oturumda konuşan Kamran İnan da BDT'nin uzun süre var olmayacağını düşündüğü için Türkiye'ye bu bölgede büyük sorumluluk düştüğünü belirtmektedir. Fakat aynı konuşmasında büyükelçiliklerin yetersizliğini de gündeme getirmiştir (19.3.1992, s. 360-361). SHP adına konuşan Ali Dinçer ise aynı oturumdaki konuşmasında ekonomiye ağırlık vermiş, Türk cumhuriyetlerindeki ürünlerin Türkiye tarafından dünyaya tanıtılmasını önermiştir (19.3.1992, s. 382-384).

Şahsı adına konuşan Aykut Edipali, Türk cumhuriyetlerine İslam öğretilerinin aktarılmasını, komünizmin geri gelmesini engellemek için bu devletlere yardım edilmesini ve Türk devletleri için ayrı bir bakanlık kurulmasını önermiştir (19.3.1992, s. 390-391).

Hükümet adına söz alan Hikmet Çetin, Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine yardıma başladığını, Türkiye'ye 2000 burslu öğrenci geleceğini açıklamıştır (19.3.1992, s. 403).

1992 yılı sonunda söz alan Fethi Akkoç da lehçe farkının giderilmesi için televizyon yayınlarının başladığını açıklamıştır (21.12.1992, s. 627). Aynı oturumda konuşan İsmail Cem ise Türkiye'nin bir yıl içindeki bölgeye olan katkısının 1 milyon doların üzerinde olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin bunun üzerine ekonomik olarak ne beklediğini ve ne yaptığını sorgulamıştır (21.12.1992, s. 627).

Refah Partisi adına söz alan Oğuzhan Asiltürk, partinin genel söyleminin dışına çıkmayarak, Türkiye'nin bu cumhuriyetleri AGİK'e üye yaparak Batılılaştırdığını, kendi ittifakımızı kurmamız gerektiğini savunmuştur (21.12.1992, s. 641). MHP adına konuşan Mustafa Dağcı da "Dış Türklere Bakanlığı" kurulmasını önermiş, 'dilde, fikirde, işte birlik' prensibi temelinde alfabe ve Türk ortak pazarı için çalışmaların yapılması gerektiğini savunmuştur (21.12.1992, s. 652).

1993 yılı sonuna gelindiğinde Hikmet Çetin'in Türk cumhuriyetleriyle ilgili konuşmasını kısa tuttuğu görülmüş, bu devletlerle 47 anlaşma imzalandığını bildirmiştir (20.12.1993, s. 680).

Bu tarihten itibaren Meclis konuşmalarında Orta Asya'yla ilgili konuşmalarda hevesin yavaş yavaş kaybolduğu görülmeye başlanmıştır. Refah Partisi adına söz alan Abdüllatif Şener, dış politikanın durgunluğundan dolayı artık Türk Dünyasının hayal olduğunu dile getirmiştir. (20.12.1993, s.681) Aynı oturumda konuşan Kamran İnan, Türkiye'yi Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerinde aracı yapmaya çalışan Batının artık Türkiye'yi pas geçerek direkt iletişim kurduğunu Azeri petrolü üzerinden anlatmıştır. Ayrıca bir zamanlar Türkiye'nin kurduğu Orta Asya'da açılan boşluğu doldurma hayalini artık Almanya'nın gerçekleştirdiğini savunmuştur (20.12.1993, s. 688).

Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, hükümete yapılan eleştirilere istinaden yaptığı konuşmada 'Orta Asya ne zaman bizimdi de, onları Rusya'ya verdik?' diyerek yakın geçmişteki konuşmalarını adeta unutmuştur (20.12.1993, s. 695).

1994 yılsonu görüşmelerinde Refah Partisi adına söz alan Kilercioğlu, Rusya'nın çevre ülkelerde darbeler yaptırarak bölgedeki nüfuzunun devam ettiğini, Türkiye'nin buna göre önlemler almasının şart olduğunu belirtmiştir (18.12.1994, s. 972). Aynı oturumda konuşan Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın Türk Cumhuriyetlerine 800 milyon dolarlık yatırım yapıldığını, 10,000 kişilik burs kadrosu olduğunu ve isimli bir projenin başlatıldığını söylemiştir.

1996 yılı görüşmelerinde Türk cumhuriyetleri konusundaki konuşmalar politikaların başarısızlıkları üzerine olmaya başlamıştır. Avrupa Birliği sürecinin bu dönemde gündem olması da konuşmalarda Orta Asya'nın önemini düşürmeye başlamıştır. Yılsonu bütçe görüşmelerinde konuşma yapan Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan Türk Cumhuriyetlerine yönelik sorulara cevap vermemiştir (13.12.1996, ss. 695-707).

BBP adına söz alan Nevzat Yanmaz'a göre, Türk Cumhuriyetleri politikalarında pasif kalmış, siyasetçilerimiz yüzünden temsil problemi ortaya çıkmıştır. (13.12.1996, s. 676, 677))

1997 yılından itibaren Türk cumhuriyetlerine yapılan ziyaretler ve bu ülkelerle yapılan anlaşmalar dışında Türk cumhuriyetlerine tutanaklarda rastlanmamaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girememesi sebebiyle yüzünü tekrar Orta Asya'ya dönebileceği düşünülse de beklentilerin sonuç vermemesi ve Özbekistan'ın Türkiye'ye karşı sert tutum alması Türkiye'yi Orta Asya politikasından vazgeçirmiştir.

Hüseyin Kansu 1999 yılında yaptığı konuşmada Türkiye'nin bu bölgeye uyguladığı politikanın 'basit tüccar mantığında' olduğunu savunmuştur (22.12.1999, s. 389).

1999 yılsonunda DSP adına konuşan Tayyibe Gülek ise Orta Asya politikasında iyimser bir konuşma yapmış, AGİT zirvesine Türkiye'nin ev sahipliği yapmasını ve zirve sırasında imzalanan enerji anlaşmasını başarı olarak tanımlamıştır (22.12.1999, s. 389,390). Gülek'e göre Türkiye'nin bu bölgedeki politikaları gelişmeye devam edecektir.

Fazilet Partisi adına söz alan Oya Akgönenç Muğisuddin ise Kafkasların yükselen değer olarak tabir ettiği Orta Asya ülkelerine açılan bir kapı olduğunu, buna rağmen hükümetin planında veya bütçe sunuş konuşmasında bu konuyla ilgili bir açıklama olmadığına dikkat çekmiştir (22.12.1999, s. 404). Muğisuddin aynı zamanda Maki

Akım projesini eleştirerek bu projenin Rusya'yı öne çıkarıp Türkiye ve Türk cumhuriyetlerinin çıkarlarını ikinci plana attığını savunmuştur (22.12.1999, s. 405).

2000 yılsonu bütçe görüşmelerinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem etkili bir konuşma yapmıştır. Sözlerine dış politikanın sadece Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılabilecek bir iş olmadığını söyleyerek başlayan Cem, Orta Asya politikasında eleştirilerin haksızlık boyutuna gelmemesi gerektiğini belirterek şunları söylemiştir:

İşte, zannediliyor ki, Rusya çekildi, gitti, ondan sonra şimdi de geri dönüyor! Yok böyle bir şey. Sizin Orta Asya ülkeleri dediğiniz, en büyüklerden bir tanesinin nüfusunun yüzde 35-40'ı zaten Rus, bir başkasının bir başka oranda aynı şekilde; yani, o kadar kolay değil Orta Asya ve Orta Asya'da bizden önceki hükümetlerin hepsi çok iyi çalıştı, çok iyi temaslar, ilişkiler kurdu; biz, bunları geliştirmekteyiz ve biz, şimdi, daha ileri bir aşamaya, daha akılcı bir aşamaya, daha hesaplı bir aşamaya ulaştırmaktayız. (18.12.2000, s. 441).

Cem'in konuşmasının devamında ekonomik sebepler dile getirilmiş, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin ekonomisinin Rusya'ya bağlı olduğu vurgulanmıştır:

Şimdi, mesela, bir sayın sözcümüz diyor ki, 1996-1999 yılları arasında Türkiye'nin ihracatı 700 milyon dolardan 600 milyon dolara veyahut 800'den 700'e düştü, bu nasıl olur; demek ki, biz ilgi göstermedik, demek ki, biz gerilemekteyiz. Şimdi, bunu söylemek için, Orta Asya ülkelerinin ithalatı ne olmuş acaba 1996-1999 yılları arasında, bir de ona bakmak lazım. O dönemde, Rusya'da ekonomik kriz oluyor ve bu ekonomik bunalım nedeniyle, Orta Asya cumhuriyetlerinin, Türkî cumhuriyetlerin ekonomisi perişan oluyor, ne ithalat kalıyor ne bir şey kalıyor ve bu arada, doğal olarak, Türkiye'nin de ihracatı belli bir ölçüde gerilemiş oluyor. Şimdi, biz, bunu, Türkiye'nin ilgisizliğine, başarısızlığına örnek diye getirirsek, bu yanlış olur. (18.12.2000, s. 442)

Cem, bütün bu ekonomik olumsuzluklara rağmen Orta Asya ile ilişkilerin iyiye gittiğini, sanıldığı gibi bir ilgisizlik olmadığını, hatta Özbekistan ile soğukluğun da giderildiğini konuşmasının devamında dile getirmiştir. İsmail Cem, çalışmalarında da Türk dış politikasının 1997-2002 dönemini geleneksel siyasetten farklı gerçekçilik temelinde olarak nitelendirmektedir. Cem ayrıca eleştirilerde bulunduğu geleneksel dış siyasetin temelinde 'Asyalı-Avrupalı' gibi zorunlu tercihler bulunduğunu, Türkiye'nin 1997'den itibaren bu yapay zorunlu tercihleri bir ölçüde aşarak uluslararası ilişkilerde daha başarılı hale geldiğini savunmuştur (Cem, 2009, ss. 27-29).

3.2. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA’DA KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

Türkiye, kuruluşundan itibaren dış politikasını “Batı ittifak sistemleri içinde yer alma”(Denizhan, 2010, s.1) talebi doğrultusunda oluştururken, Soğuk Savaş döneminde politikalarını jeostratejik avantajını kullanarak şekillendirmeye ve uygulamaya başlamıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte daha güvenli bir alan haline gelen Avrupa’ya kıyasla, Orta Asya ve diğer coğrafyalarda hareketlilikler yaşanmıştır. Böyle bir hareketlilik sürecinin farkında olan Türkiye, dış politikalarını gözden geçirme ihtiyacı duymuş ve ilk aşamada Orta Asya’ya yönelik politikalar seyretmeye başlamıştır.

Ankara, Orta Asya’ya yönelik oluşturduğu dış politikanın başlangıç döneminde, AB sürecinin çıkmazda olmasından ötürü Orta Asya ve Kafkasya’yı işbirliği kurabileceği devletler olarak görmüştür. Bu yıllarda, Türk yetkilileri Türkiye’nin bu bölgede lider devlet olması gerektiğine inanmışlardır. Orta Asya devletlerinin bir lidere ihtiyaç duyduğunu düşünerek Türkiye’yi Orta Asya’da baskın güç rolü üstlenerek lider konumunda olmasını düşünmüşlerdir. Ayrıca Türk yetkilileri Batı’ya, Türkiye’nin dünya siyasetinde hala önemli bir yer oluşturduğuna inanarak Batı nezdindeki önemi konusunda ikna etmek istemişlerdir. Orta Asya’da bağımsızlıklarını ilan eden Türk devletleri, Türkiye’nin Batı ülkeleri açısından önemini vurgulayabileceği büyük bir fırsat olmuştur.

Türkiye’nin dış politikasındaki muhtelif yönelimlerinden biri olan “Avrasya Seçeneği” konusunda ilk girişim cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve bunu takip eden iki muharebe arasındaki süreçte yaşanmıştır. Bu süreçte Türkiye, Batı’nın yanı sıra SSCB ile Asya ve Ortadoğu devletleriyle ılımlı bağlantılar kurmaya itina etmiştir (Gönlübol, Sar, 1990). Sonrasında, Soğuk Savaş döneminde de 1960’lardan itibaren çok yönlü dış politika arayışlarına tanık olunmuştur. Örneğin, 1964 yılında dönemin Başbakanı İsmet Paşa’nın Times dergisine verdiği bir beyanatta “...yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini bulur.” (Gülen, 2012, s. 408) sözlerini söylerken; 1967 yılında dönemin komünizm ve Sovyet karşıtı olarak bilinen Başbakanı Süleyman Demirel SSCB ile olan ekonomik beraberliğin oluşumunu başlatmıştır. Bu tarihte

imzalanan Ekonomik-Teknolojik İş birliği Anlaşması'yla Aliğa Petrol Rafinerisi, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası gibi önemli sanayi kuruluşları Sovyet teknolojisi ile kurulmuştur.(Tellal, 2001, s.780) Soğuk Savaş'ın bitimine doğru olan 1978 yılında ise, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit tehdidin artık kuzeyden değil batıdan geldiğini dile getirerek “duvarın öte yakasına geçmek” ten söz etmiştir (Tellal, 2001, s. 782). Bunu takip eden girişim, 1990'larda SSCB'nin dağılmasını müteakip gündemdeki yerini bulmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye dış politikası çevreleyen ortam aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir:

- İşbirliği fırsatlarının ve buna bağlı risk değerlerinin artması,
- Dengelerin bozulması,
- Sistemsel değişim sürecinin başlaması,
- Modellerin oluşturulması ve tartışılması,
- Bölgesel rekabetin başlaması.

1990'lı yılların başından 2000'li yılları takip eden süreçte yayınlanan kalkınma planları, hükümet programları, yıllık plan-projeler vb. politikayı yansıtan belgelerin incelenmesi, Türkiye'nin on yıllık süre zarfında Orta Asya'daki Türk Devletlerine karşı izlediği dış politikasında geniş açılımlar uyguladığını göstermektedir. Bu açılımların temeli; karşılıklı görüşmelere bağlı olarak, ilgili ülkelerle aradaki ilişkinin derinleştirilmesi ve ilerletilmesidir. Bu bağlamda ilişkilerin derinleştirilip ilerletilmesini sağlayacak nitelikte olan eğitim-öğretim-kültür ve bilim alanında işbirliklerinin ilerletilmesi de bu politikayı destekleyici güç olmuştur. Yinelemek gerekirse, yeni girilen bu dönem, kararsız umutları ve avantajları aynı ortamda içermektedir. Bu nedenle tüm sektörlerde işbirliğinin geliştirilmesine yönelik atılacak adımların doğru olarak başlatılması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik dış politikası, Soğuk Savaş'ın sona ermesine değin, kendi sınırları haricinde kalan Türk ve Müslüman topluluklarıyla samimiyet kurmaktan bilinçli olarak imtina etmiştir. Sovyet Rusya- Türkiye arasında imzalanan Moskova Antlaşması (1921)'nin 8. Maddesine göre; “Bağıtlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklarından birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşın amacıyla olan grupların yerleşmesini hiçbir

zaman kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler. Şurası ayrıca belirtilir ki, işbu Maddede sözü geçen Türkiye toprakları doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.”(Moskova Antlaşması) karşılıklı olarak ülkelerinde bulunan kişileri kışkırtmama taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu politikaya eşdeğer olarak; SSCB’nin Orta Asya devletlerini hakimiyeti altına almasından bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasına kadar geçen sürede (1925’ten 1990’lara kadar) buradaki Türk toplumlarıyla hiçbir şekilde bağlantı kurulmamıştır. Türkiye Orta Asya’daki politikasını, 1991 yılında buradaki devletlerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olarak başlatmıştır.

Bu düşünüşle, bölgede “model olma” gayreti içine girerek, bölgedeki Rus etkisini görmezden gelen etken bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. Aynı dönemlerde Rusya ve İran ile yarışa girerek; bölgede meydana gelen değişimlerin yarattığı heyecanla plansız bir dış politika yürütülmüştür. İleriki dönemde ise SSCB’nin dağılmasından meydana gelen boşluğu Rusya’nın dolduracağını farkına varılmış ve Türkiye kendi yetersizliğinin farkına varmıştır. 1995 yılından itibaren günümüze gelen dönem içerisinde Türkiye’nin tahlil yeteneğinin geliştiği, Rusya’yı göz ardı etmeyen, planlı-programlı ve karşılıklı iş birliğine dayanan politikalar geliştirdiği gözlenmektedir. Türkiye’nin, bölgede Rusya’nın yerine geçemeyeceğini anlamasıyla birlikte Orta Asya ülkelerinin yapılanma ve kalkınma sürecinde sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda iş birliği yaratarak ülkelerin varlığını sürdürmelerine destek olma yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu politika değişikliğinin önemli bir aşaması Türkiye’de Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajans Başkanlığı (TİKA)’nın kurulmasıdır. TİKA, bölgede gerçekleştirilecek çalışmaları ve dış politika gerekliliklerini uygulayacak ve düzenleyecek bir kuruluş ihtiyacına yönelik kurulmuştur.

Orta Asya’nın, petrolün yataklarına sahip olmasının yanı sıra doğalgaz rezervlerinin ve enerji nakil hatlarının bölgeyi stratejik anlamda önemli kılmaktadır. Jeostratejik konum avantajıyla “enerji merkezi” olmak isteyen Türkiye’nin, Orta Asya ile iyi bağlantılar kurması hem enerji kaynağı seçeneklerini artıracak olup, hem de ülkeye enerji geçidi olabilme şansını verecektir. Ayrıca, buradaki devletlerle tarihi bağları, dini, dili ve kültürel yakınlığının olması, devletlerarası ilişkilerin sağlam olması yönünde pozitif etki

sağlamaktadır. Türk-İslam dünyasının neredeyse tamamının Orta Asya içinde bulunması da bölgeyi Türkiye açısından özel kılan bir başka etmen olmuştur.

Türkiye, Sovyetler Birliğinde gerçekleşen ilerlemelerin takibini yapma tutumuna girmiştir. Çünkü burada yaşanacak gelişmeler, Orta Asya Türk devletleri açısından Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle Türkiye devleti, bölgedeki gelişmelerin takibini yapmak yerinde yapmak için, “Sovyetlere yakın takip” diyerek Sovyetler Birliği'ne Eylül 1991'de iki tane inceleme heyeti göndermiştir. Bu iki heyetin gönderilmesi ve vazifesiyle alakalı Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır:

...Türkiye, Sovyetler Birliği'ndeki hızlı ve büyük gelişmeleri yakından ve dikkatle izlemektedir. Bu maksatla oluşturulan iki heyetin ayrı ayrı çeşitli Sovyet Cumhuriyetlerini ziyaret etmeleri ve gelişmeleri yerinde izlemeleri kararlaştırılmıştır (Hürriyet, 11 Eylül 1991).

Heyetlerden bir tanesi Azerbaycan ve Orta Asya'ya; diğeri ise Gürcistan, Ermenistan ve Sovyetler Birliği'nin batıdaki cumhuriyetlerine gitmiştir. Bu heyetler, gittikleri bölgelerde “SSCB'nin dağılması durumunda nasıl bir aksiyon alınacağı, Türkiye'nin bu süreçte kendilerine hangi konularda nasıl yardım eli uzatabileceği” gibi sorulara yanıt aramışlardır.

Türkiye, 1991 yılında SSCB'nin kendini feshetmesiyle birlikte aniden Orta Asya'ya yönelik politikalar oluşturmaya başlamıştır. Bununla beraber bahsi geçen ülkelerle çok yakın siyasi bağlantılar kurmuştur. Sonuç olarak Orta Asya devletlerini ilk tanıyan ve bu devletlerde Büyükelçilikler açan ilk devlet Türkiye olmuştur. Bu devletlere üst kademe yetkililerin ziyaretleri ilk kez Türkiye'den yapılmış, bu devletlerin yetkilileri de ilk ziyaretleri açısından Türkiye'yi tercih etmişleridir. Eylül 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in görüşmeler yapmak için Türkiye'yi ziyaret etmesi, diplomatik açıdan ilişkilerin başlamasının ilk adımı niteliğindedir. SSCB dağılmasından sonra ihtiyatlı davranan Türkiye, Orta Asya'nın bu girişimiyle birlikte aksiyon alarak bu ülkelerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olmuştur. Bağımsızlıklarını ilan eden Türk devletlerinin bu durumuyla ilgili Türkiye yönetimi 25 Kasım 1991 tarihli Hükümet Programında “*Hükümetimiz, tarihsel bir yeniden yapılanma sürecinde bulunan Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine ve işbirliğine büyük önem vermektedir....Cumhuriyetlerle ilişkilerimizin geliştirilmesi de bu temel*

*yaklaşım*la uyumlu bir tutum izleyecektir.” sözleriyle bir değerlendirme yapılmıştır (Neziroğlu, Yılmaz, 2005, s. 1702). Türkiye Hükümetinin, Orta Asya Türk Devletlerine karşı izleyeceği politikayı 30 Aralık 1991 tarihinde dönemin başbakanı Süleyman Demirel düzenlediği basın toplantısında;

...Çevremizdeki belirsizlik ve istikrarsızlık kuşağını, barış, işbirliği ve refah kuşağına dönüştürmek temel hedeflerimiz arasındadır... Eski SSCB'nin dağılmasıyla Balkanlarda, Kafkasya'da ve Orta Asya'da dostluk elimizi bekleyen yeni devletler ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelere imkanlarımız ölçüsünde yardım etmeye çalışıyoruz. Ancak bu yardımların, ... disiplin altına alınması ve sistematize edilmesi gerekmektedir. 1991'de Dünyayı sarsan ve değiştiren devrim niteliğindeki demokratikleşme dalgasının ilk dönemi tamamlandı. Şimdi, umutlarıyla, sorunlarıyla, sürprizleriyle yeni bir döneme giriyoruz. Eskisinin yerini alacak yeni yapılar, yeni dengeler ortaya çıkmaya başlıyor. Her geçiş dönemi gibi bu dönem de istikrarsızlıklarla umut ve fırsatları bünyesinde bir arada taşımaktadır... Yeni dönem Türkiye'nin önünde geniş ufuklar da açmaktadır. Bu noktada doğru adımlar atılması hayatidir. Dış politikada atak olmak kadar, geniş tartışmalarla oluşmuş doğru açılımlarda bulunmak da önem taşıyor.”(TC Başbakanlık Başbakan Süleyman Demirel Basın Toplantısı, 30 Aralık 1991 <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/12/30>.) söylemiyle vurgulamıştır.

Türkiye'nin yakın zamanda geçirdiği ekonomik dönüşüm sürecinin bu yeni bağımsız ülkelere iyi bir örnek olabileceği faktörü de Batı'nın düşüncesini bu yönde şekillendiren başka bir etmen olmuştur. Amerikalı devlet adamı Henry Kissenger'ın, Türkiye'de kalıcı hale gelecek bir devlet söylemi haline gelecek, “Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası” söylemini kullanması (Kut, 1994, s. 13) Batı'da da bu yönde bir algının gelişmeye başladığını göstermektedir. Buna ek olarak, Graham Fuller ile Ian Lesser'ın “Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China” isimli ortak yapıtında da Kissenger'ın ifadesine atıf yapılması, akademik çevrenin de bu algıya destek verdiğini göstermiştir (Fuller, 1993, s.125). Ayrıca 13 Şubat 1992 tarihinde, dönemin Türkiye başbakanı olan Süleyman Demirel'in Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin başkenti Washington'a düzenlediği ziyarette, ABD Başkanı George W. Bush, Türkiye'nin “Orta Asya tarafından örnek alınabilecek demokratik, laik bir devlet modeli” olduğunu işaret etmiştir (Rashid, 1994, s. 210). Benzer şekilde 1992 yılının Haziran ayında, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumiere, Orta Asya Cumhuriyetlerini ziyareti sırasında “Türkiye'nin Asya'da yeni bağımsızlarını kazanan ülkelerin kalkınması için geçerli bir model olduğu” yönündeki düşüncesini dile

getirmiştir (Mango, 1993, s. 726). Bahsi geçen Türk modeli Andrew Mango tarafından *“Türkiye Cumhuriyeti, liberal serbest piyasa politikaları uygulayarak, Batı ile ortaklaşa Batı standartlarına ulaşmayı amaçlayan laik, demokratik ve Müslüman bir ülke modelidir.”* ifadesiyle betimlenmiştir (Mango, 1993, s. 726). Bunun yanında birçok Türk politikacı- akademisyen ve yazarlar da Türk modelini desteklediklerini ifade etmişlerdir. Türk akademisyen olan Oral Sander de Türkiye Cumhuriyetini Orta Asya’ya model olabilecek potansiyelde görmüştür ve bunu *“...Onların Batı’yla organik bağ kurma, politik ve ekonomik modernizasyon için belli istekleri göz önüne alındığında, açık bir şekilde Kemalizm Türk Cumhuriyetler için fundamentalizmden daha iyi bir model olma durumundadır.”* sözleriyle desteklemiştir. SSCB’nin dağılmasını müteakip diplomatlar, akademisyenler ve basın Türk modelinden *“pazar ekonomisi, laik, çok partili sistem, Batı’yla işbirliği”* parametrelerini aynı anda içeren tek *“Müslüman”* ülkenin Türkiye olduğunu vurgulamışlardır. Dünya basını ve akademisyenlerde görülen bu söylemler, Türkiye’nin gündemini ve siyasetçilerin algısını hızla değiştirmiştir. Kısa süre içinde Türkiye, Orta Asya’daki devletlere sonrasında yerine getiremeyeceği ekonomik ve siyasi sözlerde bulunmuştur. Bağımsızlık kazanan bu devletlere karşı model olması hususunda ABD ve AB’nin desteğini almış fakat bu aşamada bölgede zaten gözü olan Rusya ve bölgenin komşusu olan İran ile rekabet içine girmiştir (Bal, 2000, s.2).

Türk modeli ilk defa Mustafa Kemal Atatürk tarafından 1923-1938 yılları arasında biçimlendirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti laik prensipler üzerine kurulmuş; saltanat-hilafet kaldırılmış; Batı ile ilişkiler kuvvetlendirilerek işbirliği geliştirilmiştir. Dolayısıyla Türk modelinin kriterleri böylelikle oluşturulmuştur.

21 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov da ülkesinin *“Türk modeli doğrultusunda ilerleyeceğini”* bildirmiştir. Özbekistan rejim muhalifi ve ERK Parti Başkanı Muhammed Salih de ülkelerine uyarlanacak modelin yalnızca Türkiye olduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuştur (Bal, 2000, s.4). Neticede, Amerika’nın da dahil olduğu Batı ülkeleri Türkiye’yi Orta Asya’ya model olma yolunda desteklemiş fakat ilerleyen zamanda desteğini geri çekmiştir. Orta Asya Türk devletleri de, yolun başında Türkiye ve Türk modeli fikrini benimsemişler bu fikre heyecanla yaklaşarak birtakım beklentilere girmişlerdir fakat bu ilgi de zamanla azalmıştır. Orta Asya devletlerinin bağımsızlık sürecinin ilk senelerinin ardından Batı’nın bu bölgeye stratejik

bakış açısına istinaden ilgisi artmıştır. Akabinde Batı ülkeleri ve Amerika, bölgeye yönelik ilk tahminleriyle Orta Asya politikalarını gözden geçirerek Türk modelini desteklemeyi sonlandırmışlardır. Aynı zamanda bu dönemde Özbekistan ile ilişkilerin bozulması, Türkiye'deki Özbek öğrencilerin geri çağırılması gibi olaylar görülmeye başlanmış, bu da Orta Asya politikası algısında olumsuz değişikliklere yol açmıştır.

Orta Asya Türk devletleri, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, ekonomilerinde yeni bir konfigürasyon düşüncesiyle ile planlı ekonomi sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapma kararı almışlardır. Türkiye için, toplumsal gelişimi ve yerleşik ekonomisi ile yeni devletler tarafından model ülke konumunda görüldüğü söylemleri yayılmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu devletlerde yapmayı planladığı yatırımların yanı sıra, serbest piyasa ekonomisine geçişlerini ivedileştirecek ortamın yaratılması konusunda da destek olması beklenmiştir. O dönemdeki hükümetler de, yeni cumhuriyetlerin bu fikrini örnek göstererek serbest piyasa ekonomisini sıkça savunmuştur. Fakat bu noktada, 1990'lı yılların başlangıcında Türkiye devleti enflasyon yükselmesi, dış borç ve terör gibi nedenlerle Orta Asya devletlerine destek sağlamakta sınırlı kalmaktadır. Türkiye bu ekonomik ve politik problemlere ilaveten Rusya'nın Orta Asya için nükseden milliyetçilik hisleri ile bölgeye olan ilgisinin artması ve bölge devletlerini kontrolünde tutmasına yönelik izlediği politikalarla karşılaşmıştır. Rusya, bağımsızlıklarını kazanan bu devletlere ve coğrafyalarına olan yakın ilgisini belli eden "Yakın Çevre Politikası"nı ilan etmiştir. Bu politikaya göre, Rusya'nın eski sosyalist devletlerde tarihi, askeri, iktisadi nedenlerden dolayı ayrıcalıklı bir aktör olması gerekmektedir (Kut, 1995, s.20). Bu nedenle Rusya, SSCB'nin dağılmasından hemen ardından bu bölgeye ithafen güncel politikalar yürütmeye başlamıştır. Bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletlerini tek bir çatı altında toplayamaya yönelik siyasi bir birlik olarak "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)" isimli bir topluluğun kurulması bu politikalarından en önemlisidir. BDT kurulmasını müteakip, Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna bu birlik altında bir araya gelen ülkeler olmuşlardır.

22 Ağustos 1990 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan'ı ilk tanıyan devlet 16 Aralık 1991 tarihinde Türkiye olmuştur. Bunun ardından Türkiye-Türkmenistan arasında üst düzey yetkililer arası ziyaretler artmaya başlamış, bu ziyaretlerin ardından eğitim, ticaret gibi konularda işbirliğini artırmaya yönelik anlaşmalar yapılmaya

başlanmıştır. Ayrıca Türkiye, Aşkabat'ın Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik Teşkilatı (AGİT) huzurunda tanınabilmesi için epey bir gayret göstermiştir. Akabinde 25 Mart 1992 tarihinde Türkmenistan'da açılan ilk büyükelçiliği açan devlet Türkiye'dir. 1991 senesi itibariyle iki devlet arasında yapılan anlaşmalardan büyük bir kısmı eğitim konusunda yapılmıştır. Ülkeler arasında yapılan diğer anlaşmalar eğitim ile güçlendirilmiştir. 1992 yılının Şubat ayında T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkmenistan Bilim Bakanlığı arasında eğitim konusunda işbirliği için temel esaslar belirlenmiştir. Yapılan işbirliği protokollerine istinaden Türkmenistan'da birçok Türk Okulu açılmıştır.

Türkiye, SSCB'nin dağılması döneminde Orta Asya devletleriyle alakalı yürüteceği politikada Kazakistan merkezli bir tutum belirlemiştir. Bunun tutumun Kazakistan merkezli olması; geniş coğrafyasının ve stratejik öneminden ziyade, bu devletin liderlik vasfından kaynaklanmıştır. Öyle ki, Kazakistan henüz bağımsızlığını ilan etmemişken bile Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal 15 Mart 1991 tarihinde Kazakistan ve Sovyetler Birliği düzenlediği ziyaret ve yapılan anlaşmalar, Türkiye'nin Kazakistan'a olan ilgisinin göstergesidir (Gündoğdu, Güler, 2017, s. 81). Turgut Özal'ın ziyaretine eşlik eden önemli gazeteciler vasıtasıyla Türk halkının belliginde "Kazakistan imajı" oluşmasında çok etkili olmuştur. Dönemin gazeteleri her iki devletin cumhurbaşkanının izahatına yer vermiştir. Nazarbayev, bağımsızlıklarının ilanının ardından ülkelerini ilk ziyaret eden devlet yetkilisinin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmasının kendileri açısından büyük değer taşıdığını beyan etmiştir (Milliyet, 16 Mart 1991).

16-19 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve 22-26 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Boranbayeva, 2014, s. 20). İki ülkenin ziyaretinin ortak noktası Türkiye'den destek beklentilerini alenen beyan etmeleri olmuştur. İslam Kerimov bu ziyaretinden sonra Özbekistan'ın çizeceği yol ile ilgili "...Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz.... Atatürk ilkeleri, bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir.... Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Nu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade ekonomik birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz." açıklamalarını yapmıştır (al Jazeera Türk, Ekim 2017). Asker Akayev ise ziyareti sonrasında Türkiye için "sabah yıldızı" benzetmesini yapmıştır. Bu devletler, global olarak tanınmalarında

ve sürdürülebilir bağımsızlıklarının desteklenmesinde Türkiye devletinin desteğine büyük anlamda ihtiyaç duymuşlardır. Türkiye bir bakıma İsmail Gaspıralı'nın “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” şiarını kendisine meşale edinerek söz konusu ülkelerle iş birliği arayışı içerisine girmiştir (Winrow, 1995, s. 14). Böylelikle, 28 Şubat – 6 Mart 1992 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bütün Türk devletlerini, ardından 27 Nisan – 3 Mayıs 1992 tarihleri arasında, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel Orta Asya'yı ziyaret ederek, bu esnada işbirliklerinin geliştirilmesi mevzusunda karara varılmıştır ve buradaki yeni devletlerle diplomatik ilişkileri bu şekilde başlatmıştır.

1992 yılında, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal inisiyatifi ile Ankara'da, Türk devletleri arasında siyasal dayanışma ve geniş kapsamlı işbirliğinin olgunlaşması ve bu ülkeler arasında entegrasyonun güçlü temellerinin oluşturulması amacıyla “Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi” ismiyle zirveler süreci başlatılmıştır. Bu sürecin başlangıcı olan ve Türkiye'nin büyük beklentilerine ev sahipliği yapan ilk zirve 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleşmiştir. Beş devletin Ankara'da büyükelçiliklerini açmasıyla gelişen bu zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov katılmıştır. Açılış konuşmasını yapan Özal, Türk dili konuşan devletlerin iyi bir birliktelik yakalaması koşulunda 21.yüzyılda yükselişe geçip kuvvetleneceği bir dönem yaşanacağı vurgusunu yapmıştır. Bu bağlamda Özal, İslam Kerimov'un da dile getirdiği “Ortak Pazar” söylemine dayanarak, kuvvetli birlik kurulması ve Türkçe konuşan devletler arasında ekonomik ilişkilerin ilerlemesi için önündeki pürüzlerin kaldırılmasıyla gümrük rejimlerinin kolaylaştırılması gerektiği düşüncesinden bahsetmiştir. Bununla birlikte Özal, Türk Yeniden Yapılandırma ve Yatırım Bankası'nın kurulması inisiyatifinde bulunmuştur (Bişkek Bildirisi, 12.4.2018). Fakat bu zirve Türkiye açısından hayal kırıklığı ile neticelendirilmiştir. Türk devletleri, Türkiye tarafından hazırlanan ilk bildiri metnini onaylamamıştır. Bunun bildiride yer alan kati taahhütler yerine, bölgesel emniyet tedbirlerinin artırılması, düşünce farklılıklarından meydana gelen olayların önüne geçilmesi adına çözümler üretilmesi, iletişim, eğitim, kültür konularında iş birlikleri yapılması gibi daha somut olmayan bildiriler ile Ankara Bildirisi imzalanmıştır (Turan, 2004, s. 266). Dolayısıyla sonuç bildirisinde bu ülkelerin ilişkilerinde “içişlerine müdahale etmeme” ve “eşitlik” ilkesine

özen gösterilecek, demokrasi, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisi ilkelerinin esas alınacağı vurgulanmıştır. Bu ilk bildiri metninin onaylanmaması konusunda, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in dış politikasını; "farklı halk ve ülkelerle ilişkilerini koparmadan, Türkiye ve Türkçe konuşan devletlerle ilişkilerini kuvvetlendirme" ilkesine dayandırılmıştır (Nazarbayev, 1997, s. 201). Sovyetler Birliği dağıldığında Kazakistan halkının büyük bir bölümünü oluşturan etnik kökenin Ruslar olduğu göz önüne alındığında, Nazarbayev'in farklı halk ve ülke olarak Rusya'dan bahsettiği düşünülmektedir. Rusların tarihi yaklaşımlarındaysa Türkler & Türkiye farklı halk ve ülke olduğu idrak edilmiştir. Bu nedenle ki Rus araştırmacılar, Türkiye'nin Türkçe konulan devletlere karşı izlediği dış politikayı Pan-Türkçülük⁴ ile önyargılı yorumlarda bulunmuşlardır.

Ankara'da toplanan ilk zirvede gözler önüne serilen realist tablo, Türkçe konuşan devletlerarasındaki entegrasyonun büyük bir ivmeyle hızlıca sağlanamayacağını ve uzun süreli dönemi kapsayan ortak stratejik bir karar ile planlı ve ölçülü politikalarla sağlanabileceğini göstermiştir. Turgut Özal döneminde, eğitim, haberleşme, ulaşım vb. dallarda karşılıklı bağlantılar ilerletilmeye çalışılmıştır. Kültür merkezleri ve okulların açılması ile Diyanet Vakfı eylemleri devlet vasıtasıyla desteklenmiştir. Ayrıca öğrenim gören öğrencilere burs verilmesi ve karşılıklı öğrenci kabul projeleri tasarlanmıştır.

Ancak bu projeler, tasarı sürecindeki hatalar ile ekonomik elverişsizliklerden ötürü hayata geçirilememiştir. Bunlara ilaveten 1992 yılında başlıca amacı Türkçe konuşan devletlerin yapılanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan TİKA ve 1993 yılında Kafkasya ile Orta Asya'ya yönelik programların yer aldığı TRT-Avrasya kanalının kuruluşu bu yılların ender başarılarından sayılmaktadır.

21-23 Mart 1993 tarihleri arasında, Türkiye devlet adamı ve siyasetçisi Alparslan Türkeş önderliğinde tarihte ilk kez Antalya'da Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı düzenlenmiştir (Milliyet, 22.3.1993). Bu kurultayın amacı ise; yalnızca Türk devletleri arasında değil, Türk Cumhuriyetleri arasında da dostluğu güçlendirmek ve işbirliği ilişkilerini geliştirmektir. Bu bağlamda yeni dünya

⁴ Pan-Türkçülük: "Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya çıkan ve Türk tarihinin araştırılmasını, Türk kültürünün incelenip geliştirilmesini, zenginleştirilmesini, Türkler arasında kültür birliğinin kurulmasını, sömürgeci devletlerin saldırılarına karşı bütün Türklerin ve Türk ülkelerinin savunulup korunmasını, Türklüğün yükselmesini amaç edinen fikir akımı, Türkçülük"tür.

düzeninde pozitif gelişmelerin yaşanacağı, tüm devletlerin birbirlerinin bağımsızlıklarına saygı göstereceği, genel anlamda sevgi-saygı ve güvenin sağlanarak ortak refaha ulaşılabilir olunacağıdır. Bu kurultayın önemli başka bir özelliği de, tüm kardeş, dost ve komşu ileri ve sanayileşmiş ülke temsilcilerinin toplantıya çağrılmış olmasıdır. Bu toplantıya Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başkan Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey, Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Asker Akayev, K.K.T.C. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı İslam Kerimov, Türkmenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov ve özerk cumhuriyetler ile bu toplulukların temsilcileri katılım göstermiştir (Bildiri, 12.4.2018). Üç gün süren kurultay sonucunda, Türk Devlet ve Topluluklarının hem kendi aralarındaki ilişkilerde hem de komşu & diğer ülkelerle olan ilişkilerinde, egemenliklerine karşılıklı saygı gösterilmesi, İç işlerine karışılmaması, anlaşma ve görüşmelerin eşitlik ilkesi temelinde yapılması, anlaşma ve ilişkilerde tarafların eşitliği ile eşit müzakereci olunması prensipleri benimsenmiştir. Ayrıca Kurultayın her yıl, aynı tarihlerde bir Türk Devletinde tekrarlanması görüşü de kabul edilmiştir (Bildiri, 12,4.2018).

Turgut Özal'ın ekonomi ağırlıklı dış politikasının yapıtaşı; Orta Asya devletleri ile Türkiye'nin bir arada toplanmasıyla "Türk Birliği" oluşturulmasıdır. Fakat 17 Nisan 1993 yılında Turgut Özal'ın vefatıyla birlikte Türkiye, gerek terör olayları gerekse koalisyon hükümetleri konularına yönelmiş ve Orta Asya Türk devletleriyle olan ilişkilerine daha az değer vermeye başlamıştır. Bilhassa 1999 Aralık ayında Türkiye'ye AB aracılığıyla "Aday Ülke" statüsünün verilmesi, Ankara'nın bu dönemdeki en mühim dış politikası haline gelmiştir. Bu süreçte Kafkasya ve Orta Asya, Türkiye'nin dış politikasında ihmal edilmeye başlamıştır. Bu durum, dış politikanın parti kampanyaları ve söylemlerin yörüngesinde kaldığının göstergesidir.

1993-1995 yılları arasındaki dönem, Orta Asta devletleriyle olan ilişkilerde hayal kırıklığının yaşandığı dönemdir. 1991-1993 yılları arasında kaydedilen ilerlemenin ardından Türk devletlerinin bir tanesi bile Türk Kurultaylarının kendi topraklarında yapılmasını istememiştir. Böylelikle 1993 yılı Ekim ayında Bakü'de yapılması tasarlanan "Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi" Rusya'nın da engellemesi ile yapılamamış olup, 1994 yılı Ekim ayında İstanbul Zirvesi olarak yapılmıştır. Bu

gelişmelerle birlikte Türk devletlerinin Türkiye'yi "büyük ağabey" olarak tanımak istemedikleri yinelenmiştir. Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını ilan ettiklerin ilk yıllarda olduğu gibi, 1993-1995 senelerinde de Türkiye'nin bu devletlere rol model olması yeniden gündeme getirilmeye çalışılsa da Türk devlet modeli; demokratik, batıcı, hukuka bağlı, laik, kimlik inşa sürecinde başarılı olması niteliklerine sahip olmasına rağmen Türk devletlerine örnek olamamıştır. Bunun bir nedeni de; Türkiye'nin planladığı politikaların ekonomik açıdan ülkeyi zorlamasıdır. Dolayısıyla bu devletler için, Türkiye'nin rol model olmasını uygun olmadığı meydana gelen gelişmelere bağlı olarak belli olmuştur.

18-19 Ekim 1994 yılında düzenlenen İstanbul zirvesi, ilk düzenlenen Ankara zirvesine kıyasla daha olumlu geçmiştir. Zirvenin toplanmasından önce Rusya bu zirveden kaygılandığını, iştirakçi devletlere Pan-Türkçülük duygusundan etkilenmemelerine yönelik bildirimde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel böyle bir kaygının olmaması gerektiğini, Türkiye'nin Pan-Türkçülük politikası gibi bir hedefinin olmadığını fakat kardeş devletler olması nedeniyle bu bölgeye ilgisiz kalamayacağını dile getirmiştir. Nitekim Rusya devleti 21 Ekim 1994 tarihinde BDT zirvesini tanzim ederek "Türki Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi"ne duyduğu endişeyi belli etmiş ve bu bölgeden vazgeçmeyeceği mesajını vermiştir. İstanbul Zirvesi'nin sonunda yayınlanan bildiri metnine göre işbirliği yapılacak alanlar ve dayanışma ölçüleri belirlenmiştir. Bilhassa ülke sınırlarına saygı duyulması, bağımsızlık, egemenlik ve eşitlik ilkeleri vurgulanmıştır. Ek olarak, en yakın zamanda en ekonomik çözüm ile petrol & doğalgaz boru nakil hattının kurulması ile Türkiye üstünden Avrupa ve Akdeniz'e nakledilmesi, ticaret ağının geliştirilerek ülkeler arası işbirliği ile İpek Yolu'nun canlandırılması, ülkeler arası ulaşımın geliştirilmesi, kültür, eğitim ve dış ilişkiler bakanlarının arasında periyodik olarak toplantılar yapılması kararları da alınmıştır. Fakat uygulama aşamasında yine de pasif kalmıştır. Orta Asya devletleri dış politikalarını, Türkiye'nin desteği ile genç ve dinç kadrolar yetiştirmek, bağımsızlıklarını kuvvetlendirerek Sovyet ruhundan arınmak ve kendi tarihi benliklerine kavuşmak üzerine güçlendirmişlerdir. Zirve sonucu özetle bu devletler Türkiye'nin destekleriyle küresel ve bölgesel teşkilatlarla münasebetlerini ilerleterek dünya çapındaki tanınırlıklarını artırmaya çalışmışlardır. Bu Zirvede, Ankara zirvesine kıyasla daha cesur kararlar alınmıştır.

Rusya, 21-23 Mart 1993 tarihlerinde Antalya’da yapılan Türk Kurultayını eleştirmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından sert bir şekilde dile getirilen açıklamalar, Moskova’nın bu zirvelere karşı bir hayli tepkili olduğunu göstermiştir. Turgut Özal’ın vefatından sonra Türkiye Cumhurbaşkanı seçilen Süleyman Demirel, bu denli sert bir tepki gösteren Rusya için “Kimseyle polemiğe girecek değilim. Bağımsız demek, istediğini yapan demektir? Bunlar kardeş cumhuriyetlerdir. Kimsenin tedirgin olmasına gerek yok” söylemiyle yanıtlarken, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ise “Böyle bir iş için Rusya’dan izin alacak değiliz.” Sözleriyle Rusya’dan gelen ağır tepkiyi aynı dil ile yanıtlamıştır. Rusya’nın zirvenin hemen ardından “Bağımsız Devletler Topluluğu Üyeleri” ile bir toplantı düzenlemesi de yine zirveye gösterilen bir tepki niteliğinde olarak değerlendirilmiştir (Altınoluk, 1994, s. 12).

Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi’nin üçüncü toplantısı, 18-19 Ekim 1994 tarihinde İstanbul Zirvesi’nde alınan karara istinaden 27-29 Ağustos 1995 tarihinde, Kırgızistan’ın başkenti olan Bişkek’te düzenlenmiştir (Bildiri, 14.4.2018). Ankara ve İstanbul Zirvelerinde alınan karar hükümlerinin geçerliliği teyit edilmiştir. Genel hatlarıyla bu zirvede; haberleşme, kültür, eğitim, ticaret, bilim alanlarına yönelik ilerlemelerin geliştirilmesine ve bölgesel stabilizasyon ile güvenlik alanlarında işbirliği çalışmalarının yapılması vurgulanmıştır. Bu bağlamda ilk iki zirvede ele alınan konuların önemi, yeniden teyit edilmeleriyle görülmektedir. Bişkek Zirvesi’nde dikkat çeken bir konu da Özbekistan ve Türkmenistan devletlerinin bu zirveye karşı görüşlerini dile getirmeleri olmuştur. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov 1994’te kurulan Orta Asya Ekonomik Topluluğu’na⁵ dikkat çekerek, Tacikistan ve Türkmenistan’ın da bu birliğe katılım sağlamalarını önermiştir. Kerimov, üçüncüsüne katılım sağladıkları “Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi” vasıtasıyla kendi aralarındaki ekonomik münasebetlerini ilerletilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kerimov’un bu zirveye olan görüş değişikliği nedeni, Türkiye-Özbekistan arasında 1994 yılının ilkbahar mevsiminde yaşadığı gerginlikten Türkiye’ye sığınması ile başlamıştır. Muhammed Salih’in iadesi için Türkiye’ye resmi başvuru yapan Özbek hükümetinin bu başvurusu olumsuz yanıtlanmıştır. Akabinde Özbekistan Ankara’daki Büyükelçi’sini geri

⁵ Orta Asya Ekonomik Topluluğu; bağımsızlık kazanmalarının ardından karşılaştıkları, başta ekonomik nedenler, ortak sorunlar sebebiyle 30 Nisan 1994’te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin sağlamlaştırılması amacıyla “üçlü ittifak” olarak adlandırılan tek ekonomik bölge kurulmasına yönelik imzalanan anlaşma neticesinde kurulmuştur.

çekmiştir. 24 Haziran 1994 tarihinde Kerimov, Salih'in kendi ülkesine iade edilmesine yönelik diplomatik görüşmeler için Ankara'yı ziyaret etmiş, fakat Türkiye bu talebi yine olumsuz yanıtlamıştır. Fakat Türkiye sınırları içerisinde Salih'in hiçbir siyasi faaliyetine izin verilmeyeceğini ortaya koymuştur (Aydın, 2007, s.352). Böylece Özbekistan Ankara Büyükelçi'si görevine geri dönmüştür. 1994-Ekim ayında Salih'in Almanya'ya geçmesiyle birlikte Türkiye-Özbekistan arasındaki gerginlik son bulmuştur.

Ankara (1992), İstanbul (1994) ve Bişkek (1995) Zirvelerinin muvaffakiyet ile gerçekleştirilmesi ve devlet yetkilileri tarafından iştirakin sağlanması, Orta Asya Türk Devletlerinin bağımsızlık temelinde attıkları önemli bir adımdır. Siyasal bağımsızlığın akabinde ekonomik bağımsızlığın da sağlanabilmesi için Türkiye'den gelecek yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bölgesel nitelikte güç etmeni olan Türkiye'nin, bölgeyle ekonomik ilişkilerini kuvvetlendirmesi, bölgesel bütünleşme yönünde atılan önemli bir basamaktır. Ekonomik alanda işbirliğinin ilerletilmesi açısından ulaşım, bankacılık, haberleşme dallarındaki iletişimlerde de ilerleme kaydedilmesi önemli olmuştur. Türkiye ve Orta Asya Türk Devletleri arasında kurulacak ekonomik işbirliğinin temeli, bu yeni devletlerin piyasa ekonomisine entegrasyonu, yer altı-üstü kaynakların işlenmesi, stabil konumdaki sanayinin ileri teknoloji ile desteklenerek üretim faaliyetlerinin artırılması hedefidir. Bundan dolayı farklı firma / kuruluşlar vasıtasıyla bu ülke sınırlarında "Joint Venture (Ortak Girişim)" yatırımlarının yapılmasına gereksinim duyulmuştur.

Fakat 1995 yılı itibariyle, Türkiye'nin Orta Asya bölgesine istinaden yaptığı açılımlarda yetersizlikler ortaya çıkmış, aynı zamanda buradaki devletler taleplerinin Ankara tarafından yetersiz karşılandığı düşünülmüştür.

Yıllık olarak yapılması planlanan bu zirve toplantıları 1995 yılından itibaren kimi zaman hiç toplanamamış, kimi zaman eksik katılımcılarla toplanabilmiştir. Bilhassa Özbekistan ile Türkmenistan, bu zirve hakkındaki tavrında büyük gönülsüzlük sergilemiştir. Özbekistan'ın bu tutumu, Türkiye ile ilişkilerine olumsuz yansıyan Muhammet Salih krizine dayanmıştır. Fakat Türkmenistan, Türkiye ile arasında bir sorun olmamasına rağmen tarafsız politikası gereği tarafsızlık statüsünde olmasına dayanarak zirve toplantılarına katılım sağlamamaya başlamıştır.

1995-2001 yılları arasındaki dönemde Türkiye, milli güç sıgasını daha iyi analiz ederek Orta Asya bölgesinde daha realist tavır sergileyen Rusya ve Çin'in bölgedeki kazançlarına razı olduğunu gösteren bir politika seyretmeye başlamıştır. Batı ülkelerinin desteğiyle Türkiye, Orta Asya devletlerine yönelik model olma yaklaşımını iyice benimsemiş, bu yaklaşımı zamanla "ağabeylik" kavramına dönüşerek, bu devletlere müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Bu kavramdan hoşnut olmayan bölge devletleri, bu ilişkiden uzaklaşmaya başlamıştır. Ayrıca Ankara, aynı dönem içerisinde kendi güç kapasitesine dayalı daha yakın bir coğrafya olan Kafkaslara ve bu sebeple enerji nakil hatlarına ayırmaya başlamıştır. İlaveten Türkiye içinde yaşanan koalisyon hükümetlerinin ayrı bakış açıları ile yaşanan siyasi ve ekonomik krizler sebebiyle Orta Asya bölgesine odaklanamamıştır.

1995 yılından itibaren, TİKA bölgeye yönelik aktivitelerini yoğunlaştırmıştır. Bu bağlamda özellikle eğitim ve kültürel anlamda işbirliğine yönelik, bölgede okullar ve kültür merkezleri açılmıştır. Ek olarak Türk devletlerin vatandaşlarına, Türkiye'de yükseköğrenim görebilmelerine yönelik burslar verilmiştir.

Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nin beşincisi 9 Haziran 1998'de Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Astana'da toplanmıştır. Katılımcılar; Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Türkmenistan Meclis Başkanı Sahat Muradov olmuştur. Katılımcılar arasında dikkat çeken nokta, Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı'nın değil, Meclis Başkanı makamıyla katılmasıdır. Ankara, İstanbul, Bişkek ve Taşkent bildiri metinlerinin geçerliliği teyit edilmiştir. Bu zirvede, Türk Dili konuşan devletlerarasındaki işbirliğinin Ankara Bildirisi'nin imzalanmasına müteakip altı yıl içinde farklı alanlarda ileriye dönük ve dinamik bir şekilde gelişmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Ayrıca; TKDZS Tüzüğü kabul edilerek Dışişleri Bakanları bu çalışmaların denetimine yönelik görevlendirilmesi, bu zirvenin Kazakistan başkenti takdimiyle aynı tarihte gerçekleştirilmesi göz önüne alınarak Kazakistan'da yaşanan gelişmelerin desteklendiği teyit edilmesi, İpek Yolu'nun canlandırılması programına yönelik ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi, katılımcı devletlerin kendi ülkelerindeki zengin doğal kaynaklarının çıkartılmasına ve dünya pazarlarına sunulmasına yönelik projelerin gerçekleştirilmesi, Avrupa-Kafkasya-

Asya ulaştırma tünelinin geliştirilmesine yönelik destek verilmesi, Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan'ın entegrasyon süreçlerinin geliştirilmesine yönelik çabalarının desteklenmesi, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki uyuşmazlığın BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ve AGİT Lizbon Zirvesi'nin üç ilkesi çerçevesinde barışçıl yollardan çözümünün vurgulanması ve sınır tanımayan terörizm, köktendincilik ve bölücülükle mücadele nedenleriyle uluslararası işbirliğinin artırılması bu zirvede alınan diğer kararlar olmuştur (Bildiri, 12.4.2018).

Özbekistan ve Türkmenistan'ın, Astana Zirvesi'nden sonra Zirve toplantılarına alakaları azalmış olup, gelecek zirvelerde devlet başkanları makamında temsil edilmemişlerdir. Özbekistan'ın tavrının nedeni Türkiye ile ilişkilerinde yaşanan gerginliğe dayanmaktadır. 1994 yılında Muhammed Salih nedeniyle başlayan bu gerginlik, aynı sene içerisinde Salih'in Almanya'ya gitmesine müteakip son bulmuştur. Fakat Salih, 2 yıl boyunca Almanya'da kalmasının ardından 1996 yılında Türkiye'ye yeniden dönmüştür. Bu olay, Özbekistan'ı rahatsız etmiştir. Akabinde Özbekistan-Türkiye ilişkilerinde yaşanan bu olumsuz olay bir buhrana dönmüştür. Özbekistan, kendi ülkesinde yatırım yapan Türk yatırımcılara yönelik bürokratik maniler öne sürerek yasaları bozduğunu öne sürdüğu 21 Türk firmasının çalışma izinlerini iptal etmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'de eğitim gören öğrencilerini de geri çağırmıştır (Aydın, 2007, s. 355)

1996 yılının Ocak ayında Evgeniy Primakov'un Rusya Dışışleri Bakanı olarak göreve gelmesinin ardından, Rusya dış politikasında değişimler yaşanmıştır. Bu çerçevede Rusya'nın yakın coğrafyasına yönelik faal bir dış politika izleyerek; 1990'lı senelerin başlangıcında kaybedilen itibarın yeniden kazanılması ve Avrasya'da ABD tesirini ve gücünü azaltmak amacıyla bölgedeki güçlerle birleşip ittifak kurma bu politikasının temeli olmuştur. Rusya'nın bu dış politikası nedeniyle, Türk Dili Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'ne olumlu bakmadığı kanaatine varılmaktadır. Nitekim 1999 senesinde Rusya-Orta Asya ilişkileri depreşmiştir. Çünkü 1996 yılı Eylül ayında Kabil'in Taliban tarafından ele geçirilmesiyle Orta Asya'nın stabilizasyonunun bozulabileceği kuşkusu, Rusya'yla beraber bölgedeki devletleri de oluşabilecek tehlikelere karşı birlikte davranmaya sevk etmiştir. 1999 yılının son çeyreğinde Taliban ve Özbekistan İşlam Hareketi arasındaki münasebet ilerleyerek ikisi birlikte Tacikistan üzerinden Kırgızistan'a gelerek faaliyetlere başlamışlardır. Bu olay, Orta Asya

ülkelerinin güvenlik manasında kaygılanmasına neden olmuştur. 1999 yılı Ağustos-Eylül aylarında köktendinci teşkilatlar, Kafkasya'nın kuzeyince aktif eylemlere başlayarak Rusya'nın güvenlik alanına yüksek düzeyde önem vermesine sebep olmuştur. Buna ilaveten, 16 Şubat 1999 tarihinde, Taşkent'te köktendinci teşkilatların altı ayrı konumda bomba patlatmayı düzenlemeleri, Özbekistan ile Rusya'nın aralarında emniyet konusunda işbirliği geliştirmesine neden olmuştur. Özetle, Orta Asya bölgesindeki köktendinci teşkilatların eylemlerini harekete geçirmeleri ve bölgedeki devletlerin laik düzene tehdit olarak görülmesi Rusya'nın bu bölgeye karşı politikasını aktif hale getirmiş ve Orta Asya devletlerinin emniyet konusunda Rusya'yla işbirliğinin ilerlemesini sağlamıştır.

3.3. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI - TÜRKSOY

Türk dünyasının UNESCO'su olarak tanımlanan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), (TÜRKSOY Resmi İnternet Sitesi, <https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about>) 12 Temmuz 1993 tarihinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin Kültür Bakanlarının Almatı'da imzalamış olduğu "Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma" ile kurulmuştur. (Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703973.pdf)

TÜRKSOY'un kuruluş amacı kurucu anlaşma metninde;

- Türk kökenli ve Türk dili konuşan, Türk ülkeleri ve halkların birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamak,
- Türk kültürünün, tüm insanlık medeniyetinin oluşmasında önemli bir yer tuttuğunu ve Türk dili konuşan ülke ve halkların kültür ve sanatının korunması, yeniden canlandırılması ve gelişmesinin gerekli olduğunu göz önünde bulundurarak,
- Ülkelerin gelecek kuşaklarına milli kültürün esaslarını öğretmek ve böylece karşılıklı dostane temaslar sağlamak amacıyla,

Olarak tanımlanmıştır. (Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703973.pdf)

TÜRKSOY'un ilk Genel Müdür'ü Polat Bülbüloğlu, TÜRKSOY'un kuruluş sürecini şu şekilde anlatmaktadır: “1992 yılı baharı...Sovyet sonrası mekanında başlayan milli bağımsızlık ve manevi uyanış hareketi. Yeni dünya düzeni içinde ülkelerimizde atılan ilk cesur adımlar. Halklarımızın ulusal kimlik arayışları. Geçmişe geleceğin penceresinden bakmak, onu doğru kavramak meyilleri. Yüz yıllar süren ayrılığın ardından güç kazanan kardeşlik temasları. Ve bütün bu karmaşık, ağırlı olaylar içinde... Türk dünyası Kültür Bakanlarının bitmek bilmeyen sohbetleri, dostça paylaşılan düşünceler, sorular ve cevaplar, ümitler ve planlar...”

(“TÜRKSOY Genel Müdürü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Polat Bülbüloğlu'nun 10. Yıl Konuşması”, TÜRKSOY Onuncu Yıl, TÜRKSOY Yayın No:28, Ankara, 2006, s. 38.)

Purtaş, TÜRKSOY'un gelişimini iki döneme ayırmıştır. 1993-2008 yılları arası dönemde TÜRKSOY'un faaliyetleri daha çok üye ülkelerde yoğunlaşmış, karşılıklı tanışma ve tecrübe alışverişine önem verilmiştir. Kazakistan eski Kültür Bakanı Düsen Kaseinov'un başkanlığı devralması TÜRKSOY'da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemin özelliği; Türk kültürünü dünyaya tanıtmaya yönelik Avrupa ülkelerinde, ABD'de ve İslam ülkelerinde etkinlikler düzenlenmesi, TÜRKSOY faaliyetlerinin üye ülkelerin sınırlarını aşması olmuştur. (Kültürel Diplomasi ve TÜRKSOY, Prof. Dr. Fırat Purtaş, http://mekam.org/mekam/kulturel-diplomasi-ve-turksoy#_ftn4)

3.4. TÜRK İŞBİRLİĞİ KOORDİSYON AJANSI - TİKA

1990'lı yılların başında, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Türk devletlerinin değişim-uyum ve kalkınma ihtiyaçlarına yönelik eğitim, ticaret, sağlık, enerji ve benzeri alanlarda destek vermek amacıyla 27 Ocak 1992 kurularak faaliyetlerine başlayan, uluslararası teknik yardım teşkilatı olarak kurulmuştur. Bu bağlamda;

- Türkiye çıkarlarını gözetererek; kalkınma gereksinim ve amaçlarının diğer devletlerle yapılabilecek işbirliği ve destek konularının belirlenmesi,
- Belirlenen konulara yönelik gerekli programların yapılması ve projelerin hazırlanması,
- Yardımda bulunulan ülkelerin bağımsız devlet konstrüksiyonunu güçlendirilmesi,
- Gelişmekte olan ülkelerle ticari, finansal, teknolojik, eğitim gibi konularda birlikte hareket etme planları oluşturulması TİKA'nın amaç ve görevleri olarak belirtilmiştir (TİKA Faaliyet Raporu, 2007).

İlk kurulduğu yıllarda TİKA'nın temel amacı dönemin şartları gereği; bağımsızlıklarını yeni ilan eden devletlerin bağımsızlık yapılanmasının sağlıklı oluşumu, sosyal altyapısının güçlendirilmesi, teknik altyapıdaki noksanların giderilmesi olmuştur. TİKA'nın kuruluş senesi ve sonraki yıllara bakıldığında, kurulma amaçlarına yönelik faaliyetlerini gerçekleştirmek için yeterli kaynak bulmuş olsa dahi kamu diplomasisi alanında, yani sesini duyurmada yetersiz kalmıştır.

1992-2003 yılları arasında TİKA, totalde 2506 proje gerçekleştirmiştir.

Bölge devletlerinin iktisadi, toplumsal ve siyasi yönden enternasyonal sistemle entegrasyonunu sağlamanın temel yolu insan kaynaklarının geliştirilmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda TİKA, kamu kurum-kuruluşlarındaki çalışanların ve öğrencilerin eğitimini içeren projelerin üzerine düşmüştür.

İşbirlikçi kurum olan Milli Eğitim Bakanlığı desteğiyle, "10.000 Öğrenci Projesi" çerçevesinde 1500 Kosavalı ve Letonyalı öğrencilere üniversite eğitim-öğretimleri sürecinde 1992-2004 yılları arasında eğitim desteği sağlanmıştır. Eğitim altyapısının kuvvetlendirilmesi amacıyla 45 eğitim yuvasının fiziki şartlarında iyileştirme yapılmıştır. 13 farklı ülkede 21 tane Türkoloji bölümü açılmıştır.

Mesleki eğitimlere de ağırlık verilerek bu kapsamda devlet yönetiminin kuvvetlendirilmesi, eğitim personelini, yatırım-ticaretin geliştirilmesi ve sektörlerin geliştirilmesi amaçlarıyla toplamda 9411 uzman yetiştirilmiştir.

Ortak kültür bilincinin uyandırılarak, kültür değerlerinin ortaya çıkarılması amacıyla projeler oluşturularak seri şekilde uygulanmıştır. Bunlar;

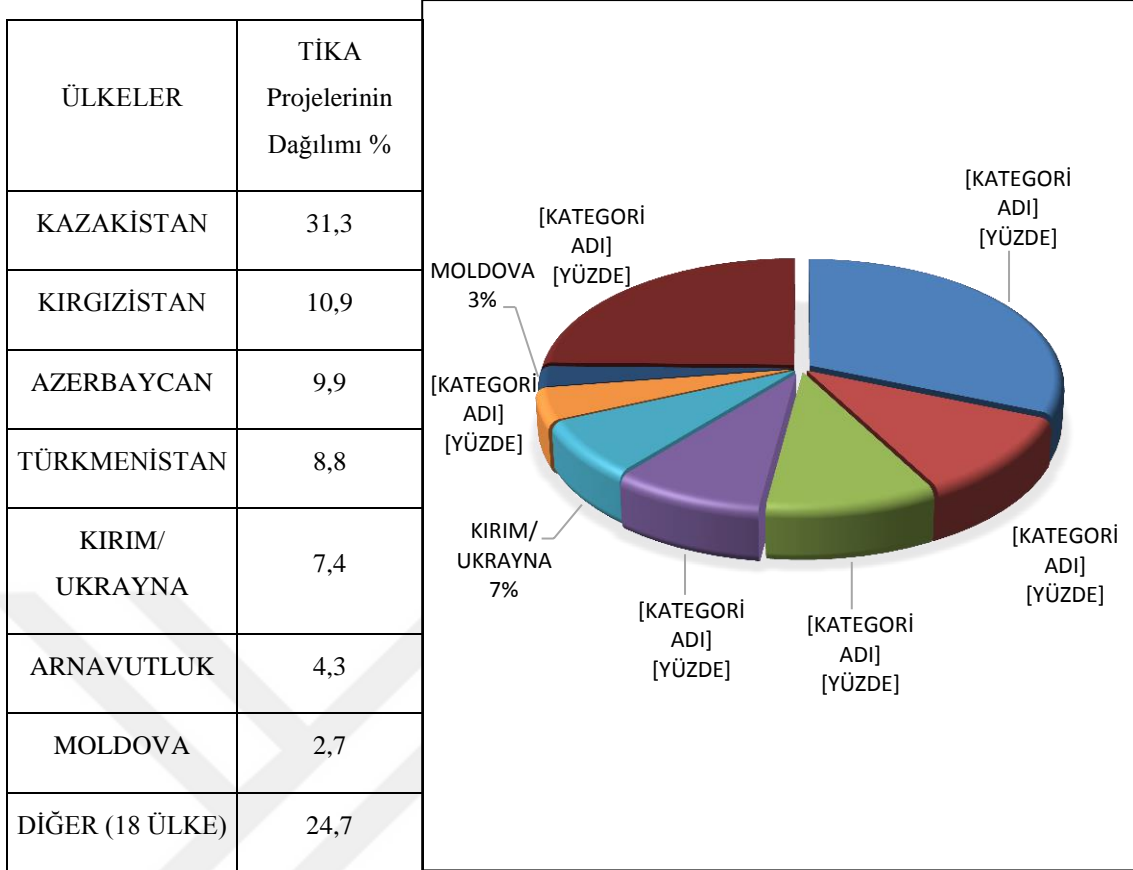
- Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin Restorasyonu (Kazakistan): Türk-İslam tarihinde mühim bir yeri olan 600 yıllık Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin yenilik çalışmaları 8 yıl süren bir süre sonunda tamamlanmıştır. Bu projenin yaklaşık bedeli 17 milyon dolar olarak, günümüz kültürüne kazandırılmıştır.
- Türkçe Eser Kütüphanelerinin Kurulması: Bosna-Hersek, Türkmenistan, Moldova Cumhuriyeti Gökoğuz Özerk Bölgesi'nde olmak üzere totalde üç tane Türkçe eser kütüphanesinin kurulumu desteklenmiştir. Bu kütüphaneler, Orta Asya'da mühim bir gereksinim olan Türkoloji mezunlarının Türkçelerinin geliştirilmesi konusunda etkili olmuştur.

Ortak dil ve kültür beraberliğinin ilerlemesi, TRT yayınlarının daha rahat izlenebilmesi ve bölgesel ölçekte radyo-televizyon tesirinin artırılması amacıyla Medya Teknik Yardım projeleri geliştirilmiştir.

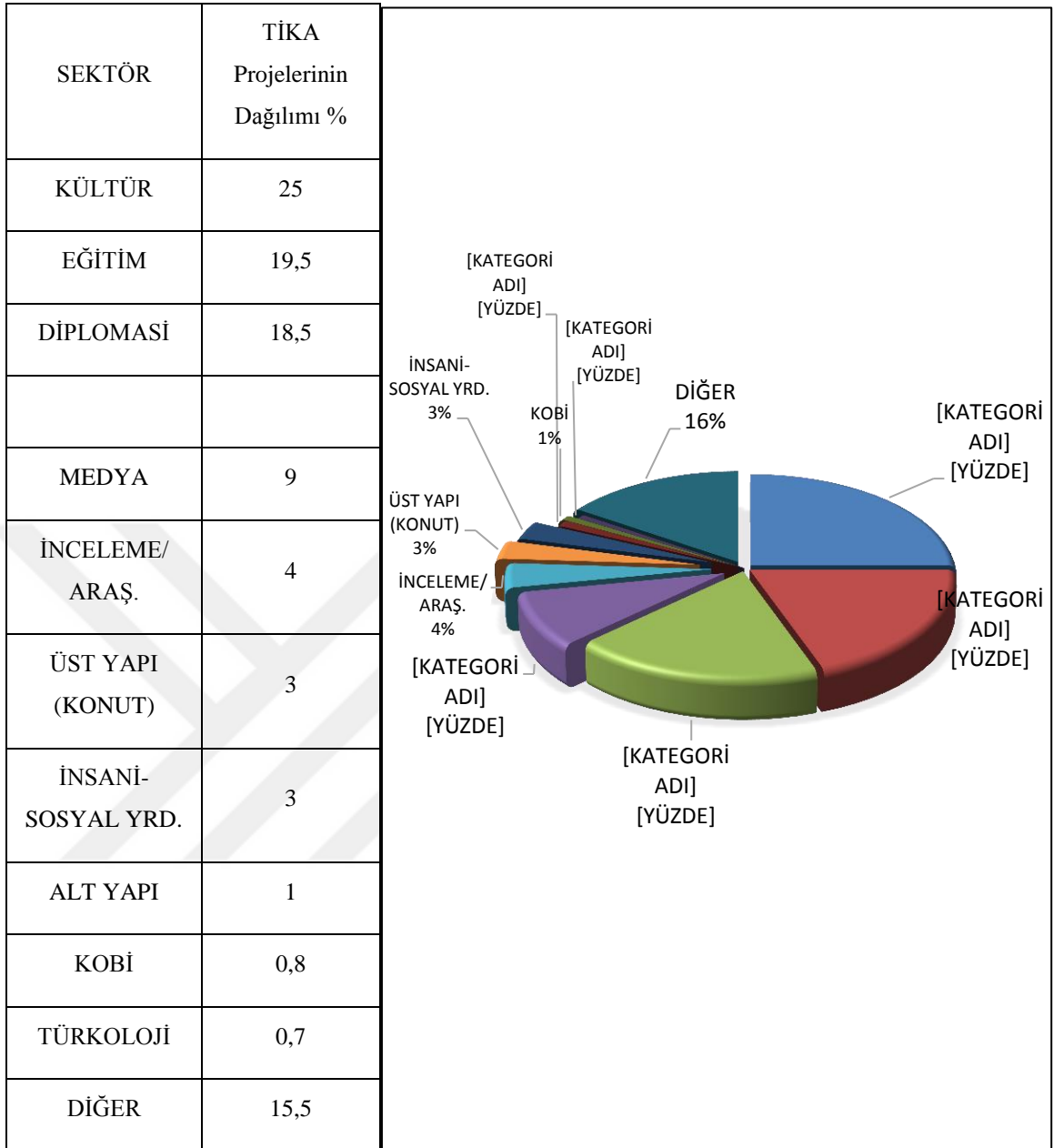
Türkmenistan ve Kırgızistan Cumhuriyetlerinde karayolları için temel plan hazırlanarak ilgili devletlere teslim edilmiştir.

Kırım'da 3.808 adet Tatar çocuk sağlık taramasından geçirilerek, Kırım göçmenlerinin dertlerinin azaltılarak sağlık sorunlarına çözüm aranmıştır.

1992-2003 yılları arasında gerçekleştirilen proje ve faaliyetlere yönelik ayrılan kaynaklar göz önüne alındığında TİKA projelerinin ülkesel dağılımı (Tablo 3 ve Grafik 1) ve sektörlerin TİKA projeleri içindeki dağılımı (Tablo 4 ve Grafik 2) aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir. (TİKA Faaliyet Raporu,s.26, http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2004/2004%20TIKA_Faaliyet.pdf)

Tablo 3 ve Grafik 1: TİKA Projeleri Ülkesel Dağılım

Tablo 4 ve Grafik 2: Sektörlerin TİKA Projelerindeki Dağılımı

Teknik yardım projelerinin ülkeler bazındaki değerlendirmesine göre öncelikli ülkelerin sırayla Kazakistan (%31,3), Kırgızistan (%10,9), Azerbaycan (%9,9) ve Türkmenistan'ın (%8,8) olduğu sonucuna varılmaktadır.

Teknik yardım projelerinin sektörlere göre dağılımı değerlendirildiğinde ise öncelikli sektörlerin sırayla kültür (%25), eğitim (19,5), diplomasi (%18,5) ve medya (%9) olduğu sonucuna varılmaktadır.

1992-1995 yılları arasındaki dönemde TİKA, Türkiye'nin ekonomik olarak zor bir süreçten geçmesi nedeniyle faaliyetlerini gerçekleştirmek için kaynak bulmakta zorlanmıştır.(Denizhan, 2010, s.21) Yine bu dönemde, Türkiye'nin Orta Asya bölgesinde siyasi olarak söz geçirmeyi sağlama ve buna benzer düşünceleri nedeniyle bölgedeki devletlerin TİKA'ya karşı güveni sarsılmıştır.(s.21) 1995 yılı sonrasında, TİKA Orta Asya'daki hareketliliğini hızlandırmış, bilhassa kültür ve eğitim başta olmak üzere oluşturduğu işbirlikleriyle bölgede kültür merkezleri ile okullar açılmış, 1991 yılından itibaren Orta Asya'dan gelen öğrencilere büyük öğrenci projesi kapsamında burs desteği sağlanmıştır. Büyük öğrenci projesi Türk devletlerinin eğitim seviyesini yükseltmek, nitelikli insan gücü ihtiyacının karşılanmasına destek olmak, Türkiye'ye kardeş-dost dinamik genç kuşak yetiştirmek, Türk devletleri arasında aile ilişkisi kurmak amacıyla 1992-1993 eğitim öğretim döneminde başlatılmıştır. Bu projeyle 7000 yüksek öğretim, 3000 orta öğretim olmak üzere toplamda 10000 öğrenciye burs imkanı sunulması hedeflenmiştir. Büyük öğrenci projesiyle, başlangıç tarihinden itibaren 2000 yılına kadar olan süreç içerisinde Orta Asya Türk Devletlerine 24302 adet yüksek öğretim bursu sağlanmış fakat bu bursun %76,9'u olan 18690 tanesi kullanılmıştır. Yıllara göre tahsis edilen burs sayıları Tablo 5'te görülmektedir.

EĞİTİM-ÖĞRETİM DÖNEMİ	AYRILAN BURS KONTENJANI	KULLANILAN BURS KONTENJANI	BURS KULLANIM ORANI
1992-1993	8195	6186	75,49%
1993-1994	5237	3448	65,84%
1994-1995	2204	1380	62,61%
1995-1996	1847	1479	80,08%
1996-1997	1736	1523	87,73%
1997-1998	1883	1674	88,90%
1998-1999	1548	1433	92,57%
1999-2000	1652	1567	94,85%
TOPLAM	24302	18690	76,91%

Tablo 5: Yıllara göre ayrılan ve sağlanan yüksek öğretim burs rakamları

Bu tablodaki rakamlara göre, yüksek öğretim bursu için hedeflenen 7000 rakamı aşılmış olup, bu proje için ayrılan on yıllık toplam kontenjan 24 binin üzerine çıkmıştır. Lakin projenin başlangıç yılından itibaren ayrılan burs kontenjanı yıldan yıla azalarak ilerlemiştir. Orta öğretim için başlangıç yılında ayrılan burs rakamı 3000 olmasına rağmen, ileriki dönemde bu burslar hedeften uzaklaşarak burs sayısı durma seviyesine gelmiştir. Öyle ki 1999-2000 eğitim öğretim döneminde öğrenim gören öğrenci sayısı 116 adet olmuştur. Bu proje kapsamında Türkiye 1992-1997 yılları arasında yaklaşık 55.000.000 \$ harcamıştır (Çarıkçı, 1998, s.768).

3.5. TÜRKİYE ORTA ASYA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

1991 yılı sonrasında, bağımsızlıklarını kazanan Türk Devletleri ve Türkiye arasında birçok karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştır. Bu imzalanan anlaşmalar, Türkiye ile Türk Devletleri arasındaki politik ilişkilerin yanı sıra ekonomik alanda ilişki doğmasının da

ilk basamağı olmuştur. Bu anlaşmalar etrafında gerçekleştirilen faaliyetlerin nihayetinde, üretim, inşaat, iletişim vb. alanlarda Türk yatırımcılar tarafından Orta Asya Türk Devletlerinde yatırım yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda oluşan ilişkiler 1990'ların sonuna dek yıldan yıla artarak devam etmiştir.

Türkiye ve Türk Devletlerinin arasındaki ticari ve ekonomik alandaki münasebetlerin ilerletilmesi amacıyla kurulmuş konseylerin yanı sıra 1992 senesinde Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak TİKA'nın kurulması önemli bir adım olmuştur. TİKA'nın kurulmasıyla Türk Devletlerini her alanda desteklemenin yanında, Dışişleri Bakanlığı'nın Türk Dünyası problemleriyle ilgilenmesi kurumsal bağlamda mühim işlerin yapılması Türkiye tarafından Orta Asya Türk Devletlerine ve bölgeye verdiği değerin önemli bir göstergesi olmuştur (Çarıkçı, 1998, S.768).

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM DIŞ TİCARET HACMİ
1992	83	54	137
1993	382	156	538
1994	298	181	479
1995	383	265	649
1996	506	263	769
1997	588	341	929
1998	506	399	905
1999	325	413	738

Tablo 6: 1990-2000 yılları arası Türkiye-Orta Asya Türk Devletleri Toplam Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar) Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra (1991) Orta Asya Türk Devletleri ve Türkiye arasındaki toplam ticaret hacmi incelendiğinde; dış ticaretin ilk senesi olan 1992'de 137 milyon \$, 1993 yılında 538 milyon \$ olarak yaklaşık dört katına çıkmıştır. 1994'te bu

hacim küçük bir düşüş yaşamış olmasına karşın 1997 senesine kadar ticaret hacmi artarak devam etmiştir. 1995 yılı sonrasında, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve bölgeye olan alakasının azalması ve bölge devletleriyle olan ilişkilerinde yaşanan talihsiz süreç dış ticaret hacmi değerlerine de yansiyarak azalmaya başlamıştır. Bu nedenle 1997 senesindeki toplam ticaret hacmi değeri, Orta Asya Türk Devletleriyle yapılan ticaretin kısa süreçteki pik değeri olarak söylenebilmektedir.(Bilgin, M., 2007, 84)

Türkiye- Orta Asya devletleri arasındaki ticareten olumlu anlamda faydalanan karlı çıkan taraf Türkiye olmuştur. Pik değeri olan 1997 yılındaki ihracat ve ithalat değerlerine bakıldığında; ihracat değeri 688 milyon \$ iken ithalat değerinin 341 milyon \$ olduğu görülmektedir. Fakat 1999 senesine bakıldığında; ihracat değeri 325 milyon \$ ithalat değeri 413 milyon \$ olarak görülmesi, dengelerin değiştiğinin göstergesidir.

ÜLKE	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Kazakistan	19,3	67,8	131,7	150,8	164	210,7	213	96,2
Kırgızistan	1,9	17,1	16,8	38,1	47	49,9	41,6	22,9
Özbekistan	54,5	213,3	65	138,4	229,8	210,7	155,6	99,1
Türkmenistan	7,3	84	84,3	56,1	65,6	117,1	95,7	106,6
TOPLAM İhracat	83	382	298	383	506	588	506	325

Tablo 7: 1990-2000 yılları arası Türkiye-Orta Asya Türk Devletlerine olan İhracat Değeri (Milyon Dolar)
Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

İhracat değerlerine bakıldığında, bilhassa Kazakistan ile Özbekistan'ın büyük ağırlığı olduğu görülmektedir. Kazakistan ihracat değeri 1992 yılında 19,3 milyon \$ iken 1998 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artarak 213 milyon \$ değerine kadar çıkmış, fakat 1999 yılı sonunda ciddi bir ivmeyle 96,2 milyon \$'a düşmüştür. Özbekistan'la yapılan ihracat değerleri ise istikrarlı olmayan bir düzenle iniş-çıkışlar sergileyen bir yapıda olmuştur. 1992 yılında 54,5 milyon \$ ile başlamış olan ihracat rakamı pik değeri 229,8 milyon \$

olarak 1996 yılında zirveye ulaşmıştır. 1996 yılı sonrası, Özbekistan ile olan ilişkilerde bilhassa Muhammed Salih konusunu nedeniyle yaşanan gerginlikler dış ticarete de yansımış, 1996 yılı sonrasında düşüş göstermiştir. Türkiye- Türkmenistan ihracatı ise yıllar içinde başlangıca nazaran önemli bir yol kat etmiştir. 1992 yılında 7 milyon \$ olarak başlayan ihracat rakamı, 1997 yılında pik değerine ulaşarak 117,1 milyon \$ olmuştur. Diğer ülkelerle olduğu gibi, 1997 yılı sonrası Türkmenistan'a ihracatta da azalma meydana gelmiştir. Kırgızistan'a yapılan ihracat rakamı 1997'ye kadar çok düşük bir ivmeyle artış göstermiştir. Buna rağmen total ihracat hacmi pik değeri 49,9 milyon \$ (1997) olarak düşük kalmıştır. Doğal kaynaklar açısından fakir olması, ekonomik hacmin ve nüfusun diğer ülkelere nazaran az olması bu durumu çok iyi açıklamaktadır.

ÜLKE	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Kazakistan	10,5	43,7	32,3	86,7	99,9	165,1	253,7	295,7
Kırgızistan	1,4	3,4	4,4	5,5	5,7	7,6	6,7	2,7
Özbekistan	21	31,9	78,9	61,4	57,7	94,6	96,1	47,5
Türkmenistan	21,1	77	65,7	111,6	99,6	73,4	42,2	67,2
TOPLAM İthalat	54	156	181	265	263	341	399	413

Tablo 8: 1990-2000 yılları arası Türkiye-Orta Asya Türk Devletlerine olan İthalat Değeri (Milyon Dolar)
Kaynak: dış Ticaret Müsteşarlığı

İthalat değerlerine bakıldığında, Kazakistan'ın ağırlığı göze çarpmaktadır. Kazakistan'dan yapılan ithalat rakamı 1992 yılında 10,5 milyon \$ olarak başlamış, 1999 yılına kadar istikrarlı olarak artış göstererek 1999'da pik değeri olan 295,7 milyon \$ rakamına ulaşmıştır. Bu ülkeler arasından belirtilen dönem içinde toplam ithalat değeri en fazla olan ikinci ülke ise Türkmenistan'dır. Fakat Türkmenistan'dan yapılan ithalat, yıllar boyunca istikrarsız olarak iniş-çıkışlar sergileyen bir yapıda olmuştur. 1992 yılında 21,1 milyon \$ ile başlayan ithalat rakamı iniş çıkışlar göstererek 1995 yılında pik değeri olan 111,6 milyon \$ rakamına ulaşmıştır. Özbekistan'dan yapılan ithalat ise,

istikrarsız davranan Türkmenistan ithalat rakamını bazı yıllarda geçmesine rağmen totalde gerisinde kalmıştır. 21 milyon \$ ile başlayan Özbekistan'dan ithalat rakamı da zaman içinde inişli çıkışlı istikrarsız bir yapı sergilemiş, 1998 yılında ise 96,1 milyon \$ olan pik değerine ulaşmıştır. Kırgızistan'dan ithalat yapılması, ihracatta olduğu gibi çok küçük değerlerde kalmış olup, 1990'larda maksimum 7,6 milyon \$ (1997) değerine ulaşmıştır (Çarıkçı, 1998, s. 4).

1990-2000 yılları arasındaki on yıllık süreçte ekonomik-ticari ilişkiler ciddi anlamda bir gelişme göstermiş olmasına karşılık, bağımsızlığın ilan edildiği ilk senelerde oluşan beklentiler karşılanamamıştır.

1992 yılından itibaren Orta Asya devletlerinin Türkiye'den ithalat finansmanı olarak kullanılmasına yönelik, Türk Eximbank tarafından ihracat kredileri ve Türk girişimciler tarafından bu devletlerde yapılacak yatırımların finanse edilmesine yönelik proje kredileri verilmiştir.

ÜLKELER	1992-1997	1998	TOPLAM
KAZAKİSTAN	210,8	2,4	213,2
<i>Mal</i>	<i>40,1</i>	-	<i>40,1</i>
<i>Proje</i>	<i>170,7</i>	<i>2,4</i>	<i>173,1</i>
KIRGIZİSTAN	48	-	48
ÖZBEKİSTAN	262,1	22,1	284,2
<i>Mal</i>	<i>124,6</i>	-	<i>124,6</i>
<i>Proje</i>	<i>137,5</i>	<i>22,1</i>	<i>159,6</i>
TÜRKMENİSTAN	90	2,8	92,8
<i>Mal</i>	<i>75</i>	-	<i>75</i>
<i>Proje</i>	<i>15</i>	<i>2,8</i>	<i>17,8</i>
TOPLAM	610,9	27,3	638,2

Tablo 9: 1992-1998 dönemi Orta Asya Türk Devletlerinde Kullandırılan Türk Eximbank Kredileri (Milyon Dolar) (Çarıkçı, 1998)

Eximbank tarafından sağlanan proje kredileri temel olarak üç alan üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlar; turizm-müteahhitlik (otel & ticaret merkezleri kurulması, iletişim sistemlerinin kurulması, havalimanı restorasyon çalışmalarının yapılması vb...), tüketim mallarının üretilmesi (yeme-içme sektörü, tekstil, elek. ev gereçleri vb...), endüstriyel yatırımlar (yün entegre tesisleri, rafineri modernizasyonu vb...) olmuştur. Nitekim sağlanan bu krediler sayesinde bilhassa 1992-1997 yılları arasında dönemde yapılan ihracat değerinde ve müteahhitlik projelerinde önemli oranda artış görülmektedir. Fakat 1998 yılı verilerine bakıldığında, kredi desteğinin azaldığı ve bununla birlikte ekonomik olarak güçlü sayılan Batı-Uzak Doğu kökenli firmalar ile rekabet edemeyen Türk yatırımcılar bu pazardan çekilmeye başlamışlardır (Çarıkçı, 1998, s.4).

SONUÇ

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri incelendiğinde, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik oluşturduğu dış politikanın iddialı başladığı söylenebilmektedir. Birliğin dağılması ve aniden bağımsızlıklarını ilan Türk Devletlerinin oluşması, Türkiye'nin beklemediği bir anda gerçekleşen bir durum olmasına rağmen, dönemin hükümetlerinin iç politikada etkili olmak amacıyla iddialı söylemlerde bulunması, Türk ve dünya basınının Türkiye'yi model olarak betimlemesi ve kurulan yeni devletlerin beklentisi sebebiyle Türkiye, bölgedeki devletlere yönelik etkin bir politika ile stratejik yöntemler geliştiren bir merkez konumunda olmasını zorunlu hissetmiştir. Nitekim Türkiye, 1991 yılında yaşanan ve Dünya tarihinde kritik nokta olarak değerlendirilen SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bu konumdaki ilerlemeleri takip ederek, doğru zamanda inisiyatif alabilmiştir. Ayrıca Türk yönetimi tarafından bu doğrultuda alınan kararlar Türk milleti ve TBMM'den olumlu yönde destek almıştır. Bu doğrultuda birçok hamle yaparak, konsey toplantıları, işbirliği anlaşmaları ve akabinde çok yönlü ilişkileri başlatabilmiştir. Dış politika açısından bakıldığında da SSCB'nin dağılmasından evvel Batı ve Doğu Blokları arasında tampon vazifesinde görülen Türkiye, SSCB dağılmasının ardından kendi çıkarlarını korumak ve uluslararası alanda müdafaa edebilmek için yeni müttefikler arayışına girmiştir. Bu yönde, bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kendisine destek olup destekleyecek yeni müttefikleri olarak görmüştür. Ayrıca Batı tarafından Türk modeli yaklaşımının oluşturulması ve desteklenmesi de Türkiye tarafından hala Batılı güçler ve dünya politikasına yönelik önemli olduğunu ispat etme gücü vermiştir. Ortak kültürden gelmeleri, aynı tarihi yaşamaları ve dili konuşmaları Orta Asya Türk Devletleri'nin Türk modeli yaklaşımına ilk aşamada duygusal yaklaşarak olumlu bakmalarını sağlamıştır. Fakat zamanla, Türkiye'nin bu yaklaşımının ardındaki liderlik tavrını algılayarak şüphe ile yaklaşmış ve kendilerini geri çekmişlerdir. Nitekim Batı, Sovyetlerin dağılmasının ardından bölgenin geleceğine dair oluşturduğu senaryoda Türkiye'nin Türk modeli yaklaşımında üzerinde düşen rolü fazla benimsediğinden desteğini kısa tutmuştur. Bu durum, Türkiye'nin merkez ülke olan Amerika'nın yarı-çevre ülkesi olmakla açıklanabilir.

Merkez konumundaki Batı'nın çevre ülkeler olan Türk Cumhuriyetleri ile arasında yarı-çevre ülke olarak konumlandırılan Türkiye, Batı tarafından devre dışı bırakılarak Türk Cumhuriyetleriyle direkt temasa geçmiştir. Aynı zamanda yine merkez ülke sayılan Rusya'nın bölgede etkisini sürdürmesi, Türkiye'nin işini daha da zorlaştırmıştır.

1990-2000 yılları, Türkiye'nin Orta Asya politikasında tutarlı ve uzun vadeli bir dış politikasının olmaması Türkiye'nin klasik dış politika anlayışını güzel bir şekilde özetlemektedir. 1990-1995 yılları arasında Türkiye'nin dış politikasını Rusya'ya görmezden gelerek oluşturması Orta Asya'daki devletlerin Türkiye'ye karşı güven duygusundan uzak bir izlenim yaratmasına neden olmuştur. Türkiye tarafından bölge devletlerine teknik destek sağlamaya yönelik TİKA'nın kurulması ve gitgide dış politikasını "soft power (yumuşak güç)" yönünde ilerletmesi bu yıllarda atılan önemli ve olumlu adımlar olsa da beklenen modelik kavramı bölgede oluşmamıştır. Orta Asya politikası, gerekli ekonomik tespit ve çalışmalar oluşturulmadan, parti propagandası malzemesi yapılarak 1990'lı yılların başında yüksek beklenti oluşturulmuş, hayal kırıklığı yaşanmasıyla daha pasif politikalara yönelmiştir. Bu durumun en somut örneği, içerik analizi bulgularında 'Türk dünyası' ve 'Türk modeli' ifadelerine 1992 -1993 yılları dışında rastlanmamasıdır. Bir diğer husus da, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın projesi haline gelen Orta Asya politikasının, Özal'ın ölümüyle birlikte bir anda düşüşe geçmiş olmasıdır. Nitekim, Cumhurbaşkanı Özal'ın vefat ettiği 1993 yılından itibaren Meclis Genel Kurul konuşmalarında politikalarla ilgili eleştiri ve olumsuz ifadelerin başladığı, "Türk dünyasının artık hayal olduğu" düşüncelerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanana kadar TBMM'nde görüşülmemiş olması; Meclisin konuya hakim çalışmalar yapmadığını, iktidar milletvekillerinin Orta Asya politikasına yeri geldiğinde propaganda amaçlı olarak konuşmalarında yer verdiklerini göstermektedir.

Orta Asya'yla ilgili gerçekleşen bu iddialı söylemlere karşın, Türkiye'nin ekonomik şartlarının, buna bağlı olarak da dış politikadaki etkisinin yetersiz kaldığı görülmektedir. Dönemin milletvekillerinden Şükrü Elekdağ'ın projesi olarak gündeme gelen Karadeniz Ekonomik İşbirliği, kuruluş aşamasında hevesle karşılanmış, kısa vadede büyük etkilerinin olacağı düşünülmüş, fakat birkaç yıl

içinde beklentileri karşılamadığı görülmüştür. Bunların etkileri arasında gümrük ve vize uygulamalarında yaşanan sıkıntıların olduğu yine Elekdağ tarafından dile getirilmiştir.

Orta Asya coğrafyasından döneme bakıldığında Türk cumhuriyetleri, bu süreçten itibaren bir yandan kendi devlet modellerini oluşturma arayışına girerken, bir yandan da bölgede entegrasyon sürecine girmişlerdir. Bu bağlamda yüksek düzey yetkililerin katıldığı birden çok zirve toplantıları planlayıp uygulamışlardır. Bu zirvelerin sonunda Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın üye olduğu Orta Asya Ekonomik Topluluğu (1994)'nu kurmuşlardır. Bölgedeki entegrasyon sürecine dahil olmayan ve Türkmenistan'ın "tarafsız olma" politikası ise bölgedeki entegrasyon konusunu bir süre yavaşlatmıştır. Ayrıca Tacikistan aynı dönemde yaşadığı iç savaş nedeniyle sürece aktif olarak katılamamış ve bölgedeki birleşme-bütünleşme sürecine yönelik projeler üretememiştir. Nitekim bölgedeki beş devletten yalnızca üçünün çabasıyla bir birlik kurulamaması ve Rusya etmeninin ortaya çıkmasıyla, Orta Asya Ekonomik Topluluğu Avrasya Ekonomik Birliğine dönüşerek (1999) Türk Cumhuriyetlerinin çabası sona ermiştir.

Bölgede bir diğer faktör de Türk Cumhuriyetlerinin Çin ile gelişen ilişkileridir. 1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından sınır anlaşmazlıklarını çözmek ve sınır güvenliği sağlamak amacıyla kurulan "Şanghay Beşlisi", 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şangay İşbirliği Örgütüne dönüşmüş ve bölgede Rusya ve Çin'in ağırlık kazandığı görülmüştür. Türkiye'nin ise örgüte 2017 yılında 'diyalog ortağı ülke' statüsüyle katılım sağladığı görülmektedir.

Bütün bu gelişmelere bakıldığında, meydana gelen başarısızlıklarda en büyük etken kuşkusuz Türkiye ekonomisinin durumudur. Türkiye, beklemediği anda gelen bağımsızlık hareketlerine hazırlıksız yakalanmıştır. Bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini hemen tanımış, bu ülkelerle bağ kurmak için vakit kaybetmemiştir. Fakat bu ülkelerde büyükelçilik açmanın dahi maliyeti Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesini zorlamıştır. Bu da zaman zaman Meclis tutanaklarında geçen diyaloglara yansımıştır. Aynı zamanda geliştirilen eğitim ve kültür politikalarında yine ekonomik yetersizlikler ve Rusya'nın politikalara karşı tutumu etkili olmuştur. Örneğin burslu olarak Türkiye'ye gelen öğrencilerin yalnızca dörtte

biri mezun olabilmiş, sebepleri Türkiye tarafından araştırılmış, fakat çözüm için yeterli maddi kaynak sağlanamamıştır.

Türkiye'nin bu dönemde içinde bulunduğu durum Immanuel Wallerstein'in 'modern dünya sistemi' teorisiyle uyum sağlamaktadır. Merkez (güçlü) devletler ile çevre (zayıf) devletlerin ilişkilerinin oluşturduğu sistemde orta derecede güce sahip olan yarı-çevre ülkeler de dengeyi sağlayan unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan yola çıkılarak yarı-çevre konumunda olduğu düşünülen Türkiye'nin gücü merkez ülke olan Rusya, Amerika ve Çin karşısında sınırlı kalmaktadır. Türkiye, o dönemde çevre sayılabilecek yeni devletler ile merkez ülke olan Amerika arasında bir köprü rolünü üstlenmiş, geçiş sürecine katkıda bulunmuştur. Fakat başka ülkelere ekonomik ve siyasal anlamda model olabilmek, merkez ülke konumunda olmayla mümkündür. Türkiye, model olma rolünü yarı-çevre statüsüyle deneyerek ekonomisini zorlamış, aynı zamanda merkez ülkeler karşısında zor duruma düşmüştür. Bu durum, Türk Cumhuriyetleriyle karşılıklı olarak fark edildiğinde ise hayal kırıklığı yaşanmış ve ilişkilerde durulma gözlenmiştir. Aynı zamanda yeni kurulan devletlerin gücü, merkez ülke Rusya karşısında sınırlı kalmış, bu ülkeler çevre ülkeler olarak merkezleri Rusya'nın etkisinde kalmaya devam etmiştir.

Bu durumun farkına varan Türk siyasetçi ve bürokratların ülkenin ekonomik kapasitesini geliştirerek merkez ülke olma yolunda gelişme gösterme çabasına girmesi gerekmektedir. Bu da ülkede ekonomiyi sürdürülebilir bir sanayi ve teknoloji üretimi anlayışına getirmeyle mümkün olmaktadır. Esasen, bu dönemdeki Orta Asya politikası, Türkiye için ekonomik ve politik yönden eksiklerini tespit ederek sonraki politikalarına yön verebileceği bir deneyim olmalıdır. Diplomasi anlamında bölgeyi tamamen terk etmek yerine devletin imkânları ölçüsünde işbirliklerini sürdürmek, aynı zamanda iç politika ve ekonomide iyileştirme sürecini devam ettirmek olumlu sonuçlar verecektir. Dönemden ders almadan aynı şartlarla farklı coğrafyalara yönelmek ise ne yazık ki yine aynı olumsuz sonuçları verecek, yapılan çalışmalar siyasi propaganda malzemesi olmaktan öteye geçemeyecektir.

Bir diğer iyileştirilmesi gereken nokta da dış politikanın, siyasal söylemler sebebiyle farklı boyutlara taşınmasıdır. Propaganda sebebiyle siyasetçiler tarafından anlık olarak dile getirilen dış politika vaatleri, olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Aynı

zamanda araştırmada, Meclis konuşmalarında siyasetçilerin, partilerinin etkisi altında kalarak konuşma yaptığı gözlemlenmiştir. Dönemde hükümetlerin kısa süreli olması sebebiyle, Dışışleri Bakanlarının da sık sık değiştiği, Bakanların mensup olduğu parti milletvekillerinin de politikalara herhangi bir olumsuz eleştiri yöneltmedikleri görölmektedir. Bu nedenle Meclisin, dış politika seyrinde yeterince etkili olmadığı görölmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye tarafından tanınmasına kadar olan süreçte bölge gündeme yeteri kadar gelmemiş, bulgularda Türk Cumhuriyetlerinin isimlerine bu döneme kadar rastlanmamış, tanınmadan sonra milletvekillerinin konuşmalarında Türk Cumhuriyetlerinin yer almaya başladığı görölmüştür.

1997 yılından itibaren Türkiye'nin politikalarında konumuna göre daha gerçekçi tutumlar sergilediği ve Türkiye'nin bu coğrafyaya tekrar mesafeli yaklaşmaya başladığı görölmüştür. İyimser tavır korunmaya çalışılsa da bir süre sonra bölgeye olan ilgi yeni hükümetler ve yeni arayışların etkisiyle kaybolmuştur.

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki ilişkileri göz ardı etmeden, egemenlik haklarının eşit olduğu bir dış politika benimsemeli, bu bölgeye verdiği önemi korumalıdır.

Unutulmamalıdır ki Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında tarihi ve kültürel bağlar bulunmaktadır. Bu tarihi ve kültürel bağları korumak ise hem Türkiye hem de Türk Cumhuriyetleri açısından çok önemlidir. M. Kemal Atatürk'ün "*Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğu tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz.*" sözü de bu görüşü destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2005). Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 005/ Cilt: 22 Sayı: 1 / ss. 27-50
- Acun, F. (2017). Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi, Siyasal, Ankara
- Adle, C. ve Habib, I. (2003). History of Civilizations of Central Asia Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century Volume V, UNESCO Publishing, Paris.
- Akçura, Y. (1991). “Üç Tarz-ı Siyaset”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akmalov, Ş. (2013). “Türkiye-Özbekistan İlişkileri: Sorunları ve Geleceği”, H. Çakmak-M. S. Erol, der., Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Barış Yayınları, Ankara
- Aydın, M. (2007). Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi 2, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Ayverdi, İ. (2011). “Pantürkizm”, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul
- Bal, İ. (2000). Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü, *bilig Türk Dünyası ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 14, 2000 (Yaz).
- Bal, İ. (2004). 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Nobel, Ankara.
- Berelson B. (1952). Content Analysis in Communication Research, Free Press, Glencoe.
- Bilgin, N. (2014). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Boranbayeva, G. (2004). SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak Dilinin Genel Durumu, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (20-41).
- Çarıkçı, E. (1998). *Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü*, s.4 (Türk Eximbank Dokümanı, Haziran 1998)
- Cem, İ. (2009) Bütün Eserleri – 2, Türkiye, Avrupa, Avrasya, Birinci Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Demirtepe, M.T. (2008). Orta Asya ve Kafkasya’da Güç Politikası, Ankara Birikim Matbaası
- Denizhan, E. (2010). “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1
- Doster, B. (2014). Atatürk, Türk Dünyası ve Mazlum Milletler, Toplumsal Dönüşüm Yayınevi
- Duverger, M. (1973). *Sosyal Bilimlere Giriş: Metodoloji Açısından*, (Çev: Ünsal Oskay), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Ersoy, H. (1998). Türk Cumhuriyetlerinden Gelen İlk Öğrenciler ve Türkiye Deneyimleri, s.10, bilig-7/Güz '98
- Ertem, B. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013*, s. 157-183, Ankara.
- Fuller, G.E. ve Lesser, I.O. (1993). Turkey’s New Geopolitics: From the Balkans to Western China, New York
- Gönlübol, M ve Sar, C. (1996). Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1985). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1990). Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gülen, A. (2012). İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 50, Güz 2012.
- Gündoğdu, A. ve Güler, C. (2017). Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları, TAD, C. 36/ S.61, 2017, s.75-93.
- İşcan, İ. H. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları. Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 47-79.
- Kerimov, Türkiye’de Muhalefet İstemiyor, Milliyet Gazetesi, 25 Haziran 1994.

- Kırımlı, M. ve Temiz D. (2004). Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası. *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (İdris Bal Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2004 (Ocak), s. 448-449.
- Koçer, G. (2007). Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye, *Security of Black Sea: International Formations and Turkey*, Akademik Bakış Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007
- Kolesnikov, A. (2010). Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- Konya Ticaret Odası (Etüt Araştırma Servisi) Özbekistan Ülke Raporu*, 2008 (Eylül).
- Krippendorff K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to is Methodology*, Sage, Beverly Hills.
- Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28 (2014-Bahar)
- Kut, G. (1994). "Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam", *Bağımsızlığın İlk Yılları: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, (der. Büşra Ersanlı Bahar), T.C. Kültür Bakanlığı Ankara, s. 9-24.
- Kut, Ş. (1995). Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları. *Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, (Büşra Ersanlı Behar Ed.) içinde (s.268), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mango, A. (1993). "The Turkish Model", *Middle Eastern Studies*, vol. 29, no.4.
- Mango, A. (1993). "The Turkish Model", *Middle Eastern Studies*, vol. 29, no. 4, 1993, s. 726-757.
- Mardin, Ş. (1969). "Siyasi Fikir Tarihi Çalışmalarında Muhteva Analizi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 273, 3-16.
- Misak-ı Milli Beyannamesi*, 12 Nisan 2018 tarihinde <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/misak-i-milli-beyannamesi/> adresinden erişildi.
- Mütercimler, E. (1993). 21 yüzyılın Eşiğinde Uluslararası Sistem ve Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Modeli, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- Nazarbayev, N. (1997). *Yüzyılların Kavşağında*, Bilgi Yayınları, Ankara.

- Neziroğlu, İ. Ve Yılmaz T. (2015). Türkiye Büyük Millet Meclisi Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 3, Haziran, 2015
- Nogayeva, A. (2011). ‘Orta Asya’da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları’, USAK, Ankara
- Okur, M.A. (2011). Yeni Çağın Eşiğinden Avrasya’nın Kalbine Bakmak, Tarihten Geleceğe Orta Asya’nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara
- Oran, B. (2991). Türk Dış Politikası Cilt:2, iletişim, 2001, s.371 (M. Aydın tarafından yazılan Türk-Türki-Türki kutusu)
- Oran, B. (Ed.) (2001). Türk Dış Politikası (Cilt 1 1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul
- Özüçetin, Y. (1999). Türk Dünyası Araştırmaları, Atatürk ve Türk Dünyası 122- (131-148), Ekim 1999.
- Purtaş, F. Kültürel Diplomasi ve TÜRKSOY, 12 Nisan 2018 tarihinde http://mekam.org/mekam/kulturel-diplomasi-ve-turksoy#_ftn4 adresinden erişildi.
- Rashid, A. (1994). The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?, (Oxford University, London and New Jersey: Zed Books), s. 210. ; Kesic, O., (1995) “American-Turkish Relations at a Crossroads”, Mediterranean Quarterly, vol. 6, No. 1, s. 97-108.
- Roy, O. (2009). Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişii, Metis Yayınları, İstanbul
- Rusya’ya Rağmen...*, *Altınoluk*, 012, Kasım 1994, 10 Nisan 2018 tarihinde <http://dergi.altinoluk.com/index2.php#sayfa=yillar&MakaleNo=d105s012m1> adresinden erişildi.
- Sander, O. (1994). “Turkey and the Turki World”, Central Asian Survey, vol. 13, No. 1.
- Şükri Elekdağ TBMM Konuşması*, 23. Dönem 2. Yasama Yılı 53. Birleşim 23 Ocak 2008 Çarşamba. 12 Nisan 2018 tarihinde <https://sukruelekdag.wordpress.com/2008/01/23/karadeniz-ekonomik-isbirligi-kei-parlamentar-asamblesinin-ayricalik-ve-bagisikliklerine-dair-protokolun-onaylanmasinin-uygun-bulundugu/> adresinden erişildi.

- T.C. Başbakanlık. Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısı*, Milliyet, 30 Aralık 1991, 28 Mart 2015 tarihinde <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1991/12/30> adresinden erişildi.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336 (1920), Cilt 1, s.2, TBMM Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi:* <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf>
- Tellal, E. (2001). "SSCB'yle İlişkiler, 1960-1980", *Türk Dış Politikası, Cilt 1*, (Baskın Oran Ed.), İstanbul, İletişim.
- TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) Faaliyet Raporu.* (2007). Öncü Basımevi, Ankara, 2008 (Eylül).
- TİKA Faaliyet Raporu.* (2004). 12 Nisan 2018 tarihinde http://www.tika.gov.tr/upload/2017/YAYINLAR/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2004/2004%20TIKA_Faaliyet.pdf adresinden erişildi.
- Turan, G. ve Turan, İ. (2004). "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", F. Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, Kurultaylar* 7 Nisan 2018 tarihinde <http://tudevtest.siuweb.com/faaliyetlerimiz/kurultaylar/> adresinden erişildi.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Astana Bildirisi.* 12 Nisan 2018 tarihinde http://turkkon.org/Assets/dokuman/07_AstanaBildirisi1998_5.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103743.pdf adresinden erişildi.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Bakü Bildirisi,* 12 Nisan 2018 tarihinde http://turkkon.org/Assets/dokuman/06_BakuBildirisi2000_6.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103714.pdf adresinden erişildi.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Bişkek Bildirisi,* 12 Nisan 2018 tarihinde [http://www.turkkon.org/en-US/bishkek-declaration-\(1995\)/302/926/926/592](http://www.turkkon.org/en-US/bishkek-declaration-(1995)/302/926/926/592) adresinden erişildi.
- Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Taşkent Bildirisi,* 12 Nisan 2018 tarihinde http://turkkon.org/Assets/dokuman/08_TaskentBildirisi1996_4.DevletBaskanlariZirveBildirisi_20140418_103822.pdf adresinden erişildi.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Zirveler Tarihçesi, 29 Mart 2018 tarihinde <http://www.turkkon.org/tr-TR/zirveler-tarihcesi/4/52> adresinden erişildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanakları; TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 adresinden erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/347), 2 Nisan 2014 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c032/tbmm19032080ss0126.pdf> adresinden erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasındaki İlişkilerin İlke ve Amaçları Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/346) 2 Nisan 2018 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c032/tbmm19032080ss0127.pdf> adresinden erişildi.

Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması, 28 Mart 2015 tarihinde https://tr.wikisource.org/wiki/Moskova_Antlaşması_ adresinden erişildi.

Ülman, A. (2015). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 23 (03).

Winrow, G. (1995), Turkey in Post-Soviet Central Asia, Former Soviet South Project, The Royal Institute of International Affairs, Russia and CIS Programme.

Winrow, G. (1995). Turkey in Post-Soviet Central Asia, Royal Institute of International Affairs Press, London.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: .....

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: _____

Öğrenci No: _____

Anabilim Dalı: _____

Programı: _____

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

_____
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976771

Faks: 0-3122977171

E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
..... TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

Date: .../.../.....

Thesis Title / Topic: .....

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: _____

Student No: _____

Department: _____

Program: _____

Status: Masters   Ph.D.   Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

_____
(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: .....

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ..... sayfalık kısmına ilişkin, .../...../..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ..... 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: _____

Öğrenci No: _____

Anabilim Dalı: _____

Programı: _____

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF TURKISH STUDIES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF TURKISH STUDIES
TO THE DEPARTMENT OF .....

Date: .../.../.....

Thesis Title / Topic: .....

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on ...../...../..... for the total of ..... pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is ..... %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Turkish Studies Institute Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: _____
Student No: _____
Department: _____
Program: _____
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____
(Title, Name Surname, Signature)

Türkiye'nin Orta Asya Politikaları (1990 – 2000): TBMM Tutanaklarına Göre

ORIJINALLIK RAPORU

%**3**

BENZERLİK ENDEKSİ

%**2**

İNTERNET
KAYNAKLARI

%**1**

YAYINLAR

%**1**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

issuu.com
İnternet Kaynağı

<%**1**

2

pakistanintheworld.com
İnternet Kaynağı

<%**1**

3

www.egitimmekani.com
İnternet Kaynağı

<%**1**

4

KURBAN, Vefa. "1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler birliği arasındaki ilişkiler", Dokuz Eylül Üniv. - Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst., 2014.
Yayın

<%**1**

5

www.historystudies.net
İnternet Kaynağı

<%**1**

6

es.scribd.com
İnternet Kaynağı

<%**1**

7

Submitted to Sabanci Universitesi
Öğrenci Ödevi

<%**1**